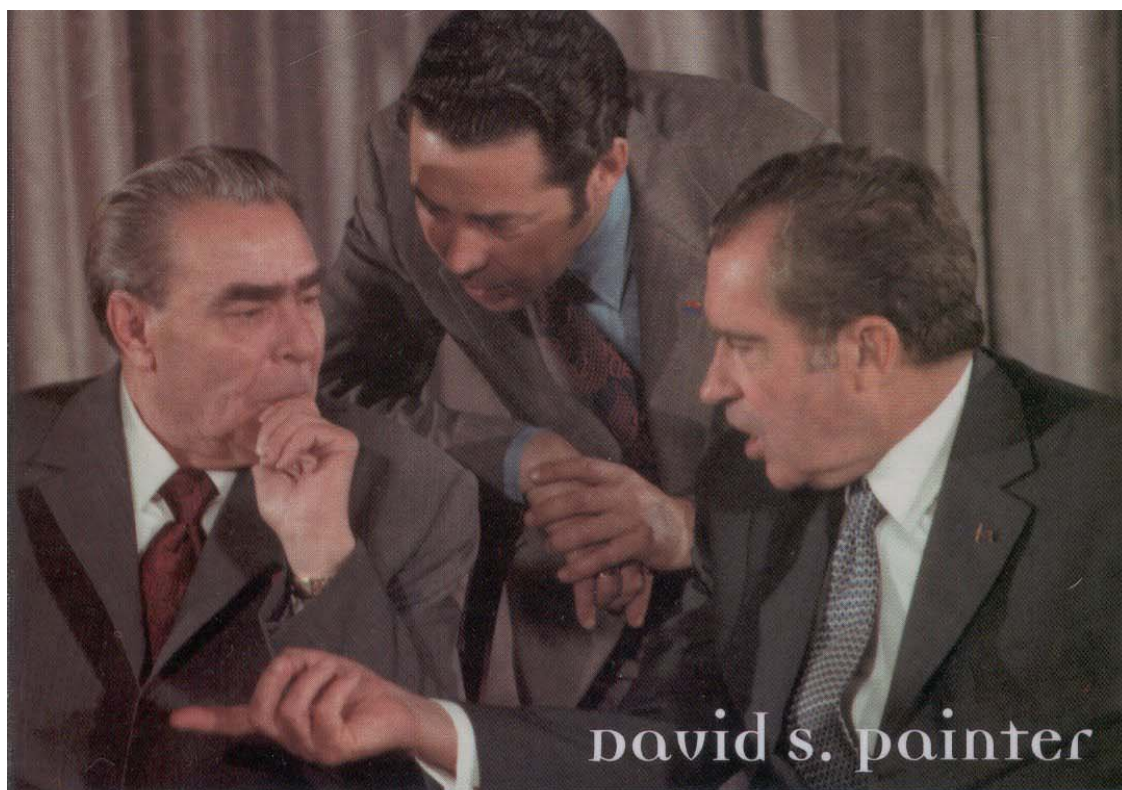

David S. Painter
Hladni rat
Povijest međunarodnih odnosa

Hladni rat

Povijest međunarodnih odnosa

Srednja Europa
Zagreb 2002.

ŠTO JE NAMA HLADNI RAT?

Sukob dvaju sustava vrijednosti – "slobodnog" kapitalističkog svijeta i svjetonazora komunističke skupine u Kremlju barem je dvostruko duži od trajanja Hladnog rata, kojemu je bio glavna značajka. Hladni rat ili "dugi mir", kako je povjesničar John Lewis Gaddis naslovio svoju knjigu napisanu potkraj osamdesetih, bio je sukob ideologija. Kada se vjera u Marxa, Engelsa i Lenjina na kraju Drugoga svjetskog rata spojila sa strahom od vojne moći i teritorijalnog širenja Sovjetskog Saveza, započeo je sukob u kojem se vodeći protagonisti jedino nisu izravno susreli na bojnopolju. Sve ostalo – ratovi preko posrednika u trećim zemljama, uplitanje u unutarnje odnose slabijih i manjih, utrka u naoružavanju, dugogodišnje odvajanje svjetova u blokove, ideologizacija i politizacija sporta, kulture, znanosti, manipulacija medijima, gospodarski eksperimenti, zabrana religije ili njezina uporaba kao ideološkog oruđa – bili su uobičajena područja sukobljavanja. Od njegovog početka, koji se svim zemljama nije dogodio u isto vrijeme, pa do završetka, koji se sasvim legitimno može datirati i padom Berlinskog zida 1989., ali i raspadom Sovjetskog Saveza potkraj 1991. godine, postavljene su vremenske granice jednog međunarodnog sustava, ali i iznimno dinamičnog povijesnog razdoblja.

Hladni je rat bio neobično vremensko razdoblje u kojemu su pojedine ličnosti imale golemu ulogu. Sovjetski vođa Staljin svakako je osoba bez koje bi se teško mogao zamisliti početak hladnoratovskog sukoba. Prilagodavajući ideologiju marksizma-lenjinizma potrebama imperijalne politike Sovjetskog Saveza, on je stvorio i u niz ostalih zemalja presadio sustav koji zapravo nikada nije imao unutrašnji legitimitet i koji se urušio bez obzira na golemu vojnu moć SSSR-a. Totalitarno je carstvo nestalo 1991. kada ga je zadesila sudbi-

4

na imperija koji su se raspali onda kada se, da nije bilo Lenjina, trebala raspasti i Rusija. Demokratski imperij ili, prema Geiru Lundestadu, "priželjkivano carstvo", koje su Sjedinjene Države razvile u "slobodnom" svijetu, pokazalo se moralno, a prije svega tehnološki, nadmoćno komunističkim državama. Sjedinjene Američke Države, bez obzira na prigovore da su na umu imale više vlastito gospodarstvo, nego gospodarstva svojih europskih saveznika, Marshallovim su planom podigle Zapadnu Europu, a potom i Japan. Europsko povezivanje priželjkivao je, dakako, i veliki broj Europljana, ali ono je ipak ponajviše zasluga vlade u Washingtonu. Današnja politička i gospodarska arhitektura Europe i svijeta u najvećoj je mjeri proizvod Hladnog rata i djelovanja dviju najvažnijih zemalja koje su njime dominirale.

Hrvatska je u Hladni rat ušla kao dio Titove socijalističke Jugoslavije i ostala njezinim dijelom upravo onoliko koliko je trajala i ta zajednica te sam Hladni rat. Ritam svjetskog sukoba gotovo se s nevjerojatnom preciznošću oslikavao u povijesti južnoslavenske federacije, pa je stoga imao i znatan utjecaj na nacionalnu povijest Hrvata. Najprije je Tito svjetskom komunističkom poretку pridodao vlastitu inačicu marksističke vjere. Potom je Jugoslavija, što se do tada nikada nije dogodilo, sklopila vojni savez s dvije članice NATO-a (Turskom i Grčkom). Kada se politička tektonika i podjela na Starom kontinentu ustalila (nakon Mađarske 1956. u to više nitko nije sumnjao), a oštrica sukobljavanja u Hladnom ratu preselila se iz Europe u zemlje Trećeg svijeta, isto je učinila i Jugoslavija. Postavši vođa nesvrstanih, SFRJ je nastavila igrati pretjeranu i skupu ulogu u dalekim zemljama, ostavši i dalje prisutniji čimbenik na međunarodnoj političkoj sceni nego što je to po svojoj veličini, snazi i bogatstvu trebala biti. Na sličan se način može govoriti o povezanosti detanta i Hrvatskog proljeća, razmišljati o utjecaju sukoba na Bliskom istoku 1967. na politiku Beograda i Zagreba ili vezu između detonacije sovjetske hidrogenske bombe i početka prve konferencije nesvrstanih 1961. godine u Beogradu. Teško da bi se moglo pronaći ijed-

5

no drugo razdoblje u našoj povijesti u kojemu smo u svjetskim okvirima imali važniju ulogu i baš bi zbog toga Hladni rat trebao biti daleko zanimljiviji nego što je to sada slučaj. David Painter je, doduše, Jugoslaviji i pokretu nesvrstanih pristupio na način koji je vrlo čest u svjetskoj historiografiji. Ta je uloga vjerojatno bila veća nego ju je istaknuo autor, ali daleko manja od one koju su joj davali jugoslavenski politolozi i političari.

Socijalistička Jugoslavija ne bi mogla opstati, ali ni obnoviti se nakon Drugog svjetskog rata, da nije

bila riječ o zajednici koju su u istim omjerima željeli i Zapad i Sovjeti. Okupacija zemlje 1941. nije značila da je Jugoslavija posve nestala. Pitanje je samo na koje sve načine možemo tumačiti Staljinovu i Churchillovu "fifti-fifti" podjelu utjecaja u Jugoslaviji 1944. godine. Je li to bio samo britanski pokušaj spašavanja obraza jer je tada ionako bilo jasno da Tito ima nedvojbeno najsnažniji položaj u zemlji? Je li pak Staljin bio iskren, ali nemoćan nametnuti Titu obrazac ponašanja koji je poštivao u Madarskoj, koja je također imala svoje 50%:50% jamstvo, gdje su nakon rata održani višemanje demokratski izbori? Koliko su zapadni državnici bili svjesni činjenice da je Tito jedini koji će zemlju održati na okupu, kako su se brzo složili odmah nakon prekida Broza sa Staljinom 1948.? Američki konzul u Zagrebu Charles McVicker u ljeto 1951., analizirajući razgovore koje je mjesecima vodio s čelništvom zabranjene Hrvatske seljačke stranke, svojoj je vladi napisao da bi višestranačka vlada značila katastrofu za zemlju i da je bolje da Tito ostane onakav kakav je i sada, dakle diktator.

Odgovore će povjesničari još tražiti, ali je paradoksalno da je Staljinov i Churchillov dogovor na koncu poštovan - jedino i upravo u Jugoslaviji. Tito je bio gospodar svoje zemlje, ali su i Zapad i Istok u ograničenoj mjeri mogli utjecati na tamošnja zbivanja.

Sve što se događalo nakon 1945. nije bilo isključivo posljedica ili rezultat Hladnog rata, ali se ne može objasniti bez poznavanja njegova djelovanja. Najpogubnije bi bilo olako odbacivanje toga razdoblja i etiketiranje da se ionako radilo o

6

mračnom dobu" i ni o čemu drugome. Upravo zbog toga, zbog svih onih koji su izbjegli iz gospodarskih i političkih razloga, nemogućnosti da slobodno odlaze u crkvu, zato jer su mislili drugačije ili željeli pripadati drugoj a ne samo komunističkoj opciji, što su sve hladnoratovski fenomeni, treba hladno i objektivno vidjeti zašto i kako se to događalo.

Činjenica da SFRJ više nema trebala bi nam samo olakšati proučavanje prošloga. Nažalost, naša se znanost već godinama ne uključuje u dovoljnoj mjeri u istraživanje Hladnog rata. Posve je pogrešno smatrati da nešto doista mora postati staro da bi se time povjesničari mogli baviti. Točno je da postoje brojna pitanja koja tek protok vremena čini dovoljno jasnima i razumljivima. Ipak, znamo li da je u suvremenom svijetu "rok trajanja" određene informacije daleko kraći nego što je to bio slučaj nekoliko desetljeća ranije, ne može se neprestano pozivati na zatvorenost arhiva. Veći problem leži u tome da arhivi nisu preuzeli veliki dio arhivske građe te činjenici da se najzanimljivija arhivska građa za to razdoblje nalazi izvan Hrvatske. Međutim, riječ je tek o polovičnom opravdanju. Za koje se to razdoblje naše povijesti, isključimo li prva stoljeća o kojima svjedoči tek nekoliko kamenih zapisa i grobnih ostataka, prvorazredni materijal čuva u Zagrebu ili Rijeci, primjerice? Suvremene su tehnologije i globalizacijski procesi učinili da se o određenim pojavama obavijesti mogu pronaći na najnevjerojatnijim mjestima. Zapisnik razgovora između pape Pavla VI i Josipa Broza Tita u Vatikanu 1971. godine objavili su u - Bugarskoj! Tamošnjem šefu države Todoru Živkovu zapisnik je osigurala poljska tajna služba koja se uspjela domoći magnetofonskih zapisa iz Svete Stolice. Sekundarni izvori, onakvi kakvi donedavna ili do prije nekoliko desetljeća uopće nisu postojali, također su karakteristični za istraživanje poslijeratne povijesti, ali i Hladnog rata uopće. Kompjutorski zapisi, televizijske vrpce, poplava novina i časopisa, činjenica da se životni vijek produžio, te su i usmeni izvori duže "dostupni" nego što su to bili ranije, sve su to prostori koje treba iskoristiti i otkriti.

7

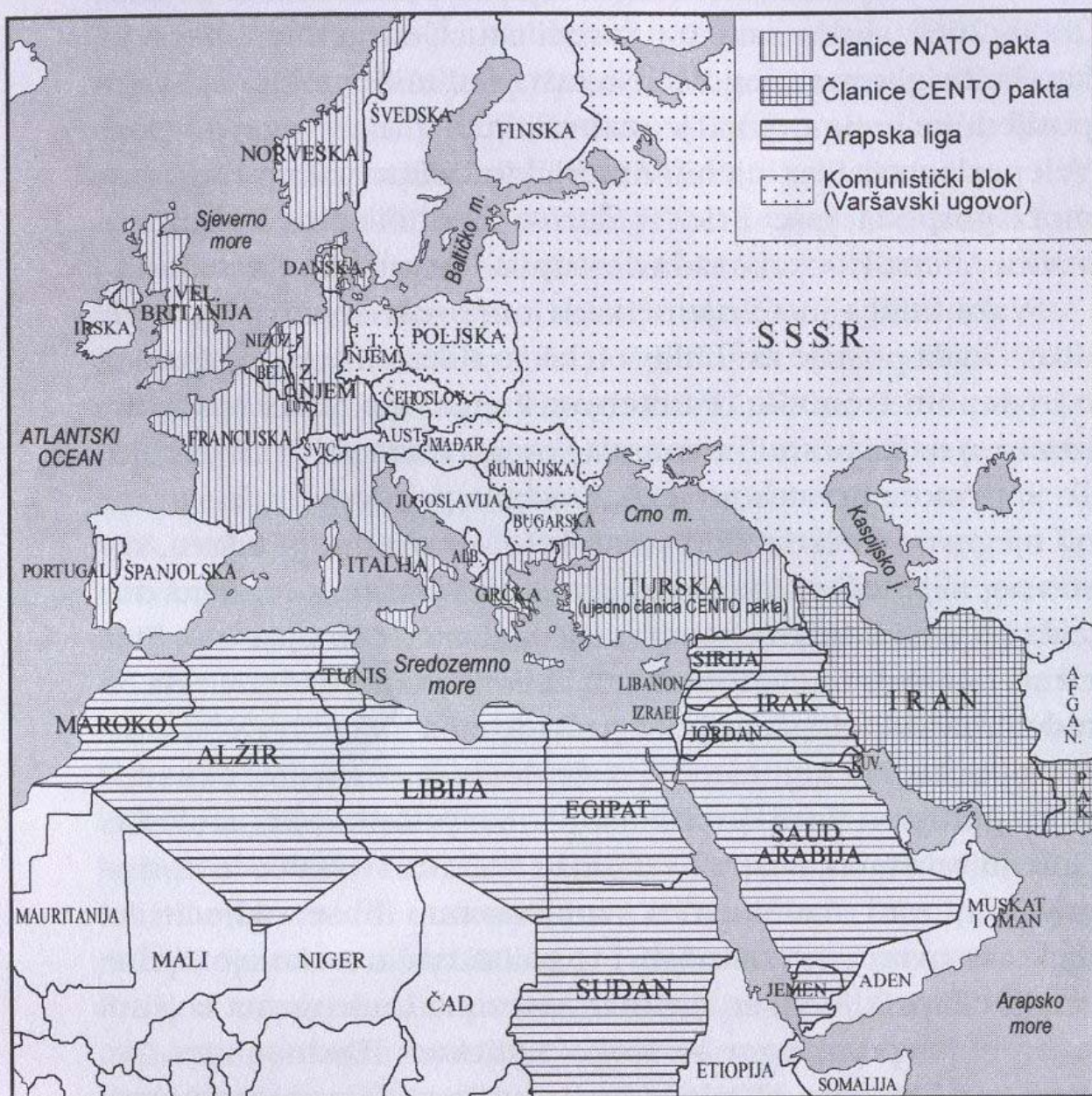
Autor knjige Hladni rat. Povijest međunarodnih odnosa David S. Painter bio je moj mentor tijekom akademske godine 2000./2001., kada sam na Sveučilištu Georgetown boravio kao Fulbrightov stipendist. Na rastanku mi je poklonio svoju posljednju knjigu, koja je, zahvaljujući prije svega potpori Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u Zagrebu, i pomoći gospoda Saše Brlek i Zorice Posinovec te kulturnog atašea Allena Dockala, sada dostupna i hrvatskim čitateljima.

Svaka knjiga ima vrijeme kada nudi najviše, otvarajući vidike, i kada postaje zanimljiva tek kao slika stupnja spoznaje u određenom trenutku. Painterova knjiga, ma kako opsegom kratka, u našoj bi sredini morala i mogla imati veliko značenje. To je prva na hrvatskom jeziku tiskana povijest Hladnog rata od njegovog početka do kraja u kojoj su u jednom tekstu, sustavno, slijedeći najmoderniji pristup i izvore, obrađeni događaji u različitim dijelovima svijeta. Razmjerno opsežnoj literaturi o pojedinim

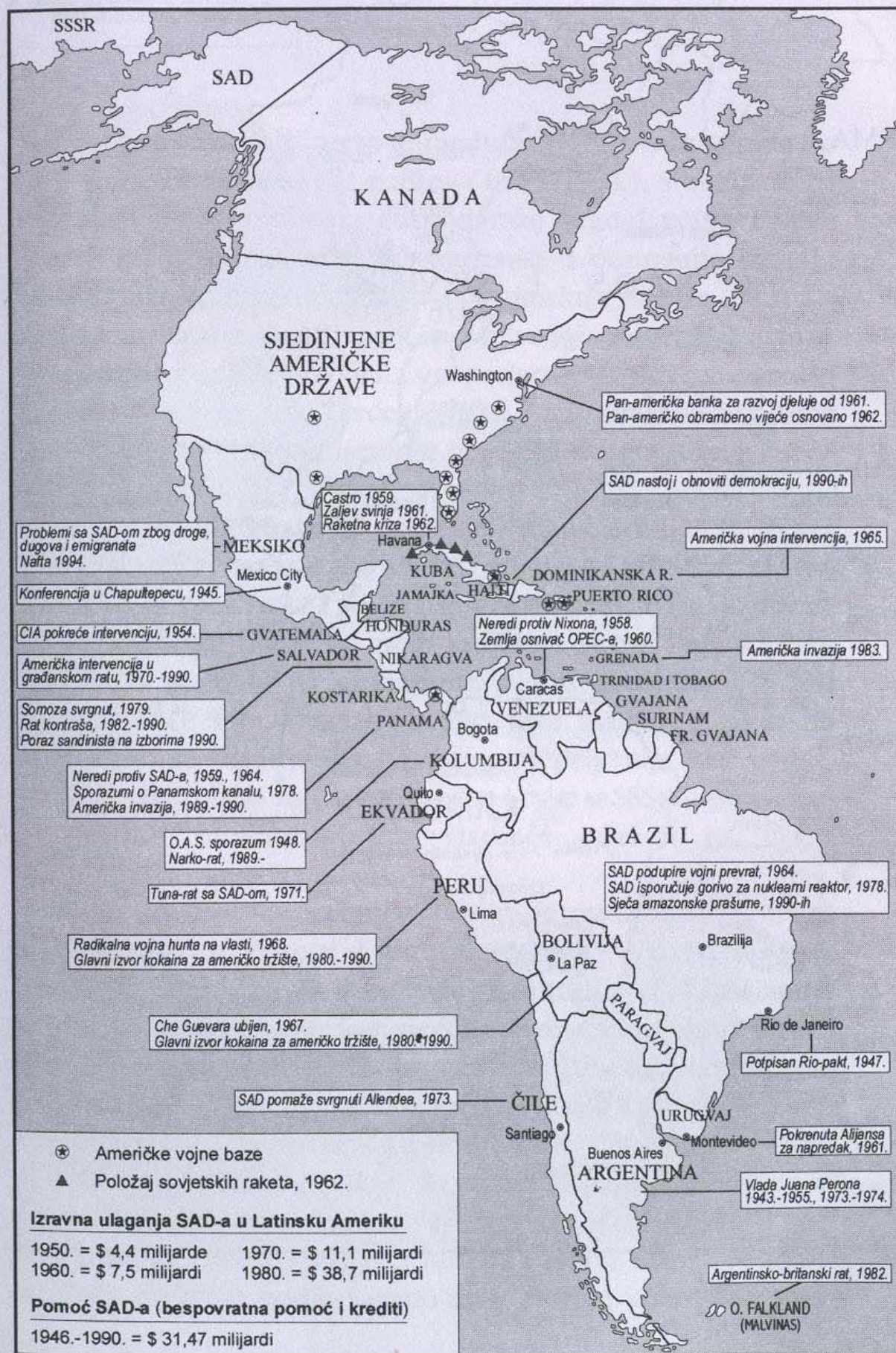
fenomenima ili ličnostima Hladnog rata te radovima politologa, prije svega Radovana Vukadinovića, sada je pridodan rad koji nam ukazuje dokle je stigla američka historiografija o ovoj problematici na početku 21. stoljeća. Golemi zaostatak u istraživanjima i literaturi naša će historiografija morati nadoknaditi namjeravamo li se uključiti u tijekove suvremene znanosti. I to na isti način na koji je cijeloj zemlji cilj priključiti se tijelima, savezima i udrugama koji su stvoreni još polovicom 20. stoljeća, tijekom Hladnog rata. Ne uspijemo li u tome, moglo bi nam se dogoditi da (p)ostanemo dio svijeta iza neke nove željezne zavjese.

Tvrtko Jakovina

POSILIJERATNI SAVEZI U EUROPI, SJEVERNOJ AFRICI I BLISKOM ISTOKU

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE I LATINSKA AMERIKA NAKON 1945. GODINE

JUGOISTOČNA AZIJA I VIJETNAMSKI RAT

UVOD

Hladni rat dominirao je međunarodnim odnosima više od četrdeset i pet godina (1945.-1991.). S obzirom na političke odnose, gospodarske veze i vojne saveze Hladni rat obilježila je velika napetost u odnosima između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, skupa i opasna utrka u naoružavanju, polarizacija unutrašnje i vanjske politike, podjela svijeta na gospodarske sfere te suparništvo i sukobi u zemljama Trećeg svijeta. Razumijevanje Hladnog rata ključno je za razumijevanje povijesti druge polovice dvadesetog stoljeća.

Hladni rat oblikovao je vanjsku politiku Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza te imao snažan utjecaj na njihova društva, političke, gospodarske i vojne ustanove. Predstavljao je opravdanje za širenje američke moći i utjecaja širom svijeta i tako omogućio da SAD na globalnom planu preuzme i zadrži ulogu vodeće sile. Sovjetskom diktatoru Staljinu i njegovim nasljednicima osigurao je vanjskog neprijatelja kao opravdanje za unutrašnji represivni režim i tako u SSSR-u pomogao legitimirati nedemokratsku vladu i održati na vlasti Komunističku partiju.

Osim utjecaja na supersile, Hladni je rat izazvao i održao podijeljenost u Europi i unutar Europe - u Njemačkoj. Također, pomogao je ponovnu izgradnju i uključivanje Njemačke, Italije i Japana u svjetski sustav nakon njihovog poraza u Drugome svjetskom ratu. Utjecaj Hladnog rata posebno se osjećao u Trećem svijetu, gdje se poklopio s razdobljem dekolonizacije i nacionalnog oslobođenja. Ova su dva značajna procesa snažno utjecala jedan na drugi. Hladni rat doveo je do podjele Koreje i Vijetnama te do skupih ratova u tim zemljama. Od preko dvadeset milijuna žrtava ratova vođenih od 1945. do 1990. godine, samo dvije stotine tisuća nije pogi-

12

nulo u više od stotinu ratova koji su vođeni u Trećem svijetu. Nadalje, većina kriza koje su prijetile pretvaranjem u atomski rat odvijala se u zemljama Trećeg svijeta.

Dalekosežan i dugotrajan, Hladni rat izazivao je mnoštvo suprotstavljenih objašnjenja o odgovornosti za njegovo izbijanje, trajanje i konačan kraj. Gotovo su sva ta objašnjenja bila oblikovana Hladnim ratom i mnoga su od njih bitno politička jer su pozicije s kojih su iznošena i same bile uključene u suvremene političke i znanstvene rasprave.

Rasprave nije prekinuo ni kraj Hladnog rata i ograničeno otvaranje arhiva u bivšem Sovjetskom Savezu i njegovim zemljama saveznicama. Ipak, kraj Hladnog rata predstavlja priliku da se nadvladaju jalove, a često i ahistorijske polemike oko odgovornosti te da se pokuša razumjeti što se i zašto dogodilo. Sada možemo postaviti nova pitanja o korijenima, tijeku i kraju Hladnog rata.

Da bi omogućila nov pogled, ova se studija usredotočuje na međudnos međunarodnih sustavnih čimbenika i nacionalnih politika i političke prakse, razmatrajući događaje iz cijeloga svijeta. Bitna je međunarodna, a ne nacionalna ili binacionalna perspektiva. Iako je međunarodnim sustavom između 1945. i 1990. godine dominiralo suparništvo SAD-a i SSSR-a, Hladni je rat uključivao mnogo više od američko-sovjetskih odnosa; primjerice: političko i gospodarsko nadmetanje među najrazvijenijim kapitalističkim državama, ideološke sukobe unutar i između država te političke, društvene i gospodarske promjene u Trećem svijetu. Da bismo shvatili sve dimenzije Hladnog rata, nužno je proučiti međudnos između promjena u globalnoj raspodjeli moći, razvoj tehnologije naoružanja, pomake u ravnoteži između društvenih i političkih snaga unutar i između pojedinih država, razvoj svjetskog gospodarstva i preobrazbu Trećeg svijeta.

Različiti su aspekti Hladnog rata međusobno povezani. Globalna raspodjela moći koja je izazvala, održala i završila Hladni rat ispreplitala se s vojnom tehnologijom i strategijom, ideološkim sukobima, tekućim restrukturiranjem go-

13

spodarstava i društava te političkim, ekonomskim i društvenim promjenama u Trećem svijetu. Ova je studija sastavljena kronološki da bi se naglasila povezanost svih tih čimbenika.

U knjizi je naglasak stavljen na strukture i procese, a ne na pojedince. Nisam izabrao ovaj pristup zato što mislim da pojedinci nisu važni, već stoga što je bitno shvatiti šire kontekste unutar kojih su pojedinci djelovali. Idealna hi studija o Hladnom ratu morala uključivati oboje, ali za studiju ove duljine to je nemoguće. Iz istoga se razloga ova studija ne bavi unutrašnjim izvorima vanjske politike.

Iako je unutrašnjopolitička dinamika izuzetno značajna, ja sam se usredotočio na međunarodne dimenzije Hladnog rata.

Pokušao sam biti nepristran i pravedan, ali o važnim sam pitanjima iznio svoj vlastiti stav. Zbog kratkoće knjige često nisam bio u prilici čitatelja uputiti na drugačija objašnjenja. Žao mi je također što zbog formata ove edicije nisam mogao detaljno navesti sve izvrsne studije na koje sam se oslanjao sastavljajući ovu povijest Hladnog rata. Ovo je djelo rezultat sinteze i, iako sam sam odgovoran za ono što sam napisao, želim istaći svoj dug drugima. Osim djela koja su navedena u bilješkama, pokušao sam u Preporučenoj literaturi popisati glavna djela kojima sam se koristio u svojoj studiji. Posebno sam zahvalan Williamu Burru, Ericu Evansu, Benjaminu Fordhamu, Robertu McMahonu, Johnu McNeillu, Avielu Roshwaldu, Richardu Stitesu, Nancy Bernkopf Tucker, Johnu Vollu i J. Samuelu Walkeru, koji su našli vremena da pročitaju i komentiraju rukopis ove studije. Rana verzija pristupa koji ovdje koristim može se naći i u mom eseju "Hladni rat" u Enciklopediji međunarodnih odnosa SAD-a (Encyclopedia of US. Foreign Relations). Zahvaljujem Oxford University Pressu što su mi dopustili da koristim dijelove iz navedenog eseja te Thomasu G. Patersonu za pomoć i savjete u radu na ovom projektu. Zahvalnost dugujem također mojim urednicima u Routledgeu, posebno Heather McCallum, za njihovu pomoć i strpljenje.

14

Pokušao sam napisati nepristranu povijest. Iako je naglasak, koji je stavljen na Sjedinjene Američke Države i njihovo djelovanje, djelomično rezultat mog osobnog podrijetla i profesionalnog obrazovanja, on je povezan također s dominantnom ulogom SAD-a u Hladnom ratu.

Ova studija ne predstavlja posljednju riječ o Hladnom ratu. Njezina je namjera da stvori pouzdanu polaznu točku od koje zainteresirani čitatelji mogu sami krenuti u istraživanje sukoba koji je dominirao međunarodnim odnosima u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća.

15

POČETAK HLADNOG RATA (1945.-1950.)

Do Hladnog rata dovele su vanjska politika Sjedinjenih Američkih Država i vanjska politika Sovjetskog Saveza u interakciji s kaotičnim i fluidnim stanjem u međunarodnim odnosima nakon Drugoga svjetskog rata. Za razumijevanje Hladnog rata ključno je razumijevanje utjecaja Drugoga svjetskog rata na međunarodni sustav i njegove elemente. Drugi svjetski rat ubrzao je temeljne promjene u globalnoj raspodjeli moći, tehnologiji naoružanja, u ravnoteži političkih snaga unutar i između država, u međunarodnom gospodarstvu te u odnosima između industrijskih zemalja i zemalja Trećeg svijeta. Osim toga, diplomatske i vojne odluke donesene za vrijeme rata imale su bitan utjecaj na izgled poslijeratnog svijeta.

Svijet 1945. godine

Drugi svjetski rat predstavljao je vrhunac čitavoga niza događaja koji su iz temelja izmijenili globalnu raspodjelu moći. U temeljnom dokumentu američke hladnoratovske politike - Spisu br. 68 Vijeća za nacionalnu sigurnost (National Security Council Paper No. 68) iz 1950., ističe se da je "u posljednjih trideset i pet godina svijet doživio dva izrazito nasilna globalna rata ... dvije revolucije velikoga dosega i snage - rusku i kinesku ... propast pet imperija - osmanske, austrougarske, njemačke, talijanske i japanske - te nagli pad dva najveća imperijalna sustava, britanskog i francuskog." To je rezultiralo krajem europske ere i početkom uspona dviju supersila kontinentalnih razmjera - Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza.¹

16

Prije Drugoga svjetskog rata postojalo je šest velikih sila: Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Sovjetski Savez, Japan i Sjedinjene Američke Države. U poslijeratnu eru Sjedinjene Države zakoračile su iz najpovoljnije pozicije: velikom porastu njihova ugleda doprinijela je mobilizacija i uloga u ratu, njihovi su saveznici bili iscrpljeni, a protivnici poraženi. U ratu je poginulo oko 410.000 američkih građana, ali američke farme, tvornice, rudnici i prometna mreža ostali su netaknuti. Mobilizacija i proizvodnja izvukle su za vrijeme rata Sjedinjene Države iz krize, a američko se

gospodarstvo tada gotovo udvostručilo. Sjedinjene su Države 1945. godine raspolagale otprilike s polovicom svjetske proizvodne moći, većinom viškova hrane i velikim dijelom svjetskih novčanih rezervi. Osim toga, SAD je vodio u razvoju tehnologije ključne za moderno ratovanje. Poziciji Sjedinjenih Država kao svjetske supersile doprinijele su i njihove velike energetske zalihe i nadzor nad velikim naftnim zalihama u Latinskoj Americi i na Srednjem istoku.

Unatoč ubrzanjima demobilizaciji koja je vojsku od 12,1 milijuna ljudi iz 1945. svela na samo 1,7 milijuna do sredine 1947. godine, SAD je nadalje posjedovao najsnažniju svjetsku vojnu mašineriju. Američka je mornarica nadzirala mora, zračne snage vladale su nebom, a uz to je SAD raspolagao i atomskim oružjem. Uza sve to, američka uloga u pobjedi nad fašizmom i njihovo prihvatanje načela "četiri slobode" (sloboda govora i vjeroispovijesti, sloboda od oskudice i straha) doprinijeli su da Sjedinjene Države steknu veliki međunarodni ugled.

Iako su analitičari govorili o bipolarnom svijetu podijeljenom između dvije podjednake supersile, Sovjetski Savez je, iako se nalazio na drugom mjestu, daleko zaostajao. Njegova je moć bila uglavnom koncentrirana uz njegove granice u Istočnoj Europi, na Srednjem istoku i u sjeveroistočnoj Aziji. Drugi svjetski rat ostavio je SSSR u ruševinama. Procjene s kraja dvadesetog stoljeća govore o oko 20 do 27 milijuna ratom izazvanih sovjetskih žrtava. Šest od petnaest sovjetskih

17

republika bilo je djelomično ili u potpunosti pod njemačkom okupacijom, a zbog ratnih razaranja koja su pogodila usjeve, stoku, tvornice, rudnike, prometnice i domaćinstva gospodarstvo SSSR-a svedeno je na jedva četvrtinu američkoga. Sovjetska je vojska bila impresivna, ali je zaostajala za američkom. Crvena armija izrasla je u snažnu vojnu silu, ali Sovjeti nisu raspolagali strateškom zračnom silom dalekog dometa, protuzračna obrana bila im je slaba, a mornarica - izuzevši snažnu podmorničku flotu - neučinkovita. Nakon rata je u SSSR-u uslijedila brza demobilizacija: sredinom 1945. sovjetska vojska je brojala 11,3 milijuna ljudi, a početkom 1948. godine 2,9 milijuna. Napokon, sve do kolovoza 1949. Sovjeti nisu posjedovali atomsko oružje.

Potencijalnu prijetnju zapadnoeuropskoj sigurnosti predstavljalo je razmještanje velikog broja sovjetskih snaga u Istočnoj Europi. Sovjetska se pozicija popravila, bar nakratko, i zbog poraza Njemačke i Japana, sila koje su do prije Drugoga svjetskog rata ograničavale ruski utjecaj u Srednjoj Europi i sjeveroistočnoj Aziji. Opadanje britanske moći pružilo je Sovjetskom Savezu priliku da poboljša svoju poziciju uz južnu granicu, na Srednjem istoku. S druge strane, određena sigurnost koju je SSSR uživao zahvaljujući podjelama među njegovim kapitalističkim suparnicima, sada je nestala. Mogućnost da bi se kapitalističke države mogle ujediniti pod vodstvom SAD-a porasla je nakon poraza Njemačke i Japana te zbog slabljenja Velike Britanije i Francuske. Sovjetski Savez bio je smješten vrlo blizu velikih europskih i azijskih sila i to je povećavalo vjerojatnost da će se one, u pokušaju da izjednače odnos svoje snage sa SSSR-om, okrenuti Sjedinjenim Državama.²

Velika Britanija, treća sila po veličini 1945. godine, u poslijeratnom je sustavu zauzela važno mjesto zahvaljujući svome imperiju, vojnoj snazi i ulozi u svjetskom gospodarstvu. Imperij je, uključujući zemlje Commonwealtha poput Kanade, Australije i Novog Zelanda, Velikoj Britaniji omogućavao da funkcionira kao svjetska sila. Commonwealth se

18

protezao čitavim svijetom i tako stvarao mrežu baza iz kojih se britanska moć širila planetom. Britanija je poslije rata zadržala snažnu vojsku, a 1952. godine tradicionalnim nosivim stupovima, Kraljevskoj mornarici i Kraljevskom zrakoplovstvu, dodala je i atomsko naoružanje. U Europi je 1945. godine Velika Britanija bila gospodarski najrazvijenija zemlja, a važnu ulogu u međunarodnoj ekonomiji odigralo je područje na kojem se kao valuta koristila britanska funta.³

S druge strane, šestogodišnje ratovanje stajalo je Britaniju 400.000 života, uništilo je četvrtinu prijeratnoga bogatstva i rezultiralo golemim vanjskim dugom. Održavanje vojne snage teško je naškodilo britanskoj krhkoj financijskoj poziciji. Nadalje, zemlje Commonwealtha bile su u biti nezavisne: Indiji je obećana nezavisnost, azijske kolonije bile su nemirne, a britanski je utjecaj na Srednjem istoku opadao.

Ostale prijeratne sile bile su u još gore stanju. Poniženoj slomom u Drugome svjetskom ratu, teško pogođenoj nacističkom okupacijom i ratom te duboko podijeljenoj po pitanju suradnje s okupatorom,

Francuskoj je prijetila opasnost da ispadne iz grupe velikih sila. Oko 600.000 Francuza izgubilo je u životu ratu, a mnoge dijelove francuskog imperija potresali su nemiri koji su prijetili da nekad vrijedne kolonije pretvore u puki teret. Njemačka je po drugi put osujećena u namjeri da zavlada Europom, a u ratu je pretrpjela goleme štete. Sedam milijuna Nijemaca poginulo je, gradovi su bili srušeni sa zemljom, prometna mreža onesposobljena, a veliki dio stanovništva bio je raseljen. Nakon što je okupirana, Njemačka je bila suočena s mogućnošću podjele zemlje. U ratu je poginulo oko tri milijuna Japanaca, a Japan je bio u ruševinama, uništen nesmiljenim američkim strateškim bombardiranjem koje je u kolovozu 1945. godine kulminiralo atomskim napadima na Hirošimu i Nagasaki. Japan je odsječen od svojih kolonija i okupiran.

Promjene u tehnologiji ratovanja ubrzale su pomake u globalnoj ravnoteži snaga. Konvencionalno je naoružanje u Drugome svjetskom ratu dovedeno do nove razine destruk-

19

tivnosti. Domet oružja znatno je povećan jer su veliki bombarderi i nosači aviona proširili doseg smrti i razaranja. Sustavna primjena znanosti u ratne svrhe rezultirala je stvaranjem novih tehnologija - radara, mlaznog pogona, krstarećih i balističkih raketa te atomske bombe - koje su otvorile nove, užasne vidike. Posebno je zastrašujuća bila atomska bomba jer je razornu moć ratovanja povećala do dotad neslučenih razmjera i svela je na vrlo kratko vrijeme.

Moć atomske bombe da iz korijena izmijeni prirodu ratovanja ubrzo ju je učinila žarištem međunarodnih odnosa. Neki su analitičari pretpostavili da će se atomsko naoružanje vrlo brzo razviti širom svijeta i da će samo postojanje toga oružja, radi velike vjerojatnosti odmazde, obeshrabriti sve pokušaje agresije. Drugi su, strahujući od "atomskog Pearl Harbora", bili uvjereni da samo visoka vojna pripravnost, a možda i preventivni napadi, mogu osigurati nacionalnu sigurnost u atomskom dobu. Pojava oružja za masovno uništavanje izazvala je utrku u naoružavanju: Sovjetski Savez, Velika Britanija, a potom i ostale države, željeli su proizvesti vlastito atomsko oružje, dok su Sjedinjene Američke Države težile zadržati vodeću ulogu u atomskom naoružanju.

Na drugom kraju tehnološke ljestvice rasprostranjenost vojne tehnologije dovela je do smanjivanja razlika u snazi između industrijskih država i Trećeg svijeta. Važno je i to da su nacionalne elite Trećeg svijeta bile u mogućnosti organizirati seljaštvo u strahovitu borbenu silu koja se mogla oduprijeti zapadnim vojskama. Pojava "smrtonosnih seljačkih armija" bila je od posebne važnosti u Aziji, gdje su kineski komunisti razradili gerilsku taktiku i počeli ovladavati ratovanjem masovnih razmjera.

Promjene u ravnoteži političkih snaga unutar i između država za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata učinile su međunarodne odnose još složenijima. Mogućnost utjecaja unutrašnjih odnosa snaga na globalnu ravnotežu snaga dala je unutrašnjopolitičkim sukobima međunarodnu političku i stratešku važnost.

20

Nadnacionalni ideološki sukob bio je posebno značajan tridesetih godina, za što nam je najbolji primjer Španjolski građanski rat. Osnovna je pretpostavka bila da će ideološki temelji nekog režima bitno utjecati ili čak odrediti njegov međunarodni položaj. Države s fašističkim ili militarističkim režimima - poput Njemačke, Italije, Japana - međusobno su surađivale. Liberalne demokratske sile - Velika Britanija, Francuska, Sjedinjene Američke Države - imale su slične interese iako su ih često prilično teško zajednički ostvarivale. Jedina komunistička supersila Sovjetski Savez nije imao saveznika sve do kolovoza 1939. godine, kada su Hitler i Staljin potpisali sporazum o nenapadanju kojim je otvoren put njihovom skorom osvajanju i podjeli Poljske.

Njemački napad na Sovjetski Savez u lipnju 1941. godine označio je kraj nacističko-sovjetskog sporazuma i začetak savezništva Velike Britanije, SSSR-a i kasnije SAD-a u borbi protiv Hitlera. Tako su se u Drugome svjetskom ratu i na unutrašnjopolitičkom i vanjskopoličkom planu u sukobu našle desnica - Njemačka, Italija, Japan - i upitan savez centra - Britanije (uključujući čitav Imperij i Commonwealth) i Sjedinjenih Država - i ljevice - Sovjetskog Saveza. (Francuska se predala Njemačkoj u lipnju 1940. godine.) S porazom desnice u Drugom svjetskom ratu, trusno se područje u međunarodnim odnosima i unutrašnjoj politici velikog broja država pomaknulo ulijevo, odražavajući i podupirući na taj način sve naglašenije napetosti između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza.

Do kraja rata budućnost kapitalizma kao organizacijskog principa društva bila je krajnje nesigurna. Zbog dubine i dugog trajanja Velike gospodarske krize, kapitalizam je već zauzeo obrambeni položaj, a zbog svoje povezanosti s fašizmom, kapitalizam i konzervativne stranke kompromitirali su se u očima mnogih. Borba protiv fašizma proširila se na bitku protiv autoritarizma i rasizma, a u mnogim je državama poraz fašizma značio i poraz krajnje desnice na međunarodnom planu.

21

Poslijeratna je gospodarska klima uglavnom odgovarala političkoj ljevici. Iskustva krize i globalnog rata pojačala su postojeće društvene, gospodarske i političke podjele te potaknule veliki broj zahtjeva za opsežnim agrarnim, socijalnim i ekonomskim reformama. Ratni su uvjeti kontrole navikli ljude na pojačan utjecaj vlade u gospodarstvu, pa su mnogi povjerovali da je gospodarsko planiranje neophodno da bi se osigurao gospodarski rast i pravedna raspodjela nakon rata. Od svih kapitalističkih sila samo su Sjedinjene Države skrenule udesno. Konzervativna opozicija New Dealu jačala je tijekom rata, pa su na prijevremenim izborima 1946. godine republikanci osvojili većinu u oba doma Kongresa. Takav je razvoj događaja zaustavio daljnji napredak New Dealu, ali nije ugrozio njegova dostignuća - sindikalno udruživanje teške industrije, socijalnu sigurnost, subvencioniranje farmera i početak brige za građanska prava. Nasuprot tome, britanska se politika s pobjedom laburista 1945. godine okrenula ulijevo jer su snažne želje za temeljitim socijalnim i ekonomskim reformama ipak bile jače od zahvalnosti ratnom vodi premijeru Winstonu Churchillu.

Sovjetski je Savez u poslijeratnu eru ušao s velikim ugledom zbog ključne uloge koju je odigrao u pobjedi nad nacističkom Njemačkom. Unutar Sovjetskog Saveza pobjeda nad nacizmom učvrstila je podršku ili barem toleranciju prema nastavku komunističke vladavine, stvorivši mit koji je omogućavao funkcioniranje komunističkog režima. Za razliku od carističkoga režima koji se generaciju ranije srušio zbog utjecaja Prvoga svjetskog rata, Sovjetski Savez se, iako uz veliku cijenu, odupro njemačkom neprijatelju i iz rata izašao kao pobjednik. Zbog svoga sudjelovanja u pokretima otpora i zbog kaotičnog društvenog, gospodarskog i političkog stanja u Europi i u dijelovima Trećeg svijeta napredovale su komunističke stranke i druge ljevičarske skupine. U Istočnoj su Europi komunisti iskoristili prisustvo i ugled Crvene armije. U zemljama poput Francuske, Italije, Grčke, Kine i Vijetnama izgledalo je da će komunisti i njihovi saveznici uspjeti samo-

22

stalno preuzeti vlast. U Grčkoj je tek intervencija više od 30.000 britanskih vojnika spriječila da potkraj 1944. godine na vlast dođe pokret otpora predvođen komunistima. Osim toga, mnogim je ljudima u Trećem svijetu Sovjetski Savez pružao model za brz prelazak iz nazadnog i nerazvijenog agrarnog društva u modernu industrijsku silu.

Kaotično stanje u međunarodnim gospodarskim odnosima također je uzrokovalo napetosti koje su prijetile da će izazvati novi međunarodni sukob. Tridesetih se godina svijet podijelio na relativno zatvorene trgovinske blokove. Sjedinjene Države okrenule su se same sebi i, manjim dijelom, prema Latinskoj Americi; Velika Britanija i ostale kolonijalne sile izolirale su svoje imperije financijskim i trgovinskim barijerama; Njemačka je kroz sustav kontroliranih bilateralnih trgovinskih sporazuma stvorila neformalno gospodarsko carstvo u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi; Sovjetski Savez krenuo je u izgradnju "socijalizma u jednoj zemlji" kroz kolektivizaciju poljoprivrede i nasilnu industrijalizaciju, a Japan je pokušao proširiti svoj gospodarski utjecaj izvan granica carstva i pretvoriti Istočnu Aziju u samoodrživi prostor blagostanja. Pokušaji pojedinih zemalja da zaštite svoja gospodarstva i svoj udio u međunarodnoj trgovini na račun drugih, izazvali su protumjere koje su još više ograničile trgovinu i proizvodnju, produbile i produljile krizu te zaoštrile međunarodne napetosti. Sve je to značilo opadanje međunarodne trgovine i proizvodnje pojedinih država.⁴

Ratna je mobilizacija pojačala autarkičnost ekonomske politike iz tridesetih godina jer je pritisak totalnog rata tjerao države da gospodarske procese podvrgnu političkim i vojnim ciljevima. Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija te još četrdeset i dvije države su na konferenciji u Bretton Woodsu u ljeto 1944. godine sklopile multilateralne monetarne sporazume i osnovala financijske ustanove. Tako je bila zamišljena reformirana i obnovljena međunarodna ekonomija bez restriktivnih trgovinskih i financijskih prepreka. Trgovinski i financijski nadzor, koji je pojačan za vrijeme rata, nastavljen je

i u poslijeratnom razdoblju. Nastavak toga nadzora, te razaranje i rasulo koji su uslijedili zbog rata, mnogima su se učinili naznakama već proživljenog iskustva tridesetih - gospodarske stagnacije koju prate politički ekstremizam i unutrašnji sukobi u državi.

U Drugome svjetskom ratu nastao je i anti-imperijalni pokret. Pokreti za nezavisnost i nacionalno oslobođenje u Trećem svijetu stvorili su velike napetosti u poslijeratnom međunarodnom sustavu. Pokreti za nezavisnost posebno su se razvili u poslijeratnoj Aziji, gdje je širenje japanskog carstva za vrijeme rata potisnulo zapadnjačke kolonijalne režime. Slom kolonijalnih vlasti predstavljao je poticaj za lokalne nacionaliste.

Nakon poraza Japan je izgubio nadzor nad svojim kolonijama Tajvanom i Korejom te nad marionetskom državom uspostavljenom u Mandžuriji 1931.-1932. godine. Japanski prodor u Kinu tridesetih godina nakratko je prekinuo unutrašnju borbu za vlast koja se vodila između kineskih građanskih snaga predvođenih Čang Kai-šekom i komunista, te pojačao napore Kineza da preuzmu kontrolu nad vlastitom državom. Dugotrajan i razoran, Drugi je svjetski rat odnio oko 12 milijuna kineskih života. Nakon što je Japan poražen, građanski rat u Kini se nastavio. Kineske građanske nacionalne snage i Mao Zedongovi komunisti, koji su u međuvremenu ojačali i dobili na popularnosti zbog svoga otpora Japanu, nastavili su borbu za vlast. U jugoistočnoj su Aziji Britanci, Francuzi i Nizozemci bili suočeni s nacionalizmima u Malaji (Maleziji), u Indokini (Vijetnamu, Laosu i Kambodži) i u Indoneziji. Osim toga, Britanci su također imali posla s dobro organiziranim i popularnim pokretima za nezavisnost u Indiji, Burmi i na Cejlonu (Šri Lanki).

Rat je mnogo manje utjecao na položaj europskih kolonijalnih sila na Srednjem i Bliskom istoku. Svejedno, poljuljana francuska kontrola u Libanonu, Siriji, Alžiru, Tunisu i Maroku te britanski utjecaj u Palestini, Egiptu i Iraku, prijetili su položaju Zapada na Bliskom istoku, poticali unutrašnje borbe za vlast i otvarali put mogućem širenju sovjetskog utje-

caja. Velika Britanija i Sovjetski Savez su 1941. godine napali Iran. Njemačkoj naklonjenog šaha zamijenili su njegovim dvadesetjednogodišnjim sinom te vladali tom strateški važnom zemljom tijekom cijelog rata. U to su se umiješale i Sjedinjene Američke Države koje su poslale 30.000 vojnika kao pomoć u organizaciji opskrbnog lanca iz Perzijskog zaljeva prema SSSR-u. Osim toga, SAD je u Iran poslao savjetodavnu misiju koja je iranskoj vladi trebala pomoći da se snađe u novim političkim okolnostima. Osim što je zaoštrio odnose među velikim silama zbog sukoba u Iranu, rat je uništio iransko gospodarstvo, uzrokovao je posvemašnju bijedu i polarizirao iransku političku scenu. Iako je Turska za vrijeme Drugoga svjetskog rata formalno bila neutralna, turska je vlada njemačkim ratnim brodovima dopustila da kroz Bospor, Dardanele i Mramorno more uplove u Crno more, dok su Sovjeti bili lišeni ovakvih privilegija. U Africi je Drugi svjetski rat bio ograničen na borbe na sjeveru, tako da je mnogo manje utjecao na kolonijalnu vladavinu nego u jugoistočnoj Aziji. Italija je izgubila Libiju, Etiopiju (osvojenu 1936.), Somaliju i Eritreju, ali su druge velike kolonijalne sile - Velika Britanija, Francuska, Belgija i Portugal - svoje posjede zadržale. Rat je potaknuo gospodarski razvoj i doveo do društvenih promjena, poput industrijalizacije i urbanizacije, koje su imale i političke posljedice. Osim toga, rat protiv fašizma značio je i kraj rasističkih opravdanja za kolonijalnu vlast. (ironično je da je ratna mobilizacija politički osnažila bijele doseljenike u Keniji i dijelovima južne Afrike.) Nacionalistički pokreti, međutim, još nisu bili dovoljno jaki da pruže otpor kolonijalnim vlastima. Primjerice, ustanak protiv Francuza na Madagaskaru bio je okrutno ugušen.

Iako je većina latinsko-američkih država nezavisnost stekla u devetnaestom stoljeću, poslijeratna je Latinska Amerika svejedno bila spremna za promjene. Industrijalizacija, urbanizacija i inflacija su za vrijeme Drugoga svjetskog rata potaknule političku aktivnost i tako otvorile uzak put demokratizaciji. Osim toga, borba protiv fašizma stvorila je želju za poli-

tičkim i ekonomskim reformama te dovela do većeg sudjelovanja studenata i pripadnika srednje klase u političkom životu. Rudari, industrijski radnici i neki seljaci također su se organizirali i politički aktivirali, a komunističke stranke doživjele su procvat. Reformske su stranke dobile izbore u više

zemalja, a u Ekvadoru, Gvatemali, Salvadoru, Brazilu i Venezueli su se vojne ili od vojske podržane diktature okrenule protiv liberalnih reformskih pokreta. Takav je razvoj događaja iz temelja potresao srednju klasu i duboko ukorijenjene tradicionalne i vojne elite. To je, osim toga, izazvalo zabrinutost Sjedinjenih Država koje su imale značajne gospodarske interese u Latinskoj Americi, te im je bilo važno tamo održati stabilnost.

Iako su Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Sovjetski Savez surađivali u ratu protiv Njemačke i Japana, nisu uspjeli prevladati međusobno nepovjerenje koje je potjecalo još iz njihovih prijeratnih odnosa. SAD i Velika Britanija nisu mogli zaboraviti da je SSSR između 1939. i 1941. godine surađivao s Hitlerom te da se u rat s Japanom uključio tek pred sam kraj rata.⁵ Sjedinjene su Države naglašavale i svoju veliku pomoć Sovjetskom Savezu putem lend-lease programa (oko 11 milijardi dolara).

S druge strane, Sovjeti nisu zaboravili neprijateljski stav Zapada prema njihovoj revoluciji i njegovo uplitanje u građanski rat (1918.-1920.). Također su sumnjali da je zapadna politika popuštanja i odbijanje da tridesetih godina zajedno nastupe protiv Hitlera bila dio plana da se Hitlerova pozornost skrene prema istoku. Naglašavali su također da su oni podnijeli najveći teret u borbi protiv Hitlera. Američki program pomoći pokrivao je manje od 10% sovjetskih troškova i počeo je uistinu funkcionirati tek nakon bitke za Staljingrad (kolovoz 1942. - veljača 1943.), koja je predstavljala prekretnicu u ratu protiv Hitlera. No, najviše od svega Sovjeti su zapadnim Saveznicima zamjerali na njihovom oklijevanju da otvore drugi front u Europi. Zbog toga su najviše ratovali i ginuli vojnici Crvene armije, sve do ljeta 1944. kada je savezničko iskr-

26

cavanje u Normandiji napokon odvuklo veliki dio njemačkih trupa s Istočnog fronta.

Sovjeti su bili svjesni činjenice da su Sjedinjene Američke Države uz britansku i kanadsku pomoć tijekom rata razvile atomsko oružje i da su od njih krile podatke o bombi. Iako je bomba koja je 1945. godine bačena na Japan upotrijebljena prvenstveno zato da se što brže završi rat, američki su vođe smatrali da bi im posjedovanje atomskog oružja moglo dati prednost u izgradnji mira. Brzi svršetak rata nije samo spasio mnoge živote, već je također ograničio sovjetsko napredovanje u Aziji te učinio američke trupe raspoloživima za eventualno djelovanje na drugim područjima.⁶

Atomska je bomba utjecala na strateške procjene obiju strana. Budući da su Amerikanci imali bombu, nije im više bila potrebna pomoć Crvene armije za nadzor nad Njemačkom. Zato su Sjedinjene Države teško prihvaćale postojanje sovjetske sfere utjecaja u Istočnoj Europi, kao i sovjetsko napredovanje na Srednjem istoku i u Aziji. Postojanje bombe pojačalo je sovjetsku odlučnost da pod svoj nadzor stave Istočnu Europu zbog povećane potrebe za proširenjem područja obrane od eventualnih zračnih udara. Zbog američkog monopola na atomsko oružje, Sovjeti su teže pristajali na kompromise oko ključnih pitanja - da ne bi ispali uplašeni i tako izazvali još snažnije pritiske. Napokon, američko posjedovanje atomskog naoružanja potaknulo ih je da odlučno krenu u proizvodnju vlastitoga.⁷

Unatoč svemu, tijekom rata zajednički interes da se poraze sile Osovine nadjačao je sve nesuglasice i olakšao suradnju. Konferencija u Jalti, održana od 4. do 11. veljače 1945. godine, predstavljala je vrhunac ratne suradnje između saveznika. Američki predsjednik Franklin D. Roosevelt, britanski premijer Winston Churchill i sovjetski vođa Josif Staljin dogovorili su se da će Njemačku nakon rata okupirati i staviti pod svoj nadzor. Sovjeti su zahtijevali da Njemačka plati veliku odštetu kako bi se žrtvama nacističke agresije nadoknadila golema šteta. (Velika ratna odšteta također bi oslabila Njemačku

27

i pomogla obnovi sovjetske moći.) Međutim, Sjedinjene Države i Velika Britanija bojale su se da bi velika ratna odšteta spriječila gospodarski oporavak Njemačke i Europe. Na kraju je dogovoreno da će Njemačka platiti odštetu, ali da će iznos biti određen kasnije. Sovjeti su još 1939. godine zauzeli sporni teritorij u istočnoj Poljskoj i trojica su vođa odlučili da će se Poljskoj to nadoknaditi davanjem dijela njemačkog teritorija. Roosevelt i Churchill pristali su priznati privremenu poljsku vladu koju su podržavali Rusi, ali pod uvjetom da u nju uđu "demokratski" elementi te da se održe slobodni izbori. U Deklaraciji o slobodnoj Europi trojica vođa obvezali su se da će svim oslobođenim državama pomoći da probleme rješavaju demokratskim putem. Ratno su savezništvo odlučili produžiti kroz

osnivanje Organizacije ujedinjenih naroda. Napokon, Sovjeti su se obvezali ući u rat s Japanom najkasnije tri mjeseca nakon svršetka rata u Europi.

Iako je kasnije kritiziran zbog prepuštanja Istočne Europe Sovjetima, sporazum iz Jalte u stvari je bio odraz postojećeg odnosa snaga. U to su vrijeme sovjetske snage nadzirale veliki dio Istočne Europe i istočnu trećinu Njemačke. S druge su se strane zapadne sile još oporavljale od Hitlerovog protunapada u prosincu 1944. godine i još nisu prešle Rajnu. Ono što je povjesničarka Diane Shaver Clemens nazvala "duhom Jalte" - misleći pritom na atmosferu pomirenja i suradnje u kojoj je svaka država dobila ono što je željela uz kompromise o pitanjima od vitalnog značaja za druge - temeljilo se u velikoj mjeri na uzajamnim potrebama. Zapad je ovisio o Crvenoj armiji (u prvom redu za rat protiv Njemačke, ali i protiv Japana), a Sovjetski je Savez trebao gospodarsku i vojnu pomoć Sjedinjenih Američkih Država.⁸

Prije sljedećeg susreta vođa SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a na konferenciji u Potsdamu u srpnju 1945. godine Njemačka je kapitulirala, a ratnu suradnju sve je više zamjenjivalo poslijeratno suparništvo. Svejedno, tri su se saveznika dogovorila o podjeli Njemačke na četiri okupacijske zone (američku, britansku, francusku i sovjetsku), o granicama Njemačke i o

28

ratnoj odšteti. Također su dovršeni planovi sovjetskog sudjelovanja u ratu protiv Japana. Što se tiče granica, Njemačka je izgubila sve osvojene teritorije te dijelove svoga teritorija koji su pripali Poljskoj i Sovjetskom Savezu. Trojica vođa - Harry S. Truman, koji je u travnju naslijedio Roosevelta; Clement Attlee, koji je za vrijeme konferencije zamijenio Churchilla, i Staljin - odlučili su da će glavni izvor za odštetu svakoj državi biti njezina okupacijska zona, uz ograničen pristup zapadnim zonama za Sovjete budući da je zapadni dio Njemačke predstavljao industrijaliziranije dijelove zemlje.

Borba za Europu

S krajem rata nestao je i osnovni motiv za suradnju te su sve tri strane bile sve manje spremne na kompromise. Američko i britansko poštivanje sovjetskih vitalnih interesa prestalo je nakon poraza Njemačke i uspješnog testiranja atomske bombe, što je uvelike smanjilo njihovu potrebu za sovjetskom pomoći. Isto tako, poraz Njemačke i Japana smanjio je volju Sovjeta da se pokoravaju interesima i prohtjevima Zapada.

Unatoč ostacima izolacionističkih tendencija u dijelovima Sjedinjenih Američkih Država, iskustvo Drugoga svjetskog rata potaknulo je javnost na prihvaćanje globalne koncepcije američke nacionalne sigurnosti i njezinih zahtjeva. Američki su vođe, oslanjajući se na ono što su smatrali poukama iz tridesetih godina, nastojali stvoriti međunarodnu ekonomiju koja će biti otvorena američkoj trgovini i ulaganjima te, u eri dekolonizacije i nacionalnog oslobođenja, nastaviti integraciju Trećeg svijeta u svjetsku ekonomiju. Vjerovali su i da Sjedinjene Države, da bi to ostvarile, moraju imati prekomorski sustav baza koji bi im omogućio temeljitu obranu i spriječio agresiju tako što bi se doseg moći protegnuo do potencijalno kriznih područja. Vjerovali su također da SAD treba zadržati monopol nad atomskim naoružanjem kako bi mogao spriječiti ili kazniti potencijalne napadače. Američka sigurno

29

sna politika nije trebala samo pružiti fizičku sigurnost Sjedinjenim Državama i njihovim saveznicima, već i očuvati nešto što se uopćeno nazivalo "američkim načinom života" - tako što bi se izgradio međunarodni poredak koji bi bio otvoren i sukladan američkim interesima i idealima.⁹

Predsjednik Roosevelt te je ciljeve želio ostvariti u suradnji sa Sovjetskim Savezom, ali u suradnji u kojoj hi Sovjeti igrali sporednu, regionalnu ulogu. Međutim, s Rooseveltovom smrću 1945. godine umrle su i nade u miran suživot. Njegov nasljednik Harry S. Truman suočio se s promijenjenim međunarodnim okruženjem. Politički vakuum stvoren padom njemačke i japanske moći te promijenjeni odnosi političkih snaga u Europi i Aziji pružali su SSSR-u i njegovim ideološkim saveznicima mnoštvo prilika za proširenje njihove moći i utjecaja. Širenje moći i utjecaja Sovjetskog Saveza predstavljalo je prijetnju ostvarivanju planova koje je SAD imao za poslijeratni svijet.

Drugi svjetski rat snažno je utjecao na sovjetsko shvaćanje sigurnosti i sovjetsku sigurnosnu politiku. Prije početka devedesetih - zbog nedostatka primarnih povijesnih izvora - bilo je izuzetno teško sa sigurnošću govoriti o sovjetskim motivima. Iako je sada veliki broj izvora dostupan istraživačima, primarna je grada o sovjetskoj vanjskoj politici još uvijek vrlo ograničena. Premda znanstvenici sada o ovom području znaju mnogo više nego ranije, mišljenja o mnogim ključnim pitanjima su podijeljena. Posebno se žestoko raspravlja o utjecaju staljinističkog sustava na ciljeve (ne i sredstva) sovjetske vanjske politike. Mnogi znanstvenici Staljinu još vide kao nepopravljivog ideologa i osvajača. Drugi dovode u pitanje veze između Staljinova represivnog režima i sovjetske vanjske politike te preispituju utjecaj marksizma-lenjinizma i totalitarizma na vanjsku politiku SSSR-a. Oni naglasak stavljaju na rusku povijest i geografiju, birokratske razlike među vladajućom elitom i sigurnosna pitanja vezana uz jedinstven geopolitički položaj Sovjetskog Saveza.¹⁰

Ciljevi sovjetske sigurnosne politike na kraju Drugoga svjetskog rata uključivali su stvaranje snažne zaštite protiv bu-

30

dućih njemačkih napada, tj. stvaranje sigurnih granica i tampon-zone u Istočnoj Europi; zatim obnavljanje razorene sovjetske industrije te održavanje snažne vojske, uključujući i razvoj atomskog oružja. U početku su Sovjeti u ostvarenju tih ciljeva željeli surađivati sa SAD-om. Sjedinjene Države bile su jedina zemlja koja im je mogla pružiti dovoljno veliku gospodarsku pomoć koja im je trebala, kao i jedina zemlja dovoljno moćna da im onemogući ostvarenje drugih ciljeva. Bez obzira na nade u poslijeratnu suradnju sa SAD-om, ključni ciljevi SSSR-a - ograničavanje njemačke moći i zadržavanje sigurnosne sfere utjecaja u Istočnoj Europi - bili su u suprotnosti s idealima, gospodarskim ciljevima i sigurnosnim zahtjevima Zapada.

Sovjetski su vode bili bolno svjesni činjenice da je ekonomska baza njihove zemlje daleko siromašnija od američke. Kako bi nadoknadili taj nedostatak, Sovjeti su očajnički tražili velike ratne odštete od Njemačke ne bi li tako obnovili gospodarstvo i smanjili njemačku vojnu moć. Međutim, zapadne su sile kontrolirale većinu njemačke industrije, tako da su se sovjetski planovi o smanjenju njemačke moći sukobljavali s američkim planovima o obnavljanju njemačkog i europskog gospodarstva. Osim toga, američki i drugi zapadni političari sumnjali su da se Sovjeti protive gospodarskoj obnovi Njemačke i Europe u nadi da će loša ekonomska situacija povećati političke izgleda komunističkih stranaka.

Bez velike odštete od Njemačke i pomoći od Sjedinjenih Država, SSSR se kao rješenjima za obnovu morao okrenuti utjerivanju sredstava od istočnoeuropskih zemalja i/ili od sovjetskih građana. Oba su rješenja imala značajne nedostatke. Istočna Europa i SSSR bili su siromašniji od Njemačke i za vrijeme rata pretrpjeli su velika razaranja. Dobivanje sredstava od sovjetskih građana podrazumijevalo je ponovno uvođenje oštre ekonomske i političke kontrole. Uzimanje sredstava iz Istočne Europe značilo je lišavanje tih zemalja sredstava potrebnih za obnovu i razvoj te se očito kosilo s planovima SSSR-a da u regiji stvori sigurnosnu sferu. Međutim,

31

nakon 1946. godine jedino su te operacije preostale.¹¹ Zapadni saveznici nisu dopustili uzimanje velike odštete iz svojih okupacijskih zona u Njemačkoj, a postalo je također jasno da SAD neće pružiti pomoć bez postavljanja neprihvatljivih političkih uvjeta. Kao i u dvadesetim i tridesetim godinama, Staljin je odgovorio pokretanjem strogog programa ekonomske rekonstrukcije, koji je svalio težak teret na pleća radništva i seljaštva i koji je potrošnju žrtvovao ulaganjima u tešku industriju. Također je izvršio pritisak na disidente.

Sovjeti su se okrenuli Istočnoj Europi. Između 1945. i 1955. godine iz Istočne Europe i svoje okupacijske zone u Njemačkoj izvukli su sredstava u vrijednosti od oko 13 milijardi dolara. Iako su ta sredstva bila ključna za obnovu sovjetskog gospodarstva i vojne moći, način na koji su dobivena, kao i represivne političke metode, nepovratno su naškodile odnosima između SSSR-a i država Istočne Europe.

Do kraja rata Sovjeti su pripojili Estoniju, Letoniju i Litvu te anektirali manje dijelove Čehoslovačke, Rumunjske i Njemačke. Ubrzo su postavili poslušne režime u Poljskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj i

svojoj okupacijskoj zoni u Njemačkoj. Osim toga, lokalne su komunističke partije zadobile utjecajne pozicije u Čehoslovačkoj i Mađarskoj, a vladale su također u Jugoslaviji i Albaniji. Uspostavljanje komunističkih režima u Istočnoj Europi nije bilo tek rezultat svjesnog napora Sovjetskog Saveza da zavlada regijom. Drugi svjetski rat je u Istočnoj Europi potresao društvene, političke i ekonomske strukture te tako u regiji stvorio revolucionarne uvjete. Prijeratne su vlade pod njemačkim pritiskom ili surađivale s nacistima ili potražile utočište u egzilu, ostavljajući tako u prostoru vlasti prazninu koju su nakon završetka rata ispunili komunisti i druge skupine. Gospodarski život regije, uz uništenje Židova, poremetili su i masovni egzodusi Nijemaca pred naletom Crvene armije i njihovo protjerivanje od strane poslijeratnih režima. Nijemci su činili važan dio vlasničke klase Istočne Europe, a svoju su

32

imovinu za vrijeme rata proširili pljačkanjem Židova i drugih "neprijatelja" Trećeg Reicha. Ta je imovina prešla u ruke novostvorenih poslijeratnih vlada, olakšavajući tako agrarnu reformu te nacionalizaciju banaka i industrije.

Napori Sovjeta da sigurnost svojih granica uspostave kroz podršku poslušnim vladama u susjednim zemljama kosili su se s njihovim potrebama vezanim za obnovu zemlje, a stvar je dodatno kompliciralo neprijateljski raspoloženo lokalno stanovništvo nad kojim su Sovjeti često vršili tešku represiju. Sovjetska nastojanja da zadrže svoj utjecaj u Istočnoj Europi - lažiranje izbora, kontrola tiska i gušenje opozicije - stvarali su napetosti u odnosima između SSSR-a i Zapada, koji je na sovjetske metode gledao kao na pokazatelje njihovih općih namjera. Mnogi promatrači smatrali su da Staljin vjeruje da jedino zemlje u kojima je na vlasti komunistička partija mogu poštivati sigurnosne zahtjeve SSSR-a.

Širenje sovjetskog utjecaja na Srednju i Istočnu Europu uznemirilo je američke i zapadnjačke vode. Sjedinjene Države i njihovi europski saveznici strahovali su da bi sovjetska prevlast u Istočnoj Europi mogla ograničiti pristup tržištima, hrani i sirovinama te značiti prijetnju sigurnosti Zapadne Europe. Oslanjajući se na utjecajnu analizu iz veljače 1946. godine - "dugi telegram" Georgea F. Kennana, stručnjaka za SSSR u američkom Ministarstvu vanjskih poslova koji je službovao u Moskvi - američki su vode počeli na Sovjetski Savez gledati kao na nepomirljivog neprijatelja te su svoju vanjsku politiku počeli razvijati u smjeru ograničavanja širenja sovjetskog i komunističkog utjecaja. Vode SAD-a bili su svjesni da je SSSR preslab da bi riskirao upuštanje u rat. Oni su imali puno povjerenje u vojnu snagu Sjedinjenih Američkih Država i nisu očekivali sovjetski napad na Zapadnu Europu ili neku drugu važnu regiju. Više su se bojali da bi komunisti i druge skupine naklonjene Sovjetima a nesklone kapitalizmu mogle iskoristiti prazninu u poslijeratnoj Njemačkoj i Japanu, društvene i gospodarske poremećaje u Europi, građanski rat u Kini i Grčkoj te dekolonizaciju i na-

33

cionalizme u Trećem svijetu i tako doći na vlast. Američki su političari smatrali da bi sve komunističke stranke, bez obzira na način ili mjesto dolaska na vlast, vodile politiku koja bi služila sovjetskim interesima. Takav bi razvoj događaja mogao globalne odnose moći poremetiti na štetu Sjedinjenih Država, a američkim tvrtkama i gospodarstvu onemogućio bi pristup važnim tržištima, sirovinama i investicijama te tako u konačnici ugrozio gospodarsku i političku slobodu u Sall-u.

Da bi to izbjegli, tvorci američke politike vjerovali su da moraju pronaći način kako da ponovno izgrade svjetsko gospodarstvo, započevši od obrane Zapadne Europe i Japana. Gospodarski bi rast spriječio još jednu krizu i ublažio klasne suprotnosti te tako oslabio privlačnost ljevičarskih skupina. Zračna sila i atomsko oružje mogli su predstavljati štit iza kojega bi se te mjere provodile, a da ne izazovu preventivan napad Sovjetskog Saveza.

Činilo se kao da sovjetske akcije u prvoj godini poslije rata potvrđuju razloge Kennanove zabrinutosti. Sovjeti SU odbili američki plan za međunarodnu kontrolu atomskog naoružanja koji je u ljeto 1946. godine pred Ujedinjenim narodima iznio Bernard Baruch. Predbacivali su da odredbe plana (koji je dopuštao da SAD zadrži svoje atomsko oružje dok se ne stvori međunarodni sustav nadzora koji bi njemu odgovarao) omogućuju daljnji američki monopol nad atomskim oružjem, dok drugim državama uskraćuju rad na njegovu razvoju. Također su zamjerali što se Baruchovim planom zahtijeva da se stalne članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda odreknu prava veta u pitanjima

koja se tiču atomske energije. Sjedinjene Države nisu željele promijeniti ključne odredbe svoga plana, a Sovjeti su blokirali njegovo usvajanje u Vijeću sigurnosti u prosincu 1946. godine. Opadanje britanske moći, regionalna suparništva i unutrašnjopolitičke suprotnosti u Iranu, Grčkoj i Turskoj doprinijele su zahuktavanju Hladnog rata. Na početku 1946. godine Sovjeti su oklijevali s povlačenjem svojih okupacijskih snaga iz sjevernog Irana, što je bilo dogovoreno sporazumom sklo-

34

pljenim 1942. između te dvije zemlje, a nastavili su podržavati separatističke pokrete u Azerbajdžanu i Kurdistanu, tražeći uz to i prava na izvore nafte u sjevernim iranskim pokrajinama. Sovjeti se nisu povukli ni nakon što je Iran, uz snažnu američku potporu, intervenirao u Ujedinjenim narodima, sve dok im Iran nije dopustio sudjelovanje u iskorištavanju nafte na sjeveru zemlje i pristao na mirno rješenje separatističkog pitanja. U isto je vrijeme ponovno započeo građanski rat u Grčkoj. Komunistički su gerilci, nakon spornih izbora i neprekidnog desničarskog terora koji su vlasti podržavale, pokrenuli oružani ustanak protiv korumpirane, represivne i nedemokratske grčke vlade. Sovjetsko uplitanje u rat bilo je minimalno, ali su pomoć grčkim pobunjenicima slali jugoslavenski komunisti. Osim toga, Sovjeti su obnovili pritisak na Tursku s ciljem da se revidiraju odredbe sporazuma kojim se nadzire pristup Crnom moru te da im se da pravo na baze uz tjesnace između Crnoga mora i Sredozemlja.

Trumanova doktrina iz ožujka 1947. godine pozivala je na globalno suprotstavljanje komunizmu i dobila je takvu političku podršku da su vode SAD-a mogli prema vlastitom nahođenju određivati odnose između politike, gospodarstva i američke nacionalne sigurnosti. Nove vladine ustanove pojačale su tendenciju prema agresivnijoj vanjskoj politici. Zakonom o nacionalnoj sigurnosti (National Security Act) iz 1947. godine uspostavljeno je Vijeće za nacionalnu sigurnost kojemu je zadaća bila savjetovati predsjednika o vanjskim poslovima i obrambenoj politici; stvorena je Središnja obavještajna agencija (Central Intelligence Agency, CIA) sa svrhom prikupljanja i analiziranja stranih obavještajnih podataka i vođenja tajnih operacija; stvoreno je i Ministarstvo obrane koje je trebalo koordinirati aktivnosti svih rodova američkih oružanih snaga.

Antikomunizam je pružio okvir za razumijevanje složenog svijeta, a uz to je bio suglasan s tradicijama duboko ukorijenjenima u američko društvo i političku kulturu. Američki vode su na komunizam gledali kao na stratešku prijetnju zbog

35

njegove povezanosti sa Sovjetskim Savezom, ali i kao na ideološku i gospodarsku prijetnju zbog komunističkog neprijateljstva prema privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu, idejama koje su mnogi Amerikanci izravno povezivali s političkom slobodom. Uz konzervativnije varijante, pojavio se i antikomunistički liberalizam koji se više bavio gušenjem političkih i građanskih prava u komunizmu, nego ograničenjem gospodarskih sloboda. Antikomunizam je postao glavno načelo američke vanjske politike i značajna snaga na unutrašnjem planu. Pružao je objašnjenje za sve što u svijetu ide krivo, nudio recept za rješavanje svih problema i predstavljao ideološko opravdanje za američke akcije.

Osim što je pozvao na globalni otpor komunizmu, Truman je izravno zatražio vojnu i gospodarsku pomoć za Grčku i Tursku. Pomoć SAD-a Grčkoj uklonila je potrebu za reformama koje je grčka vlada bila spremna poduzeti ne bi li zadobila podršku naroda. Umjesto toga, vlada se odlučila za vojno rješenje građanskog rata. Staljin je nadalje odbijao pružiti istinsku pomoć grčkim komunistima. Nakon raskida sa Sovjetskim Savezom (vidi dolje) svoju pomoć ukinula je i Jugoslavija budući da su grčki komunisti nerazumno stali na Staljinovu stranu. Američka pomoć Turskoj nije samo osnažila volju Turske da se odupre sovjetskom pritisku, već je i SAD-u pružila priliku da stvori isturene baze koje su trebale služiti kao podrška zračnim napadima na SSSR u slučaju rata.

Američke akcije u Grčkoj, Turskoj i Iranu pokazale su odlučnost SAD-a da se odupre komunizmu i osigura Zapadu pristup nafti na Bliskom i Srednjem istoku. Oba su elementa bila povezana s glavnom američkom brigom o gospodarskoj i političkoj situaciji u Zapadnoj Europi. Iako se ekonomska situacija u većem dijelu Zapadne Europe popravila već 1946., oporavak je zastao 1947. godine - zbog pomanjkanja goriva uzrokovano izuzetno oštrom zimom 1946./1947., zbog društvenih nemira, političke nestabilnosti i smanjivanja deviznih rezervi. U Njemačkoj, u kojoj je gospodarska obnova bila slaba, problem su predstavljali politički sukobi između okupacij-

skih snaga te odlučnost Francuza i Sovjeta da naplate ratnu odštetu iz svojih okupacijskih zona bez obzira na posljedice.

Premda su ratna razaranja bila velika, Zapadnoj Europi još veće poteškoće predstavljali su problemi s trgovinom i plaćanjem. Drugi svjetski rat uništio je europski trgovinski i platni sustav. Ključni je problem predstavljao slom Njemačke. Ustavši bez njemačkog ugljena i izvoznih proizvoda, ostale su se europske zemlje morale okrenuti Sjedinjenim Američkim Državama. Osim toga, zbog velikih razaranja u Istočnoj Europi i njezine političke odsječenosti od Zapada, Zapadna Europa ostala je bez važnog izvora hrane i sirovina te velikog izvoznog tržišta. Prisiljena da se okrene SAD-u da hi došla do hrane, goriva i industrijskih proizvoda, pogotovo kapitalne opreme, Zapadna Europa našla se suočena s manjkom dolara - trebala je uvoziti iz Sjedinjenih Država, ali nije bila u stanju zaraditi dolare nužne za plaćanje svojih potreba.

Prije rata Europa je do dolara za plaćanje uvoza iz Sjedinjenih Američkih Država dolazila preko zarađivanja na stranim ulaganjima, na uslugama pomorskog transporta i osiguranja, prodajom kolonijalnih sirovina SAD-u te kroz američka ulaganja u Europu i europske kolonije. Da bi mogle financirati rat, Britanija i ostale europske zemlje prestale su sa stranim ulaganjima, a zarada od pomorskoga transporta pala je zbog ratnih gubitaka na moru. Profit u kolonijama također je bio u padu: zbog pokreta za nezavisnost u kolonijama koje su bile presudne za dolarsku zaradu i zbog sve nepovoljnijeg odnosa uvoznih i izvoznih cijena ključnih roba. Osim toga, američki su se ulagači nakon rata okrenuli domaćem tržištu koje je doživljavalo procvat, Bliskom istoku i venecuelanskoj nafti, dok su politički nestabilnu Europu izbjegavali.

Američki su vode strahovali da će gospodarske neprilike izazvati jačanje komunističkih partija, posebno u Francuskoj i Italiji. U najmanju ruku, zapadnoeuropske zemlje mogle su pojačati ekonomske mjere kojima bi ograničile trgovinu i ulaganje ili su mogle sklopiti trgovinske sporazume sa Sovjetskim Savezom i tako ojačati sovjetski utjecaj u Zapadnoj

Europi. Da bi razriješile te probleme, Sjedinjene Države su Zapadnoj Europi pružile milijarde dolara gospodarske pomoći,¹² slijedeći plan ministra vanjskih poslova Georgea C. Marshalla, koji je u lipnju 1947. godine predložio Program europske obnove (European Recovery Program). Najveći dio te pomoći (90% u slučaju sredstava iz Marshallova plana) bio je doniran, što je Zapadnoj Europi pomoglo da izbjegne dugove koji bi joj otežali obnovu. Ova je pomoć utrošena na najvažniju uvoznu robu, pa su zemlje obuhvaćene Marshallovim planom mogle dobavljati sirovine, gorivo i hranu potrebnu za obnovu.

Marshallov je plan uz gospodarske imao i političke posljedice. Američka pomoć omogućila je vladama centra da u obnovu ulože velika sredstva i da pojačaju izvoz, a da pritom ne posežu za politički neprihvatljivim i socijalno riskantnim programima štednje do kojih bi - bez te pomoći - moralo doći. Iako je američka pomoć omogućila stvaranje moderne europske socijalne države, ona je spriječila ono što su SAD vidjele kao opasan odmak od slobodnog poduzetništva prema kolektivizmu. Budući da su favorizirale jedne, a suprotstavljale se drugim političkim opcijama, Sjedinjene Države ne samo da su utjecale na određivanje interesa zapadnoeuropskih elita, nego su također izmijenile unutrašnje odnose snaga među vladajućim grupacijama. Uz to su tajnim programima podrivali komunistički utjecaj na sindikate i druge ustanove. Krajnji je rezultat američke pomoći bilo sužavanje prostora za prihvatljivu raspravu i olakšavanje uspona stranaka centra, poput demokršćana u Zapadnoj Njemačkoj i Italiji.

Američka podrška opće-europskim planovima i ustanovama poput Europske platne unije pomogla je gospodarsku integraciju Europe. Uz Upravu za gospodarsku suradnju (Economic Cooperation Administration), koja je bila uspostavljena zato da brine o američkim programima pomoći, Amerikanci su potaknuli i osnivanje Organizacije za europsku gospodarsku suradnju, u koju su ušle sve zapadnoeuropske vlade i upravitelji zapadnih okupacijskih zona u

Njemačkoj i koja se bavila koordiniranjem zahtjeva za pomoć. Sjedinjene Američke Države podržavale su europske integracije jer su vjerovale da će stvaranje veće ekonomske zajednice potaknuti razvoj velikih ekonomija, tehničkih inovacija te porast proizvodnje. Produktivnija Europa bi, bez nadzora razmjene i trgovine, lakše premostila dolarski jaz te doprinijela stvaranju otvorenog i uspješnog svjetskog gospodarstva. Osim toga, u uspješnoj bi Europi opala popularnost komunističkih stranaka, a Zapadna bi Europa ostala vjerna kapitalizmu i savezništvu sa Sjedinjenim Američkim Državama.

Za oporavak europskog gospodarstva bila je ključna obnova njemačke gospodarske snage. Obnova Njemačke nudila je rješenje za probleme povećanja europske proizvodnje i smanjenja dolarskog uvoza. Sjedinjene Države uključile su Njemačku u Marshallov plan i pokrenule proces ujedinjavanja i osamostaljenja triju okupacijskih zona.¹³ Da bi umirile zapadnoeuropska strahovanja od obnove njemačke moći i umanjile opasnost od preventivnih poteza Sovjetskog Saveza, Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i još deset država u travnju 1949. godine osnovale su Sjevernoatlantski savez (North Atlantic Treaty), kojemu je cilj bila zajednička obrana Zapadne Europe.

Marshallov plan učvrstio je podijeljenost Europe. Do sredine 1947. godine Sovjeti su u Europi vodili relativno opreznu politiku koja se, s obzirom na lokalne uvjete, razlikovala od zemlje do zemlje. Za razliku od postavljanja poslušnih vlada u Poljskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj i sovjetskoj okupacijskoj zoni u Njemačkoj, Sovjeti su u Mađarskoj i Čehoslovačkoj 1945. godine dopustili relativno slobodne izbore, a sudjelovali su i u uspostavljanju demokratskih vlada u Austriji i Finskoj. I u zemljama gdje su komunisti bili na vlasti, Sovjeti su dopuštali vladavinu "lokalnih komunista" (koji su se pokušavali prilagoditi lokalnoj situaciji, a ne nametati sovjetski model). Osim toga, SSSR je odgovarao komunističke partije od poduzimanja revolucionarnih akcija u Francuskoj, Italiji, Grčkoj i Španjoli-

39

skoj, a jugoslavenske je komuniste poticao da smanje svoje teritorijalne zahtjeve i da prekinu pomoć grčkim gerilcima.

Sovjete je brinula američka ponuda da se u Marshallov plan uključi i Istočna Europa. U strahu da bi zapadna pomoć umanjila njihov utjecaj u regiji, oni su zabranili istočnoeuropskim zemljama sudjelovanje u Marshallovom planu te osnovali novu međunarodnu komunističku organizaciju - Komunistički informacijski biro, poznatiju kao Kominform. Osim toga, sklopili su niz trgovinskih sporazuma u Istočnoj Europi poznatih pod nazivom Plan Molotova (taj plan je 1949. godine zamijenilo Vijeće za uzajamnu ekonomsku pomoć - Komekon). Podržavali su i nastojanja lokalnih komunista da okončaju "demokratske epizode" u Mađarskoj (1945.-1947.) i Čehoslovačkoj (1945.-1948.) i započnu "staljinizaciju" svojih zemalja (kroz kolektivizaciju poljoprivrede, usvajanje gospodarskih planova koji daju prednost teškoj industriji na štetu potrošnje i gušenje svakog nezadovoljstva). Napokon, Sovjeti su poticali zapadnoeuropske komunističke partije da se usprotive Marshallovom planu.

Sovjetska nastojanja da na silu uvedu ideološku i političku uniformnost u Istočnoj Europi dovela su 1948. godine do oštrog raskida između Sovjetskoga Saveza i Jugoslavije. Jugoslavenski komunisti predvođeni Josipom Brozom Titom ustrajali su na svome pravu da sami određuju svoju unutrašnju i vanjsku politiku. Raskid između Tita i Staljina pojačao je sovjetska nastojanja da kontroliraju unutrašnju politiku regije te je između 1948. i 1952. godine doveo do brojnih čistki u kojima su s vlasti skinuti "nacionalni komunisti". Tako su istočnoeuropske komunističke stranke, odsječene od širokih slojeva, ostale i bez ono malo legitimiteta koji su stekle za vrijeme i odmah nakon rata. Iako je kratkoročan rezultat bio veći sovjetski nadzor nad Istočnom Europom, dugoročan je utjecaj bio kontraproduktivan. Bez lokalne podrške, istočnoeuropski komunistički režimi postali su stalan izvor napetosti i nestabilnosti, a napokon i teret za sovjetsko gospodarstvo.

40

Nadalje, u klasičnom primjeru onoga što se u međunarodnim odnosima naziva "sigurnosnom dvojboj" (koja glasi: težnja neke zemlje da poradi na sigurnosti izaziva strah potencijalnih suparnika i dovodi do protumjera), pokušaji SSSR-a da prisili Zapad na uvažavanje sovjetskih interesa samo su učvrstili odlučnost Zapada da obnovi i obrani Zapadnu Njemačku i Zapadnu Europu. Iako su komunisti osvojili vlast u Mađarskoj i Čehoslovačkoj, naponi zapadnoeuropskih komunista da osujete

Marshallov plan neslavno su propali uništivši pritom i narodnu podršku koju su komunisti dotad imali. Zbog svega toga Zapad je postao sumnjičav prema namjerama Sovjetskog Saveza. Sovjetska blokada kopnenih i morskih putova prema Berlinu (lipanj 1948. - svibanj 1949.), koja je predstavljala prosvjed protiv planova Zapada da se tri njemačke okupacijske zone ujedine i osamostale, dobila je odgovor u zračnom mostu koji su uspostavile zapadne snage. Njemačko se javno mnijenje priklonilo zračnom mostu, koji je time utro put stvaranju Savezne Republike Njemačke (u rujnu 1949.). Sovjeti su bili prisiljeni prekinuti blokadu Berlina i, već sljedećeg mjeseca, u svojoj okupacijskoj zoni osnovati vlastitu njemačku državu - Demokratsku Republiku Njemačku. Sovjetska nastojanja za osnaživanjem i osuvremenjivanjem oružanih snaga koja su započela 1948. godine i njihovo prvo uspješno testiranje atomske bombe u kolovozu 1949. potaknulo je sumnje Zapada, a javno mnijenje priklonilo naporima Zapada da zadrži vojnu premoć.

Globaliziranje Hladnog rata

Marshallov plan i nastojanja da se potakne obnova Japana (vidi dolje) utjecali su i na zapadnu politiku prema Trećem svijetu, tako da su se Sjedinjene Države i njihovi saveznici napokon okrenuli protiv plimnoga vala dekolonizacije i revolucionarnih nacionalizama. Američki su vode vjerovali da je za sputavanje sovjetske moći i zadržavanje američke prevlasti na

41

Zapadu, kao i za gospodarsko zdravlje Sjedinjenih Država, Zapadne Europe i Japana ključan nadzor nad resursima, tržištima i radnom snagom Trećeg svijeta. Posebno su vjerovali u to da proširenjem trgovine i ulaganja u Trećem svijetu mogu prevladati nestašicu dolara. Američka ulaganja i uvoz sirovina trebali su povećati priliv dolara u zemlje Trećeg svijeta. S druge strane, Zapadna Europa i Japan mogli su do potrebnih dolara doći preko trgovine s Trećim svijetom, preko poreza i na druge načine. Ti dolari trebali bi im poslužiti za kupovinu proizvoda od SAD-a, što bi poticalo obnovu u zapadnoeuropskim zemljama i blagostanje u Sjedinjenim Državama. Prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata SAD se protivio europskom kolonijalizmu iz političkih i gospodarskih razloga, napose zbog sklonosti kolonijalnih sila da iz svojih kolonija isključuju američke kompanije. Politički gledano, SAD je smatrao da kolonijalizam stvara nestabilnost i radikalizira pokrete za nezavisnost. Međutim, nakon rata su Sjedinjene Države počele promatrati dekolonizaciju kao izvor nestabilnosti i proces u okviru kojeg na vlast mogu stupiti snage sklone Sovjetskom Savezu a nenakolonjene zapadnom kapitalizmu. Iako je nezavisnost i dalje smatrao konačnim ciljem, SAD je počeo snažnije surađivati s kolonijalnim silama želeći osigurati da buduće vlade budu pod kontrolom prozapadnih elemenata.¹⁴

Hladni rat osnažio je i tradicionalnu odlučnost Sjedinjenih Američkih Država da zadrže gospodarsku i stratešku zonu utjecaja u Latinskoj Americi. Američki antikomunizam, nesklonost lokalnih elita prema političkim i gospodarskim reformama te međunarodni gospodarski pritisci uništili su priliku za reforme koja je bila stvorena Drugim svjetskim ratom. Prema načelu koje je bilo često u ovoj regiji, konzervativne skupine i njihovi vojni saveznici zamijenili su reformističke vlade, zabranili komunističke stranke te gušili rad sindikata i seljačkih organizacija.

Ponovno skretanje Latinske Amerike udesno bilo je usko povezano s razvojnim strategijama koje su poticale Sjedinjene Američke Države. Za razliku od Zapadne Europe, gdje je

42

Marshallov plan omogućavao istovremeno odvijanje obnove i reformi, Sjedinjene Države odbile su latinsko-američke zahtjeve za pomoć i okrenule se vojnim i tradicionalnim elitama da bi održale povoljnu klimu za strana ulaganja. Kako bi što više osigurala svoj utjecaj u Latinskoj Americi, Sjedinjene su Države poduprle potpisivanje regionalnog sporazuma o sigurnosti 1947. (Rio-pakt) i osnivanje Organizacije američkih država 1948. godine. Latinsko-američke zemlje posebno su naglasile načela neuplitanja koja su ugrađena u povelje obje organizacije. Nasuprot tome, Sjedinjene Države tvrdile su da povelje dopuštaju kolektivnu intervenciju da bi se Amerike zaštitile od vanjskih prijetnji i unutrašnjih prevrata.

Iako je Afrika bila daleko od glavnih središta hladnoratovskog sukoba, Hladni rat utjecao je i na njezin razvoj. Sjedinjene Američke Države nastojale su smanjiti sovjetski i ljevičarski utjecaj na jugu

Afrike tako što su podržavale kolonijalne sile - Veliku Britaniju, Francusku, Belgiju i Portugal te manjinsku bjelačku vladu u Južnoafričkoj Uniji. Te vlade bile su američki saveznici u borbi protiv komunizma, a južna je Afrika bila bogata strateškim mineralima, uključujući uran, ključnu sirovinu za proizvodnju atomske bombe. Sjedinjene Države oštro su kritizirale politiku apartheida koju je uspostavila Nacionalistička stranka nakon dolaska na vlast 1948. godine. Svejedno, imajući u vidu pristup južnoafričkim resursima, SAD je stvorio blizak sigurnosni odnos sa snažno antikomunistički nastrojenim nacionalistima.

Drugi svjetski rat ukazao je na presudnu važnost nafte u modernom ratovanju. Nakon rata Sjedinjene Države su pomoć za obnovu Europe i Japana potražile u nafti Bliskog i Srednjeg istoka. Nakon završetka rata Francuska je morala priznati nezavisnost Libanona i Sirije (1946.), a suočila se i sa - u konačnici uspješnim - otporom svojoj vlasti u Maroku, Tunisu i Alžiru. Oslabljeno gubitkom indijske armije, svoje glavne snage za prodor istočno od Sueza, britansko "značenje" na Srednjem istoku počelo je nestajati. Britanci su se povukli iz Palestine 1948., ostavljajući Ujedinjene narode

43

da brinu o sukobu koji je već izbio između Arapa i Židova. Britanci su bili suočeni i sa sve snažnijim prijetnjama svome privilegiranom položaju u Egiptu, gdje su kontrolirali veliki vojni kompleks u području Sueskog kanala kao i Suesku kompaniju. Pozicija Britanaca u Iranu, gdje su posjedovali Angloiransku naftnu kompaniju i preko nje držali monopol na rezerve i proizvodnju nafte te upravljali najvećom svjetskom rafinerijom u Abadanu, također je bivala sve lošija. Poslijeratni Iran bio je vrlo nestabilan. Nestabilnost je bila rezultat gospodarskih učinaka okupacije za vrijeme rata i političkih borbi između šaha i parlamenta (Medžlisa). Osim toga, nastavila se borba između Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država za naftu i utjecaj, što je pojačavalo sve izraženije političke suprotnosti u Iranu, budući da su ove zemlje podržavale različite strane u unutrašnjim borbama za vlast.

Interes Sjedinjenih Država u poslijeratnoj Aziji bio je u prvom redu usredotočen na Japan i nekadašnje japansko carstvo. Japan je bio jedina azijska industrijska sila i njegovo je širenje za vrijeme rata poremetilo ravnotežu snaga u istočnoj Aziji. Širenje Japana promijenilo je tijek kineske revolucije i ugrozilo zapadnu kolonijalnu vladavinu u jugoistočnoj Aziji, dok je poraz Japana doveo do nezavisnosti Koreje i ponovnog pripajanja Tajvana Kini. Sjedinjene Države igrale su najvažniju ulogu u porazu Japana, a iz poslijeratne okupacije te zemlje isključile su sve svoje saveznike. Isprva su Amerikanci planirali temeljito obnoviti japansko društvo, otkloniti elemente odgovorne za rat i pomoći demokratizaciju, demilitarizaciju i dekoncentraciju gospodarske moći. Rane reforme koje je SAD podržao, uključivale su proširenje biračkog prava, reformu zemljišnih posjeda, razbijanje zaibatsua (financijskih i industrijskih konglomerata), proširenje radničkih prava i ukidanje vojske.

Odnosi sa Sovjetskim Savezom su se pogoršavali, a građanski rat u Kini uklonio je mogućnost da ta zemlja postane regionalni saveznik. Stoga su Sjedinjene Države 1947.-1948.

44

"promijenile pravac" i počele stavljati veći naglasak na gospodarsku rekonstrukciju i političku stabilnost Japana. Ta je promjena zaustavila reforme i dovela do rehabilitacije starih elita i ustanova koje su smatrane bitnima za ponovno uspostavljanje političkog poretka i stabilnog gospodarstva. Ipak, Sjedinjene Države nisu obnovile japanske vojsku. Japan nije imao susjeda koji bi se mogli mjeriti s njegovom snagom, nije bio suočen s prijetnjama sigurnosti kakve su postojale u Zapadnoj Europi, a japanski su građani pozitivno reagirali na prisilnu demilitarizaciju koja je bila rezultat ustava što ga je nametnuo SAD 1947. godine. Kao i u njemačkom slučaju, kontrola atomskog naoružanja i nadzor nad rezervama nafte omogućili su Amerikancima da nadgledaju gospodarsku obnovu bivšeg neprijatelja, a da istovremeno ne dopuste ponovno izbijanje japanske agresivne politike. Obnovljen, industrijski Japan trebat će pristup hrani i sirovinama te tržištima za svoje proizvode. U potrazi za sirovinama i tržištem Japan je tradicionalno bio okrenut istočnoj Aziji, ali je čitava poslijeratna Azija, kao i većina zemalja Trećeg svijeta, bila u previranju.

Revolucije u Trećem svijetu često su se sastojale od borbe za nacionalno oslobođenje od strane dominacije uz istovremenu unutrašnju društvenu revoluciju. To je posebno dolazilo do izražaja u poslijeratnoj Aziji. Međutim, na Filipinima su ta dva segmenta bila razdvojena kada su Sjedinjene

Američke Države ispunile svoje ratno obećanje i 1946. godine dale Filipinima nezavisnost (iako su zadržale velike vojne i ekonomske privilegije). Zahvaljujući tome, filipinska je vlada uz vojnu i gospodarsku pomoć SAD-a uspjela ugušiti pobunu seljaštva koju su zbog namještenih izbora i nepristajanja filipinske elite na agrarnu reformu pokrenuli ljudi iz ratnog pokreta otpora. Na sličan su način, kombinacijom vojnih mjera i obećanja nezavisnosti, Britanci uspjeli ugušiti komunistički ustanak koji je u Malaji podržavala kineska manjina. (Unatoč američkoj i britanskoj vojnoj pomoći, oba su ustanka potpuno ugušena tek sredinom pedesetih.) U južnoj Aziji Britanci

45

su bili suočeni s dobro organiziranim i popularnim - ali nekomunističkim - pokretima za nezavisnost, te su djelovali prije nego što su ti pokreti razvili revolucionarne težnje. Osim toga, cijena održavanja kontrole počela je prerastati njezine koristi. Britanci su 1947. godine dali nezavisnost Indiji i Pakistanu te Cejlonu (Šri Lanki), a 1948. Burmi.

S druge strane, Nizozemci i Francuzi žestoko su se opirali pokretima za nezavisnost. Indonezija i Indokina (s Malajom) predstavljale su važne izvore dolara za kolonijalne vlasti - Nizozemsku, odnosno Francusku. Osim toga, one su (zajedno s ostatkom jugoistočne Azije) predstavljale važan izvor sirovina za izgradnju Japana, kao i tržišta za japanske proizvode. Kasnih četrdesetih u obje je zemlje došlo do antikolonijalnih pobuna. U Vijetnamu su pokrete za nezavisnost vodili komunisti na čelu s Ho Ši Minom, najpoznatijim i najpodržavanijim vijetnamskim nacionalnim vodom. U Indoneziji su, s druge strane, borbu za nezavisnost predvodile nacionalističke snage bez komunističkog predznaka, iako su komunisti i u toj zemlji bili snažni.

Premda je sovjetska upletenost ovdje bila minimalna, hladnoratovski interesi i ovdje su utjecali na razvoj događaja. U Indoneziji su Sjedinjene Američke Države vršile pritisak na Nizozemce da vlast predaju nekomunističkim nacionalistima ne bi li izbjegli rizik od radikalizacije pokreta za nezavisnost. Suočene s komunističkim pokretom za nezavisnost i nastavkom francuske kolonijalne vladavine u Vijetnamu, Sjedinjene Države pokušavale su pronaći treće rješenje: neizravno su podržavale francuske vojne snage, tražeći istovremeno od Francuza da pronađu i podrže nekomunističke vijetnamske nacionaliste. U oba su slučaja kreatori američke politike uspješno rješenje tih sukoba smatrali bitnim elementima za ostvarivanje svojih gospodarskih, političkih i vojnih ciljeva u Europi i Aziji.

Komunisti i druge radikalne skupine bili su aktivni i na Korejskom poluotoku koji je nakon završetka japanske kolonijalne vladavine bio zahvaćen valom nasilja. Na području sje-

46

verno od tridesetosme paralele sovjetske okupacijske snage pomogle su vodi komunističkih gerilaca Kim Il Sungu da eliminira suparnike i dođe na vlast. Njegova je vladavina trajala sve do njegove smrti 1994. godine. Južno od te razdjelnice okupacijske snage Sjedinjenih Američkih Država pomogle su konzervativnim Korejcima predvođenim Sing Man Rijem da poraze umjerene ljevičare i u rujnu 1948. godine, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda, proglase Republiku Koreju. Kao odgovor na to Kim Il Sung i njegovi komunistički drugovi proglasili su Demokratsku Narodnu Republiku Koreju. Oba su režima prisvajala pravo na čitav korejski teritorij, pa su pogranični okršaji i upadi bili prilično česti. Koreja je bila na rubu građanskog rata kada su se u prosincu 1948. godine Sovjeti povukli iz Sjeverne, a Amerikanci šest mjeseci kasnije iz Južne Koreje.

Unatoč tri milijarde dolara vrijednoj pomoći koju su Sjedinjene Američke Države dale kineskim antikomunističkim građanskim snagama, u tamošnjem građanskom ratu pobjedu su odnijeli komunisti predvođeni Mao Zedongom (Mao Ce-tung) i Zhou Enlajem (Ču En-lai). Komunisti su u listopadu 1949. godine proglasili Narodnu Republiku Kinu. Kineski model revolucionarne borbe, koji se temeljio na seljaštvu, snažno je odjeknuo u zemljama Trećeg svijeta te je bitno utjecao na Hladni rat, čak i prije nego što se Mao Zedong obratio Sovjetskom Savezu za pomoć. tako su Sovjeti komunistima pružili vrlo malo pomoći i dali mnogo loših savjeta, iako su do samog kraja održavali veze s Čang Kai-škovim režimom, Sovjetski Savez i kineski komunisti su početkom pedesetih godina potpisali sporazum o sigurnosnoj i gospodarskoj suradnji.

Za to su se vrijeme Čang Kai-šek i dva milijuna njegovih pristalica sklonili na Tajvan. Činilo se da su im dani odbrojani budući da su Sjedinjene Američke Države razmatrale opravdanost daljnje podrške.

Osim Tajvana, kineski antikomunisti kontrolirali su -nekoliko manjih skupina otoka uključujući Jinmen (Quemoy) i Mazu (Matsu), otoke uz

47

obalu pokrajine Fudžijan. Čangova vlada u izbjeglištvu na Tajvanu stavila je SAD pred dvojbu. S jedne strane, podrška Čangu ili nekom drugom antikomunističkom čelniku značila bi uplitanje u kinesku revoluciju i izazvala bi trajno neprijateljstvo NR Kine. S druge strane, mnogi su američki stratezi u Tajvanu vidjeli "nepotopivi nosač aviona", smješten u blizini važnih pomorskih i zračnih putova i na mjestu koje je omogućavalo rasprostiranje američke moći duboko u azijsku unutrašnjost.

Komunistička pobjeda u Kini dogodila se u trenutku kada je gospodarska obnova u Zapadnoj Europi i Japanu počela pokazivati znakove posustajanja, a SAD je doživljavao svoj prvi poslijeratni gospodarski pad. Osim toga, Sovjetski Savez obavio je prvo uspješno testiranje atomske bombe u kolovozu 1949. godine. Suočene s gubitkom atomskog monopola i neprekidnom nestabilnošću u Trećem svijetu, upravo u vrijeme kada je rasla potreba za ograničenim resursima kojima su se obnavljali Europa i Japan, Sjedinjene Države počele su se pribojavati da će se bez korektivnih mjera globalna distribucija moći okrenuti protiv "slobodnog svijeta

Kao odgovor na sovjetski uspjeh s atomskom bombom, predsjednik Truman odobrio je planove za povećanje proizvodnje atomskog oružja te dodatno ubrzao rad na proizvodnji hidrogenske bombe. Također je odobrio izradu studije o ukupnim američkim vojnim zahtjevima. Njezin je rezultat bio temeljni dokument - NSC-68, koji je na početku 1950. godine izradio službenik Ministarstva vanjskih poslova Paul Nitze u uskoj suradnji s državnim tajnikom Deanom Achesonom. NSC-68 je opisao Sovjetski Savez kao neumoljivog ekspanzionističkog neprijatelja koji će ugrabiti svaku priliku da zavlada svijetom. Tvrdilo se kako je samo američka vojna nadmoć spriječila Sovjete da se prošire izvan područja nad kojima su zadobili kontrolu nakon Drugoga svjetskog rata. Bez monopola na atomsko oružje Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici našli su se u opasnosti od novih komunističkih nasrtaja. Da bi se to spriječilo, NSC-68 je pozivao SAD na "ubr-

48

zanu izgradnju političke, ekonomske i vojne snage slobodnog svijeta".

Provođenje planova zacrtanih u NSC-68 zahtijevalo je utrošćavanje američkih troškova obrane. Premda su se Truman i njegovi vojni i vanjskopolitički savjetnici slagali s preporukama dokumenta, nije bilo sigurno da će Kongres odobriti sredstva za njegovo provođenje. Međutim, politička klima u Sjedinjenim Država, kao i sam Hladni rat, izmijenili su se 25. lipnja 1950. godine kada su sjevernokorejske snage napale Južnu Koreju.¹⁵

Nedavna su istraživanja pokazala da je Staljin u travnju 1950. godine Sjevernoj Koreji napokon odobrio vojnu pomoć nakon što je prethodno više puta odbio Kim Il Sungove zahtjeve za pomoć u osvajanju juga. No, za svoju je pomoć Staljin tražio i kinesko slaganje s Kim Il Sungovim planovima. Nije jasno zašto je Staljin promijenio mišljenje. Moguće je da su pobjeda komunista u kineskom građanskom ratu, uspješan sovjetski atomski pokus i gospodarske poteškoće Zapada uvjerili Staljina (i Maoa, koji je pristao na Kimov plan) da se globalna ravnoteža snaga pomiče u njegovu korist. S druge strane, Staljin i Mao pribojavali su se ponovnog uspona Japana i povećanja američke vojne moći, pa su vjerovali kako im je nadzor nad Južnom Korejom potreban da bi osigurali svoj položaj u sjeveroistočnoj Aziji. Komunistička Koreja proširila hi tampon-zonu uz sovjetske granice, poboljšala strateški položaj SSSR-a u odnosu prema Japanu, održala sovjetsko vodstvo u azijskim revolucijama i odvratila pozornost Sjedinjenih Država od Europe.¹⁶

Amerikanci su sjevernokorejski napad protumačili kao test odlučnosti Zapada da se suprotstavi komunističkom napadu i bojali su se da bi izostanak odgovora umanjio vjerodostojnost američkih obećanja te ohrabrio politiku neutralnosti. Trumanova administracija odlučila je ostati nepopustljiva te je od UN-a dobila mandat za slanje američkih oružanih snaga u pomoć Južnim Korejcima koji su se ubrzano povlačili pred naletom sa sjevera. Ujedinjeni su narodi mogli djelo

49

vati jer je sovjetski predstavnik u Vijeću sigurnosti bojkotirao sastanak u znak prosvjeda protiv LJN-ovog odbijanja da NR Kinu prizna kao kineskog predstavnika u Vijeću sigurnosti.

Sovjeti, koji su u Koreju osim vojne opreme poslali i operativne planove i zračnu podršku, bili su iznenađeni reakcijom Sjedinjenih Američkih Država, pa su pažljivo izbjegavali jače i izravno uplitanje u rat. NR Kina je odlučila intervenirati u jesen 1950. godine, kada su snage UN-a pod zapovjedništvom američkog generala Douglasa MacArthura odlučile ignorirati upozorenja da se ne približavaju kineskoj granici s Južnom Korejom. Osim toga, čini se da je Mao htio iskoristiti rat kako bi pridobio javnu podršku za nastavak revolucije i kako bi, kažnjavanjem "američke drskosti", spriječio američko miješanje u unutrašnje stvari Kine.

Nakon teških okršaja bojišnica se stabilizirala u proljeće 1951. godine. U srpnju 1953. potpisano je primirje kojim je razdjelnica između dvije Koreje nadalje ostala povučena duž tridesetosme paralele. Korejski rat stajao je života tri milijuna ljudi, uključujući 50.000 muškaraca i žena koji su služili u američkim snagama, te mnogo veći broj Kineza i Korejaca. Osim toga, rat je pokrenuo brojne promjene koje su dovele do daljnjeg naoružavanja i zaoštavanja Hladnog rata.

50

SUPARNIŠTVO I KOEGZISTENCIJA (1950.-1962.)

Korejski rat izmijenio je narav Hladnog rata i svjetske politike. Isprva je učvrstio podjelu svijeta na političke, vojne i gospodarske sfere. Europa je ostala napeto i podijeljeno područje, a kao glavni pokretački aspekti Hladnog rata dominirali su utrka u naoružavanju i suparništvo u zemljama Trećeg svijeta. Iako je Sovjetski Savez uspješno pratio Sjedinjene Američke Države u proizvodnji atomskog naoružanja i postizao impresivne rezultate na polju raketne tehnologije, SAD je i dalje vodio u utrci u naoružavanju. Sve važniji izvor međunarodnih napetosti i sukoba u pedesetim godinama postala je borba Trećeg svijeta za političku nezavisnost, gospodarsku pravdu, rasnu jednakost i poštivanje različitih kultura. Suprotstavljajući se kontroli Zapada, zemlje i pokreti Trećeg svijeta predstavljali su izazov zapadnoj hegemoniji te su otvarali prostor za širenje Sovjetskog Saveza. Sovjetsko-američko suparništvo u Trećem svijetu i utrka u naoružavanju izazvali su 1962. godine Kubansku raketnu krizu, najopasniju krizu hladnoratovske ere.

Povećanje interesa za utrku u naoružavanju i Treći svijet nije značilo da su Zapadna Europa i Japan postali nevažni. Jedno od najtežih pitanja s kojima su Sjedinjene Države bile suočene tijekom pedesetih bilo je kako povećati gospodarski rast Njemačke i Japana, kako im pomoći da - koliko je moguće - demokratiziraju politiku i uključe se u zapadni savez. Ove su tri zadaće bile povezane: gospodarski rast i napredak omogućavali su demokratizaciju i međunarodnu integraciju.¹⁷ Gospodarski rast, politička stabilnost i reintegracija bivših "nevaljalih" država u zapadni savez predstavljali su veliku pobjedu Sjedinjenih Američkih Država, Zapada i kapitalističkog sustava.

51

Promjena ravnoteže snaga

Unatoč gospodarskom i političkom napretku Sovjetskog Saveza, Sjedinjene Države ostale su daleko najsnažnija supersila. Svjetska se ekonomija između 1953. i 1963. godine gotovo udvostručila i, iako je gospodarski rast SAD-a zaostajao za razvojem ostalih industrijskih zemalja (s izuzetkom Britanije), stopa rasta u Zapadnoj Europi i Japanu sve je više povećavala jaz između Zapada i ostatka svijeta. S druge strane, Sovjeti su imali sve više problema sa zadržavanjem nadzora nad Istočnom Europom, a sovjetsko-kineski savez, koji je ujedinjavao dva komunistička diva, počeo se potkraj pedesetih godina raspadati.

Nakon završetka blokade Berlina, osnivanja odvojenih njemačkih država i pobjede antikomunističkih snaga u grčkom građanskom ratu, Hladni se rat do 1950. godine u Europi stabilizirao. Osim toga, Marshallov plan i tajna pomoć antikomunističkim skupinama pomogli su održavanje prevlasti proameričkih stranaka u Zapadnoj Europi. Sovjetski Savez držao je pod kontrolom sve nemirniju situaciju u Istočnoj Europi. Iako su oba suprotstavljena tabora na razdjelnici Istoka i Zapada do kraja Hladnog rata držala goleme vojne snage u Srednjoj Europi, samo je Zapadni Berlin - koji je kao istureni položaj Zapada duboko u Istočnoj Njemačkoj predstavljao anomaliju - bio predmetom teritorijalnih rasprava između supersila.

Napad Sjeverne na Južnu Koreju, međutim, izazvao je strah od sličnih pokušaja Sovjeta u Europi, a

pogotovo od uporabe istočnonjemačkih snaga za napad na Zapadnu Njemačku. Trumanova je administracija u jesen 1950. godine u Zapadnu Europu postala četiri divizije i tako pokrenula proces koji će Sjevernoatlantski pakt pretvoriti u Organizaciju Sjevernoatlantskoga saveza (NATO). Umjesto političkog saveza, stvorena je vojna organizacija sa združenom središnjom zapovjednom strukturom pod kontrolom Sjedinjenih Američkih Država. Ta je struktura omogućila koordinirano planiranje za

52

obranu od sovjetske prijetnje, ali je i zapadnoeuropske oružane snage uspješno stavila pod nadnacionalnu kontrolu i tako ih praktički onesposobila za međusobne sukobe.

To je bilo posebno važno za Njemačku. Američki vojni stratezi vjerovali su da je naoružavanje Zapadne Njemačke neophodno da bi se osigurala njezina zapadna orijentacija i da bi se osiguralo ljudstvo za isturenu obranu Zapadne Europe. Osim toga, zapadnonjemački predsjednik Konrad Adenauer podržavao je naoružavanje kao način ponovnog stjecanja suvereniteta. Ipak, mogućnost da toliko veliki broj Nijemaca obuče uniformu tako brzo nakon završetka rata šokirao je američke saveznike. Nakon što su Sjedinjene Države u rujnu 1950. godine iznijele prijedlog za ponovnim naoružavanjem Njemačke, Francuzi su predložili plan za osnivanje Europske obrambene zajednice (European Defense Community - EDC). Putem nje ograničen broj njemačkih snaga u malim jedinicama bio bi uključen u zapadnoeuropsku armiju. Amerikanci su, unatoč početnim sumnjama, poduprli francuski plan u nadi da će on pomoći u prevladavanju velikog otpora protiv njemačkog naoružavanja.

Rasprava o stvaranju EDC-a trajala je sve do ljeta 1954. godine kada je francuski parlament odbio odobriti plan. Unatoč Francuzima, zapadni su saveznici usvojili alternativni plan prema kojemu se Savezna Republika Njemačka mogla naoružavati i priključiti NATO-u, ali uz obećanje da neće razvijati atomsko, biološko ili kemijsko oružje. Osim toga, Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija obvezale su se da će zadržati svoje snage u Zapadnoj Njemačkoj. Savezna Republika Njemačka priključila se NATO-u u svibnju 1955. godine. Ubrzo nakon toga SAD, Britanija i Francuska formalno su priveli kraju okupaciju Zapadne Njemačke, ali su tamo nadalje ostali vojno prisutni.

Naoružavanje Zapadne Njemačke i njezino priključenje NATO-u predstavljali su veliki poraz za sovjetsku politiku prema Njemačkoj. Sovjeti su pokušavali odvratiti Zapad od naoružavanja Njemačke nizom prijedloga koji su započeli

53

1952. kada su pozvali na ujedinjenje i proglašenje neutralnosti Njemačke. Uvjereni da se radi samo o pokušajima zbunjivanja Zapada, SAD i njegovi saveznici su sve takve prijedloge ignorirali.

Kombinacija američke gospodarske moći i tehnologije s njemačkom živom silom i vojnim vještinama predstavljala je za Sovjetski Savez pravu stratešku noćnu moru. Kako bi spasili što se još spasiti dalo, Sovjeti su sredinom svibnja odlučili formalizirati sigurnosne veze s Istočnom Europom te su potpisali Sporazum o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći s Albanijom, Bugarskom, Čehoslovačkom, Demokratskom Republikom Njemačkom, Mađarskom, Poljskom i Rumunjskom.¹⁸ Uz članstvo Zapadne Njemačke u NATO-u, činilo se da ovo savezništvo, koje je postalo poznato kao Varšavski ugovor, udara konačan pečat podjeli kontinenta, dodajući postojećim političkim i ekonomskim podjelama i vojnu dimenziju.

Varšavski ugovor bio je reakcija i obrambeni potez koji je vodio održavanju postojećeg stanja u Istočnoj Europi. Njegovo je osnivanje spriječilo primjenjivanje "austrijske opcije" na ostatak Istočne Europe. Dan nakon potpisivanja Varšavskog ugovora Sovjeti su ratificirali Austrijski državni ugovor. Tim je sporazumom okončana saveznička okupacija Austrije, koja je zauzvrat morala postati neutralna. Osim što su povukli svoje snage, Sovjeti su prodali cjelokupno svoje vlasništvo u Austriji. Staljinov nasljednik Nikita Hruščov želio je popraviti i narušene odnose s Jugoslavijom. Napokon, u rujnu 1955. godine Sovjeti su priznali Saveznu Republiku Njemačku, a Demokratskoj Republici Njemačkoj prepustili su nadzor nad njezinim vanjskim poslovima i tako konačno formalizirali podjelu Njemačke i Europe. Za to je vrijeme u srpnju u Ženevi održan sastanak vođa SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza. Prvi sastanak predstavnika SAD-a i SSSR-a na visokoj razini nakon deset godina nije doveo ni do kakvih dogovora, ali je i samo njegovo održavanje pridonijelo

smanjivanju napetosti.

54

Vojni izdaci tijekom Korejskog rata dali su poticaj dugom razdoblju gospodarskog blagostanja koje je na Zapadu trajalo do ranih sedamdesetih. Američki vojni izdaci iznosili su tijekom pedesetih godina oko 10% bruto-nacionalnog proizvoda, a 1954. dosegli su 12,7%. Golema vojna potrošnja povećala je ukupnu potražnju i potpuno preobrazila američko gospodarstvo, premještajući američku proizvodnu bazu sa sjeveroistoka zemlje i srednjeg zapada u južne i zapadne države. Neki znanstvenici tvrde da vojni izdaci nisu bili samo korisni već i neizbježni, zato što se ključni čimbenici američkog političkog sustava nisu mogli dogovoriti oko drugačijeg oblika značajnijeg uplitanja vlade u gospodarstvo. Drugi ističu da je povećanje vojnih izdataka išlo na štetu unutrašnjih reformi; da je američka vlada preuveličavala sovjetsku prijetnju i smanjivala građanske slobode ne bi li zadobila političku podršku za povećanje vojnih troškova. Vojna je potrošnja kratkoročno održala potražnju i gospodarski rast, ali je neravnomjerna raspodjela dobara dugoročno gledano vjerojatno bila štetna jer je ulaganja i radnu snagu odvratila od civilne ekonomije.

Vojna je potrošnja također oživjela zapadni savez. Nakon završetka Marshallovog plana (1951.), američka se pomoć Zapadnoj Europi nastavila preko Administracije za uzajamnu sigurnost (Mutual Security Administration), koja je tijekom četiri godine (1951.-1955.) donirala oko 25 milijardi dolara. Sjedinjene Američke Države ulagale su novac u Europu i preko programa nabave prema kojemu se američka vojska dijelom opskrbljivala iz europskih izvora. Rast izazvan Korejskim ratom posebno je snažno utjecao na zapadnonjemačko gospodarstvo čijem oporavku Marshallov plan nije pomogao. Zapadna Njemačka lako je iskoristila porast potražnje budući da je raspolagala neiskorištenim industrijskim kapacitetima i velikim zalihama stručne i kvalificirane radne snage. Iako njemački militarizam nije obnovljen, zapadnonjemačko gospodarsko čudo bilo je dobrim dijelom utemeljeno na njemačkoj

55

industriji izgrađenoj tijekom Drugoga svjetskoga rata i na američkoj vojnoj potrošnji.

Gospodarstvu Zapadne Europe pogodovalo je i ekonomsko ujedinjavanje. Francuska, Zapadna Njemačka, Italija, Belgija, Nizozemska i Luksemburg su 1951. godine osnovale Europsku zajednicu za ugljen i čelik, te se tako svjesno odrekle državne kontrole nad proizvodnjom i iskorištavanjem tih, za modernu industriju i ratovanje najvažnijih sirovina, u korist višenacionalnih vlasti. Ujedinjavanje Zapadne Europe nastavljeno je Rimskim sporazumima iz 1957. godine, prema kojima je tih istih šest država povezano u Europsku ekonomsku zajednicu (EEZ). (Britanci su odlučili ostati izvan EEZ-a i osnovati labavije Europsko udruženje za slobodnu trgovinu.) EEZ je uklonio trgovinske barijere između svojih članica i stvorio gospodarsku zajednicu koja je bila dovoljno velika i učinkovita da se može natjecati na međunarodnom tržištu. Stvaranje EEZ-a značilo je i uvođenje zajedničkih uvoznih pristojbi, što je izazvalo golemo povećanje američkih ulaganja u Zapadnoj Europi (od 1,7 milijardi 1950. godine do 21,5 milijardi dolara do kraja šezdesetih). Europljani su bili zabrinuti zbog američke invazije, ali su golemo ulaganja, zatim američki vojni troškovi u inozemstvu, turizam i povećan uvoz do kraja pedesetih doveli do ozbiljnih problema s platnom bilancom Sjedinjenih Država. Stopa rasta u tom je desetljeću iznosila oko 3% godišnje u Velikoj Britaniji, 5,9% u Italiji i 7,6% u Zapadnoj Njemačkoj, a zapadnonjemački se udio u svjetskom izvozu između 1950. i 1970. godine utrostručio. Gospodarski rast i sve veća međunarodna konkurentnost omogućili su europskim državama da do kraja 1958. svojim valutama ponovno osiguraju međunarodnu konvertibilnost.

Gospodarski rast također je omogućio stvaranje socijalnih država u Zapadnoj Europi, smanjenje klasnih sukoba te je, zajedno s Hladnim ratom, doveo do desetogodišnje hegemonije desnog centra u zapadnoeuropskoj politici. Zapadnonjemačka Socijaldemokratska stranka (SPD) je 1959. godine odbacila marksizam, prigrllila mješovitu ekonomiju i prestala

56

se suprotstavljati naoružavanju. Gospodarsko ujedinjenje poboljšalo je odnose među zapadnoeuropskim narodima i, povezujući njihove ekonomije u jednu, učinila gotovo nemogućim izoliran razvoj ili eventualnu agresiju.

Korejski rat potaknuo je gospodarski rast i političku stabilnost u Japanu. Američka vojna potrošnja, u Japanu poznata kao "božanska pomoć", izvukla je Japan iz gospodarske stagnacije u koju je zemlja upala zbog programa štednje koji su joj nametnuli Amerikanci. Kao i u Europi, poseban američki program nabave omogućavao je američkim vojnim snagama da se opskrbljuju na lokalnom tržištu radije nego u Sjedinjenim Američkim Državama. Na taj je način u japansko gospodarstvo uloženo oko 4 milijarde dolara jer su Amerikanci u Japanu kupovali kamione, uniforme, medicinsku opremu i još mnogo druge opreme koja je korištena u ratu u Koreji. Između 1951. i 1956. godine troškovi američke vojne nabave u Japanu pokrili su više od četvrtine japanskog uvoza. Taj veliki ulaz američkih javnih fondova stimulirao je posrnulo japansko gospodarstvo. Japanska industrijska proizvodnja porasla je za 50% između ožujka 1950. i ožujka 1951., a do 1953. proizvodnja je više nego dvostruko premašivala proizvodnju iz 1949. godine.¹⁹ Tijekom pedesetih godišnja je stopa rasta dosežala 10% zahvaljujući bliskoj suradnji vlade s poslovnim i bankarskim krugovima na modernizaciji i širenju japanske industrije.

Osim toga, Korejski je rat izmijenio i političke odnose između Japana i Sjedinjenih Američkih Država. U rujnu 1951. godine potpisan je mirovni sporazum koji su uglavnom sastavile Sjedinjene Države i kojim su formalno okončana sva neprijateljstva, a Japanu je vraćen suverenitet nad svim otocima. U zasebnim sporazumima Sjedinjene Države zajamčile su Japanu sigurnost, osigurale svoje pravo na vojne baze u Japanu i zadržale nadzor nad otočnom skupinom Rjukiju. Sustav američkih vojnih baza na Okinawi, najvećem otoku u toj otočnoj skupini, postao je do kraja šezdesetih ključno američko strateško uporište u regiji. U skladu s devetim člankom

57

Ustava iz 1947. godine Japan je formalno ostao demilitariziran. Japanske obrambene snage, utemeljene tijekom američke okupacije, narasle su do 1954. na 130.000 vojnika i proširile se na zrakoplovne i pomorske snage. Da bi osigurale japanske susjede, Sjedinjene Države su 1951. potpisale sporazum o sigurnosti s Filipinima te ušle u labav savez s Australijom i Novim Zelandom (ANZUS pakt). To je također označilo da su Amerikanci potisnuli britanski utjecaj na Pacifiku. Sovjeti su prosvjedovali zbog takvog razvoja događaja, ali ih nisu mogli zaustaviti.

Nakon Korejskog rata Sjedinjene Američke Države dale su veliku ekonomsku pomoć Južnoj Koreji i Tajvanu. Između 1953. i 1962. godine američka je pomoć Južnoj Koreji iznosila oko 70% južnokorejskog uvoza te je dosegla oko 80% ukupnih kapitalnih sredstava. Na Tajvanu su Sjedinjene Države financirale gotovo 40% bruto domaćih kapitalnih sredstava. Osim toga, Sjedinjene Američke Države u obje su zemlje podržavale agrarnu reformu kako bi pridobile seljaštvo i oslobodile resurse za industrijski razvitak. (Nacionalne snage na kontinentu, koje su smijenile domaću tajvansku elitu, kao i poremećaj izazvan Korejskim ratom predstavljali su neuobičajene okolnosti koje su pospješile agrarnu reformu u ovim zemljama.) Gospodarske reforme i američka pomoć potaknuli su potkraj pedesetih gospodarski rast Tajvana. Stope rasta u Južnoj Koreji bile su niže, ali su počele ubrzano rasti poslije vojnog udara 1961. nakon kojega je naglasak u ekonomiji stavljen na izvoz.²⁰

Također, Korejski je rat utjecao na promjenu političkih odnosa između SAD-a i Južne Koreje i Tajvana. Jedna od prvih Trumanovih akcija 25. lipnja 1950. godine bilo je slanje američke Sedme flote u Tajvanski tjesnac s ciljem da se spriječi napad Narodne Republike Kine na Tajvan. Sjedinjene Države su s Tajvanom 1955. godine potpisale sporazum o sigurnosti i podržale ga za vrijeme Tajvanske krize 1954.-1955. i 1958., kada su Kinezi granatirali tajvanske otoke uz svoju obalu. SAD je stupio u bliske sigurnosne od-

58

nose s Južnom Korejom, a američke su snage u toj zemlji ostale i nakon rata.

U usporedbi sa Zapadnom Europom, situacija u Istočnoj Europi bila je mnogo nestabilnija. Iako su bile važne za sovjetsku sigurnost, zemlje Istočne Europe su za Sovjetski Savez predstavljale i sigurnosni problem. Istočnoeuropska reakcija na pokušaje liberaliziranja komunizma pokazala je svu dubinu antisovjetskih osjećaja i krhkost sovjetskog položaja u regiji. Slijedeći politiku "novog smjera", koja je nastupila nakon Staljinove smrti, Sovjeti su ukinuli najrepresivnije mjere staljinizma i poduprli reformističke političare u Istočnoj Europi. Pokušaji političke liberalizacije i nedosljedna gospodarska politika doveli su u lipnju 1953. godine do štrajkova i nemira u Istočnoj Njemačkoj, pa

su Sovjeti bili prisiljeni poslati svoje trupe da smire situaciju. Po načelu koje će biti ponovljeno i u ostatku Istočne Europe, Istočna je Njemačka od države koja pomaže sovjetsku ekonomiju pretvorena u državu koja pomoć prima.

Na dvadesetom kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza u veljači 1956. godine Nikita Hruščov, koji se nametnuo kao Staljinov nasljednik, u "tajnom" je govoru čiji je sadržaj procurio na Zapad osudio Staljina i staljinizam. Ranije je Hruščov u otvorenim izjavama odbijao tezu o neizbježnosti sukoba između komunizma i kapitalizma te izražavao vjeru u mogućnost mirnog suživota država s različitim društvenim uređenjima. Također, Hruščov je priznao da je socijalizam ostvariv i kroz parlamentarnu demokraciju, a ne samo kroz revoluciju.

Umjesto da donesu podršku komunizmu, Hruščovljeve su izjave i naponi da potakne reforme u Istočnoj Europi izazvali opće nezadovoljstvo u čitavoj regiji. U ljeto 1956. pokušaji liberalizacije u Poljskoj zamalo su izmakli kontroli kada je vojska otvorila vatru na radnike u štrajku. Uz kinesku podršku poljski su komunisti na vlast vratili Wladysława Gomulku, poljskog komunista koji je bio zatvoren u čistkama ranih pedesetih. Gomulka je spriječio sovjetsku intervenciju uvjerivši

59

Sovjete da će Poljska ostati vjeran saveznik SSSR-u i da će ostati članica Varšavskog ugovora. Uvjereni kako bi Poljaci, uključujući i poljsku armiju, pružili otpor intervenciji, Sovjeti su odlučili da će Poljskoj dopustiti da odabere vlastiti put u socijalizam. Tijekom Gomulkinе vlasti Poljska je ukinula kolektivizaciju poljoprivrede, poboljšala odnose s Katoličkom crkvom, povećala plaće i preuzela kontrolu nad svojim oružanim snagama.

Sličan je scenarij u Mađarskoj imao posve drugačiji rezultat. Nakon dvogodišnje rasprave oko liberalizacije, mađarski su komunisti, ohrabreni događanjima u Poljskoj, na vlast ponovno doveli Imru Nagya, mađarskog komunista koji je bio žrtva Staljinovih čistki. Nagy nije bio u stanju kontrolirati razvoj događaja te je, kako je nezadovoljstvo naroda raslo, objavio da Mađarska istupa iz Varšavskog ugovora, proglasio neutralnost zemlje i zatražio pomoć od Ujedinjenih naroda. No, Sovjeti su sklopili dogovor s Janosem Kadarom, drugim istaknutim komunistom koji je u Staljinovo vrijeme bio zatvoren zbog nacionalističkih skretanja. Sovjeti su pristali dati Mađarskoj široku autonomiju u unutrašnjim poslovima, ali je zauzvrat Kadar morao obećati da će Mađarsku zadržati u Varšavskom ugovoru i da će Nagy biti uklonjen. Četvrtog studenoga, u trenutku kada je međunarodnim odnosima dominirala Sueska kriza na Bliskom istoku (vidi dolje), sovjetske trupe i snage ostalih članica Varšavskog ugovora ušle su u Budimpeštu i brutalno ugušile mađarsku revoluciju.

Iako su Kinezi i Jugoslaveni podržali intervenciju, za zapadne komunističke stranke rezultat intervencije, koja je dovela do općeg razočaranja i rezignacije, bio je porazan. Osim toga, intervencija je potkopala Hruščovljeve pokušaje liberalizacije i pokazala da ona ne uključuje i samoodređenje za zemlje Istočne Europe. S druge strane, sovjetska je intervencija pokazala također koliko je šuplja retorika "oslobođenja" Eisenhowerove administracije. Pozornost Sjedinjenih Američkih Država bila je okrenuta Bliskom i Srednjem istoku, a njihova mogućnost da nenasilno utječu vrlo slaba,

60

tako da su reagirale samo diplomatskom prosvjednom notom.

Sovjetska reakcija na događaje u Poljskoj i Mađarskoj odredila je granice političkih promjena u Istočnoj Europi. Nakon što su obnovili partijsku kontrolu, Sovjeti su oslabili politički i gospodarski pritisak na Istočnu Europu. Pokušavajući kupiti lojalnost, Sovjetski Savez obrnuo je protok sredstava i počeo subvencionirati istočnoeuropske zemlje kroz sve povoljnije trgovinske sporazume. Takva je politika, uz smanjenje sovjetske političke kontrole, rezultirala ponovnim oživljavanjem komunizma u Istočnoj Europi. S druge strane, zbog povećanja pomoći Istočnoj Europi značajno se smanjila pomoć NR Kini.

Nakon potpisivanja mira u Koreji Sovjeti su pokušali popraviti odnose s Kinom koji su bili narušeni tijekom Korejskog rata. Sovjetski Savez podupro je kinesko granatiranje priobalnih otoka Jinmen i Mazu u rujnu 1954. godine. Sljedećeg je mjeseca Hruščov, boraveći u Kini prigodom proslave pete obljetnice revolucije, najavio vraćanje vojnih baza u Lushunu (Port Arthuru) i mandžurske željeznice (kojom su upravljali Sovjeti) pod kinesku kontrolu, te je obećao znatnu gospodarsku pomoć. Potom je u travnju 1955. godine obećao NR Kini sovjetsku pomoć u proizvodnji atomskog naoružanja.

Kinezi su bez sumnje cijenili te poteze, ali kinesko-sovjetski odnosi su se svejedno počeli pogoršavati nakon Hruščovljeva tajnog govora u kojem je napadnut Staljinov kult ličnosti, što se moglo protumačiti i kao kritika Maove vladavine u Kini. Kina je 1958. godine poduzela "Veliki skok naprijed", pokušavajući smanjiti svoju ovisnost o stranim državama preko militarizacije gospodarstva i ubrzane industrijalizacije. Katastrofalni rezultati, među kojima je bila i opća glad koja je odnijela oko 30 milijuna života, poljuljali su sovjetsko povjerenje u Maovo vodstvo. Sovjetsko je nezadovoljstvo još više poraslo kada su Kinezi u kolovozu 1958. godine ponovno otvorili pitanje priobalnih otoka i Tajvana, dijelom radi toga da pridobiju veću unutrašnju podršku za "Veliki skok naprijed".

61

Štoviše, Mao je vjerovao da Sovjeti vode u utrci u naoružavanju i zauzimao se za odlučniji stav SSSR-a, koji se - tvrdio je - ne mora bojati atomskog sukoba sa Sjedinjenim Američkim Državama koje je s podsmijehom nazivao "papirnatim tigrom". Hruščov, koji je bio svjestan pravog odnosa snaga (vidi dolje), svoju je podršku ograničio na obećanje da će Sovjetski Savez pomoći Kini u slučaju američkog napada.

Također, Hruščovu se nisu sviđale kineske kritike njegovih pokušaja poboljšavanja odnosa sa SAD-om. Kineski pritisak na Indiju i brutalno zauzimanje Tibeta 1959. godine još su više povećali zabrinutost Sovjetskog Saveza. U kolovozu 1959. Hruščov je zaustavio suradnju na razvoju atomskog oružja, izvijestivši NR Kinu da joj SSSR neće isporučiti prototip atomske bombe kako je ranije bilo odgovoreno. Nakon što su Kinezi ponovili svoje uvjerenje da je rat neizbježan sve dok postoji imperijalizam, Hruščov je u srpnju 1960. godine odlučio povući sovjetske vojne i tehničke savjetnike iz NR Kine.

Razlaz Kine i Sovjetskog Saveza pokazao je da međunarodni komunizam nije niti monolitni blok niti čvrst savez, a kamo li neki drugi mogući alternativni svjetski poredak. Međutim, Sjedinjene Države nisu dovoljno brzo shvatile važnost i implikacije toga razlaza. Isprva je američka administracija vjerovala da je razlaz lažan ili, u najboljem slučaju, samo privremen. Kada su shvatili da je ključan razlog za razlaz bilo kinesko protivljenje poboljšanju odnosa Sovjetskog Saveza sa Sjedinjenim Američkim Državama, američki su dužnosnici počeli na Kinu gledati kao na veću prijetnju od Sovjetskog Saveza. Kineska podrška pokretima za nacionalno oslobođenje i otrovna antiamerička retorika dodatno su pojačavali strahovanja Amerikanaca.

62

Utrka u naoružavanju

Dok su imale monopol na atomsko oružje (1945.-1949.), Sjedinjene Američke Države slobodno su obnavljale Njemačku i Japan, bez straha od rata sa Sovjetskim Savezom. Nakon što su Sovjeti 1949. proizveli atomsku bombu, Amerikanci su svoju premoć pokušali zadržati povećanjem proizvodnje atomskog naoružanja i razvojem hidrogenske bombe. Korejski rat doveo je do golemog povećanja američkih vojnih izdataka. Između 1950. i 1953. godine Sjedinjene Američke Države povećale su svoju vojsku za više od milijun vojnika i znatno su povećale proizvodnju aviona, brodova, borbenih vozila i drugog konvencionalnog naoružanja. Samo je mali dio toga povećanja bio izravno povezan s Korejskim ratom. Veći dio trebao je poslužiti kao odgovor na sovjetsku nadmoć u konvencionalnom naoružanju u Srednjoj Europi. Američki su vode smatrali da će ravnoteža snaga u Europi, uz premoć u atomskom naoružanju, očuvati status quo i omogućiti Sjedinjenim Državama da slobodno djeluju širom svijeta.

Zabrinuta zbog skupoće konvencionalnog naoružanja i odlučna da ubuduće izbjegne sukobe poput korejskog, Eisenhowerova administracija (1953.-1961.) odlučila je držati se "jeftine" varijante svoje politike: smanjiti konvencionalne snage te zaprijetiti da će na sovjetski napad odgovoriti snažnim nuklearnim protunapadom. Za rješavanje usputnih problema Eisenhowerova se administracija oslanjala na CIA-u, čiji je ogranak za tajne akcije za vrijeme Korejskog rata naglo povećan.

U to je vrijeme američki nuklearni arsenal porastao s 1000 bojnih glava 1953. na 18.000 do 1960. godine. Taj je arsenal uključivao i termonuklearno oružje. U listopadu 1952. Amerikanci su uspješno testirali snažnu termonuklearnu napravu, a u veljači 1954. godine još snažniju hidrogensku bombu. Rad na raketnim sustavima rezultirao je razvojem balističkih raketa srednjeg i dalekog dometa

63

Range Ballistic Missile i IRBM - Intermediate-Range Ballistic Missile), bombardera srednjeg dometa i, napokon, transkontinentalnih bombardera B-52, koji su se počeli koristiti potkraj pedesetih. U rujnu 1955. predsjednik Dwight D. Eisenhower odobrio je plan razvoja interkontinentalnih balističkih raketa (ICBM - Intercontinental Ballistic Missile) kao "najviši državni prioritet". Također, Sjedinjene Američke Države počele su razvijati i razmještati veliki broj taktičkog nuklearnog oružja kako bi nadoknadile relativnu slabost svojih kopnenih snaga.

Prekomorske baze bile su ključne za američku strategiju. Prije razmještanja interkontinentalnih bombardera B-52 u kasnim pedesetima i raketa dalekog dometa 1960. godine američka nuklearna moć zastrašivanja u potpunosti je ovisila o bombarderima koji nisu mogli doseći Sovjetski Savez iz baza u Sjedinjenim Američkim Državama.²¹ Zbog tih je tehnoloških razloga SAD ovisio o bazama na teritoriju svojih saveznika. To također objašnjava američke napore tijekom pedesetih da Sovjetski Savez i Kinu okruže bilateralnim i regionalnim sigurnosnim sporazumima. Takvi su sporazumi omogućavali SAD-u da svoje snage protegne duboko u sovjetski i kineski teritorij. Do sredine šezdesetih Sjedinjene Države imale su 375 vojnih baza u stranim zemljama i 3000 drugih objekata koji su okruživali Sovjetski Savez i njegove saveznike.

Korejski rat doveo je i do promjena u sovjetskoj politici, premda su najveće promjene nastupile nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine. Kao i u Sjedinjenim Američkim Državama, isprva je došlo do velikog povećanja vojne potrošnje, tako da je Crvena armija narasla s 2,8 milijuna vojnika 1950. na 5,8 milijuna 1955. godine. No, Staljinov je nasljednik namjeravao smanjiti vojne izdatke i voditi pomirljiviju politiku prema Zapadu, želeći pritom u gospodarstvu dati prednost lakoj industriji, poljoprivredi i potrošačkoj robi umjesto vojnoj proizvodnji i teškoj industriji. Georgij Maljenkov, predsjedatelj Ministarskog vijeća (ili premijer) nakon Staljinove smrti, bio je povezan s nuklearnim programom i uvjeren da s

64

pojavom nuklearnog oružja miran suživot postaje prijeko potreban i moguć. Maljenkov je smijenjen u veljači 1955. godine, ali je novi vođa Nikita Hruščov nastavio provoditi sličan program gospodarskih reformi te nadzirati političku liberalizaciju. U vanjskoj politici Hruščov je zauzeo defenzivan stav prema Zapadu, pomirio se s Jugoslavijom i poveo aktivniju politiku prema Trećem svijetu.

Staljinovi su nasljednici drastično smanjili vojne izdatke i 1955. započeli veliku demobilizaciju aktivnog vojnog osoblja. Do 1960. sovjetske su snage smanjene na oko 3,6 milijuna vojnika. S druge strane, Sovjeti su nastavili s razvojem strateške nuklearne sile i u kolovozu 1953. testirali relativno malu termonuklearnu bombu, a nešto veću hidrogensku bombu u studenom 1955. godine. Neki sovjetski autori tvrde da je SSSR prvi razvio hidrogensku bombu jer je ono što su Amerikanci testirali 1952. u stvari bila velika termonuklearna naprava, a ne upotrebljiva bomba. Međutim, David Holloway ističe da bomba što su je Sovjeti testirali 1953. nije bila izgrađena na istim načelima koja razornu moć "prave" hidrogenske bombe čine gotovo neograničenom.²²

Osim toga, Sovjeti su proizvodili i razmještali bombardere dalekog dometa koji su teoretski mogli doseći Sjedinjene Američke Države u jednom smjeru. Unatoč američkom strahu od "bombarderskog jaza", Sovjeti nisu proizveli veliki broj bombardera, već su se okrenuli proizvodnji balističkih raketa. Sovjeti su 1958. godine imali samo 85 interkontinentalnih bombardera, dok su ih Sjedinjene Države imale 1769, što je predstavljalo odnos od 22:1 u korist SAD-a.²³ U kolovozu 1957. Sovjeti su testirali interkontinentalnu balističku raketu. Taj je pothvat dobio dodatnu potvrdu kada je u listopadu iste godine u Zemljinu orbitu uspješno lansiran satelit Sputnik. Sovjeti su također razvili rakete srednjeg dometa koje su mogle doseći ciljeve u Zapadnoj Europi.

Sovjetske interkontinentalne rakete preobrazile su stratešku situaciju budući da je sada SSSR mogao izravno zaprijetiti Sjedinjenim Američkim Državama. Protiv balističkog

65

raketnog napada nije postojao učinkovit način obrane, a vrijeme uzbune mjerilo se u minutama: mnogi analitičari bojali su se da bi u iznenadnom sovjetskom napadu američke nuklearne snage, sastavljene

uglavnom od bombardera, bile desetkovane. Bez sigurnih načina za odmazdu, SAD nije imao uvjerljivo sredstvo zastrašivanja. Osim toga, pojavile su se i sumnje da bi SAD oklijevao s otporom sovjetskom napadu na Zapadnu Europu budući da su Sovjeti sada mogli izravno udariti na američki teritorij. Kronična preokupacija američkih stratega postalo je pitanje kako uvjeriti svoje NATO-saveznike da će Sjedinjene Američke Države stati uz njih u slučaju sovjetskog napada.

S pojavom Sputnika mnogi su se Amerikanci počeli pribojavati da Sovjetski Savez preuzima vodstvo u utrci u naoružavanju. Zahvaljujući super-tajnom špijunskom programu, predsjednik Eisenhower znao je da situacija nije tako ozbiljna kao što izgleda. Od 1956. američki špijunski avioni U-2 nadlijetali su i snimali teritorij SSSR-a. Letjeli su dovoljno visoko da ih sovjetske protuzračne rakete ili lovci ne mogu zaustaviti.²⁴ Zahvaljujući tim letovima i drugim izvorima informacija, Amerikanci su znali da sovjetski program interkontinentalnih raketa ima ozbiljnih problema. Eisenhower je također znao da SAD u Europi raspolaže velikim brojem raketa srednjeg dometa i bombardera koji mogu napasti SSSR, kao i da će za nekoliko godina biti upotrebljive i američke interkontinentalne rakete. (Prve su se pojavile u listopadu 1959.) Stoga nije smatrao da je potrebno veliko povećanje vojnog budžeta. Osim toga, Eisenhower je smatrao kako bi prevelika vojna potrošnja mogla naškoditi američkom gospodarstvu i povećati utjecaj onoga što je nazvao "vojno-industrijskim kompleksom - združenjem snažne vojne elite i krupne industrije oružja".

Svejedno, u SAD-u su rasli pritisci da se znatno povećaju vojni izdaci. Iako U-2 nisu pronašli operativne lansirne postaje za interkontinentalne rakete, njihovo izviđanje nije bilo cjelovito. Potkraj 1957. godine CIA je ustvrdila da Sovjeti do

66

1962. mogu proizvesti i razmjestiti 500 interkontinentalnih raketa. Osim toga, u izvještaju visoke komisije upozoreno je na ranjivost američkih strateških snaga na iznenađan napad. Izvještaj je zahtijevao pedesetpostotno povećanje američkog vojnog budžeta, uključujući tu i više od 20 milijardi dolara za izgradnju atomskih skloništa. "Raketni jaz" postao je važnim pitanjem u predsjedničkoj kampanji 1960. godine kada su demokrati optužili Eisenhowerovu administraciju kako je dopustila Sovjetima da zadobiju opasnu prednost u utrci u naoružavanju.

Nakon dolaska na vlast predsjednik John F. Kennedy (1961.-1963.) uvjerio je Kongres da je potrebno veliko povećanje vojnih izdataka, uključujući udvostručenje programa Polaris (kojim su razvijane rakete lansirane s podmornica) i Minuteman (kojim su razvijane rakete na čvrsta goriva). Osim toga, Kennedy je stavio američke bombardere u stanje pripravnosti. Između 1960. i 1962. godine vojni izdaci povećali su se za 15%, a svemirski program porastao je s četiri stotine milijuna dolara 1960. na pet milijardi dolara 1965. godine. Zahvaljujući neprestanom i ubrzanom razvoju i razmještanju američkog strateškog naoružanja i sovjetskim tehničkim i gospodarskim poteškoćama, Sjedinjene Američke Države postigle su u pitanjima strateškog oružja golemu prednost.

Nešto prije Kennedyjeva dolaska na vlast novi je satelitski program nadzora omogućio bolji uvid u prilike u Sovjetskom Savezu i uklonio sve preostale sumnje oko američke strateške premoći. U veljači 1961. američki ministar obrane Robert S. McNamara izjavio je da raketni jaz ne postoji. U listopadu iste godine jedan službenik ministarstva obrane rekao je da su Sjedinjene Američke Države svjesne prave snage sovjetskog strateškog naoružanja. Također, istaknuo je da arsenal kojim bi SAD raspolagao nakon prvog sovjetskog udara daleko nadmašuje ono čime Sovjeti raspolažu za eventualni napad. U stvari, činilo se da Sjedinjene Države raspolažu snagama dovoljnim za uspješan prvi udar na Sovjetski Savez.

67

Povećanje vojne sile koje je uveo Kennedy zahtijevalo je dodatan razvoj konvencionalnih snaga, uključujući i razmještanje nekoliko tisuća taktičkih nuklearnih raketa u Europi. Porastao je i broj NATO snaga, a Zapadna Njemačka dovršila je izgradnju oružanih snaga 1963. godine. Američko ministarstvo obrane vjerovalo je da povećanje konvencionalnih snaga, uz nove protupobunjeničke snage namijenjene rješavanju eventualnih nestabilnosti u Trećem svijetu, omogućuje učinkovit odgovor na različite vrste prijetnji.

No, Sovjetima se činilo da Sjedinjene Američke Države pripremaju rat, i to možda nuklearni, a ne da ga pokušavaju izbjeći. Raketa s koje je lansiran Sputnik nije bila upotrebljiva u vojne svrhe, a Sovjeti

su raspolagali samo s nekoliko razmještenih i upotrebljivih raketa. Poboljšane verzije nisu bile spremne za upotrebu sve do 1962. godine. Želeći smanjiti vojne izdatke i usredotočiti se na gospodarske probleme, Hruščov je pokušao prebroditi vrijeme potrebno za razvoj novijih raketa politikom blefiranja, tvrdeći da Sovjetski Savez proizvodi rakete "kao kobasice". Vjerujući da će to zaplašiti Amerikance, on je 1960. najavio planove za smanjenje oružanih snaga za još 1,2 milijuna vojnika, što je sovjetsku vojsku svelo na 2,4 milijuna, najmanji broj od 1938. godine. Hruščov je tvrdio da zahvaljujući interkontinentalnim raketama i nuklearnom oružju sovjetska sigurnost više ne ovisi o masovnoj armiji. Umjesto da obeshrabre Zapad, Hruščovljeve su izjave potaknule pojačano ulaganje u vojsku koja se trebala suprotstaviti sve većoj prijetnji.

Novo američko vojno povećanje, uz sve izraženiji sovjetsko-kineski raskid, prisililo je Hruščova da prekine štednju i privede kraju napore za reformom sovjetske vojne doktrine. Hruščov se želio osloniti na interkontinentalne rakete i srezati velike troškove konvencionalnih snaga kako bi ionako siromašne resurse usmjerio u gospodarske i socijalne programe. Iako su i dalje sumnjali u pouzdanost svojih saveznika, Sovjeti su odlučili povećati konvencionalnu borbenu spremnost snaga Varšavskoga ugovora. Ona je u Srednjoj Europi trebala

68

sprječiti konvencionalni američki napad pod zaštitom interkontinentalnih raketa. To je za SSSR značilo da mora birati između dvije mogućnosti: ili će izgubiti Istočnu Europu ili će se upustiti u nuklearni rat sa Sjedinjenim Državama i riskirati napade na svoj teritorij.²⁵ Hruščov je također ukinuo moratorij na nuklearne pokuse što je još ranije najavljivao, pa su u rujnu 1961. godine Sovjeti testirali hidrogensku bombu snage 50 megatona.

Treći svijet

Razvoj događaja u Trećem svijetu predstavljao je još jedan izvor hladnoratovskih napetosti. Većina kriza u zemljama Trećeg svijeta bila je izazvana kolonijalizmom ili drugim problemima koji su prethodili Hladnom ratu. Svedeno, Hladni rat pojačao je regionalne i lokalne sukobe jer su različite skupine iz Trećeg svijeta tražile pomoć izvana, a supersile saveznike u zemljama Trećeg svijeta. Osim toga, mnoge su zemlje, predvođene Indijom, Indonezijom i Egiptom, pokušavale stvoriti politički prostor između dva bloka kako bi Treći svijet u hladnoratovskom sukobu mogao odabrati neutralan put. Ta nastojanja, koja su započela konferencijom afričkih i azijskih zemalja u Bandungu u travnju 1955. godine, zajedno s nesvrstanom Jugoslavijom i kinesko-sovjetskim raskidom dala su nadnacionalnom ideološkom sukobu novu dimenziju.

Radikalizirani tijekom duge kolonijalne uprave i razdoblja represija, brojni pokreti za nezavisnost htjeli su nacionalizirati strano vlasništvo, zbaciti represivne strukture vlasti bilo one utemeljene na tradicionalnim običajima, bilo one koje su uvele kolonijalne sile, te onemogućiti kulturnu hegemoniju Zapada preko obnavljanja pučkih običaja i kulture. Tako je dekolonizacija potencijalno mogla na vlast dovesti pokrete neprijateljski raspoložene prema zapadnom kapitalizmu i sklone državnim rješenjima za brzu modernizaciju nerazvijenih ekonomija. Takav bi razvoj događaja poremetio gospodarstva

69

i potkopao moć glavnih američkih saveznika, ali bi također izmijenio ravnotežu snaga i golema područja, njihove sirovine, tržišta i radnu snagu izdvojio iz svjetske ekonomije kojom je dominirao Zapad.

Te su karakteristike pokreta i režima naizgled svrstavale zemlje Trećeg svijeta u saveznike Sovjetskog Saveza i protivnike SAD-a. Dok je Lenjin bio spreman podržati nekomunističke pokrete za nezavisnost u Trećem svijetu kao dio globalne borbe protiv imperijalizma, Staljin je sovjetsku pomoć ograničio samo na pokrete pod vodstvom komunista. Hruščov je prepoznao mogućnosti "pobune protiv Zapada" u Trećem svijetu i pokušao pridobiti podršku novih nezavisnih, nekomunističkih zemalja preko gospodarske i vojne pomoći. Početkom 1961., nakon kineskih pritisa da dokaže svoju odanost revoluciji, Hruščov je najavio sovjetsku podršku ratovima za nacionalno oslobođenje. Iako su mnoge zemlje i pokreti Trećeg svijeta bili spremni prihvatiti pomoć, Sovjeti su od ovih svojih nastojanja dugoročno imali vrlo malo koristi. Umjesto toga, njihovi su postupci i stalna nestabilnost u

Trećem svijetu potaknuli još veće američko uplitanje u Treći svijet.

Sjedinjene Američke Države bile su snažno politički povezane s Trećim svijetom, bilo izravno - kao u Latinskoj Americi, Filipinima i Južnoj Koreji - ili neizravno, preko svojih saveznika. Za razliku od Sovjetskog Saveza, SAD je imao važne gospodarske interese u većini zemalja Trećeg svijeta. Tijekom pedesetih američka politika bavila se integracijom Trećeg svijeta u međunarodnu ekonomiju kojom je dominirao Zapad i pokušavala osigurati naklonjenost Trećeg svijeta Zapadu za vrijeme Hladnog rata. Sve veća ovisnost o nafti iz uvoza i strateškim sirovinama te potiskivanje europskog kolonijalizma učinili su da aktivnija američka uloga bude i poželjna i nužna. Sjedinjene Države su u suradnji sa zapadnim kolonijalnim silama (svojim saveznicama u Hladnom ratu) pokušavale kontrolirati tempo političkih i gospodarskih promjena u Trećem svijetu. Iako su zbog povijesnih i ideoloških razloga te jasnih

70

vlastitih interesa Sjedinjene Američke Države nastojale surađivati s demokratskim snagama u Trećem svijetu, u praksi su često podržavale monarhe, vojne diktatore i druge nedemokratske, ali antikomunističke elemente.

Iako je Hladni rat povećao zapadna strahovanja od društvenih i političkih promjena na Bliskom i Srednjem istoku, krize u regiji nisu bile posljedica sovjetske prijetnje, već pokušaja Zapada da zadrži svoje pozicije unatoč lokalnim skupinama. Iransku krizu (1951.-1953.) izazvala je u proljeće 1951. iranska nacionalizacija Anglo-iranske naftne kompanije (AIOC) koja je bila u britanskom vlasništvu. AIOC-ovi poslovi u Iranu predstavljali su najvredniji prekomorski posjed koji je Britancima preostao. Stoga su se oni pribojavali da bi u slučaju iranskog preuzimanja kompanije sva britanska prekomorska ulaganja bila ugrožena. Sjedinjene Države, čija su prekomorska ulaganja također bila velika, protivile su se iranskom potezu. S druge strane, SAD je strahovao da bi britanska uporaba sile u vraćanju nacionalizirane imovine u Iranu izazvala sukobe koji bi mogli svrgnuti prozapadnjački orijentiranog šaha, povećati izgled prosovjetske stranke Tudeh ili čak, na iranski poziv, izazvati sovjetsku intervenciju. Stoga su Amerikanci nagovarali Britance da do nagodbe pokušaju doći pregovorima. Međutim, Britanci su odlučili "štititi svoja prava" i prisiliti Iran na popuštanje, pa su organizirali međunarodni bojkot iranske nafte i pokušali utjecati na iransku politiku.

Svi američki pokušaji posredovanja pri dogovoru su propali, kao i njihovi manje javni pokušaji da uvjere šaha na smjenu nacionalistički nastrojenog premijera Muhammada Mosadika. Do 1953. godine bojkot nafte drastično je smanjio iranski izvoz i opustošio državni budžet. U strahu da će Mosadik svrgnuti šaha i da će utjecaj stranke Tudeh još više porasti, SAD i Velika Britanija u tajnosti su organizirali, financirali i proveli državni udar kojim je Mosadik smijenjen, a na vlast je dovedena vlada sklona nagodbi oko nafte. Nakon udara, zahvaljujući američkoj gospodarskoj i novčanoj po

71

moći, šah je uspostavio rojalističku diktaturu i tako zaustavio dotadašnji proces demokratizacije iranske vlasti.

U Iranskoj krizi spojili su se hladnoratovski problemi i nastojanja zemlje Trećeg svijeta da preuzme veću kontrolu nad svojim unutrašnjim stvarima i da se riješi pritiska svjetske ekonomije pod dominacijom Zapada. Do Sueske krize došlo je 1956. godine na sličan način. Ta je kriza izrasla iz arapsko-izraelskog sukoba i egipatskih nastojanja da financiraju grandiozan razvojni projekt gradnje gigantske brane na Nilu kod Asuana. Nakon što je Egipat 1955. godine počeo nabavljati oružje od Sovjetskog Saveza, Amerikanci i Britanci odlučili su povući svoju pomoć projektu Asuanske brane. Egipatski nacionalistički vođa Gamal Abdel Naser odgovorio je nacionalizacijom Sueske kompanije, koja je bila u vlasništvu Velike Britanije i Francuske. Sueski kanal predstavljao je jedan od najvažnijih međunarodnih trgovinskih pravaca, pa je za Britance Naserov potez bio nedopustiv izazov njihovom sve slabijem položaju na Bliskom istoku i u svijetu općenito.

Britanci su zajedno s Francuzima, koji su bili ogorčeni zbog Naserove podrške alžirskim pobunjenicima, i Izraelcima, koji su strahovali od Naserove podrške gerilskim napadima na njihov teritorij, razvili složen plan za vojnu akciju preuzimanja nadzora nad kanalom. Nadajući se što slabijoj reakciji Sjedinjenih Država, napali su potkraj listopada 1956., pred same američke predsjedničke izbore. Nezadovoljne zbog toga što ih nitko nije ništa pitao i zabrinute zbog utjecaja koji akcija može

imati na položaj Zapada na Bliskom istoku, Sjedinjene Države usprotivile su se englesko-francusko-izraelskoj akciji. Koristeći svoju gospodarsku moć, SAD je njihove snage natjerao na povlačenje. Sovjeti, koji su u to vrijeme bili zauzeti gušenjem revolucije u Mađarskoj, nisu odigrali gotovo nikakvu ulogu iako su pokušali zadobiti naklonost Egipta i Arapa prijetnjama napadačima, ali u trenutku kada su Sjedinjene Države već zaustavile invaziju.

Nakon Sueske krize SAD se obvezao da će štititi bliskoistočne države od Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika. Kriza

72

u Libanonu, koja je 1958. godine dovela do američke intervencije, bila je izazvana unutrašnjom nestabilnošću i regionalnim suparništva koji nisu imali gotovo nikakve veze sa Sovjetskim Savezom. Američki političari bojali su se jačanja Naserovog utjecaja u regiji jer su ga smatrali opasnim anti-zapadnjakom. U Libanonu su probleme stvarali pokušaji prozapadnjačkog predsjednika Kamila Šam'una (C. Chaomun) da uz pomoć ustavnih promjena dobije pravo na još jedan mandat. Ti pokušaji prijetili su stabilnosti libanonskog društva i izazivali sve veće protivljenje Šam'unovoj vlasti. U srpnju 1958. godine u Iraku je vojnim udarom zbačena zapadnjački orijentirana monarhija. Bojeći se sličnog razvoja događaja u Bejrutu, Sjedinjene Države u Libanon su poslale 14.000 vojnika i sklopile sporazum kojim je osigurana naklonjenost zemlje Zapadu. Britanci su istovremeno u Jordanu poduzeli akciju podrške kralju Huseinu.

Nakon vojnog udara Irak se povukao iz Bagdadskog pakta (Turska, Iran, Irak, Pakistan i Velika Britanija), koji je uz američku potporu sklopljen 1955. godine da bi se učvrstio "sjeverni zid" zemalja koje Sovjetski Savez odvajaju od Sredozemlja i Perzijskog zaljeva. Bagdadski pakt predstavljao je vrhunac pokušaja Zapada da poboljša svoju poziciju na Bliskom i Srednjem istoku. Osim toga, uključivanjem Pakistana ovaj je sporazum upleo Hladni rat u regionalno suparništvo između Pakistana i Indije. Sjedinjene Američke Države su, u pokušaju obnove stare indijske vojske, 1954. započele opskrbljivati Pakistan vojnom pomoći. Iste je godine Pakistan pristupio Organizaciji jugoistočno-azijskog pakta (SEATO) da bi zadobio povoljniji položaj u regionalnom sukobu s Indijom.

Korijeni konflikta u Vijetnamu također su se zali dublje od Hladnog rata. Dok su vijetnamski pokret za nezavisnost (Viet Min) predvodili komunisti, a podržavali Sovjetski Savez i NR Kina, rat u Vijetnamu je u biti predstavljao borbu protiv strane dominacije. Sjedinjene Američke Države nagovarale su Francuze da daju nezavisnost Vijetnamu, Laosu i Kambodži, a

73

u stvari su neizravno podržavale nastojanja Francuske da ponovno stekne nadzor nad svojim kolonijama zbog straha od nestabilnosti francuske vlade, zbog svoje želje da zadrži pristup sirovinama i tržištima u jugoistočnoj Aziji potrebnima za obnovu Europe i Japana, kao i zbog straha od političkog učinka širenja komunizma. Sjedinjene Države su počele izravno pomagati francuske snage koje su se uoči Korejskog rata borile u Vijetnamu i do 1954. godine pokrivale su 80% francuskih ratnih troškova.

Nakon katastrofalnog poraza koda Dien Bien Phua u proljeće 1954., umorni od skupog i nepopularnog rata, Francuzi su na međunarodnoj konferenciji održanoj od svibnja do lipnja iste godine u Ženevi dogovorili povlačenje svojih snaga.²⁶ Ženevskim je sporazumom osigurana nezavisnost Vijetnama, Laosa i Kambodže, a Vijetnam je privremeno podijeljen kako bi se olakšalo mirno pregrupiranje francuskih snaga i snaga Viet Mina. Demokratska Republika Vijetnam, koju je 1950. osnovao Viet Min, trebala je kontrolirati područje sjeverno od sedamnaeste paralele, dok bi prozapadnjačka država Vijetnam nadzirala jug zemlje. U roku od dvije godine trebali su se održati izbori pod međunarodnim nadzorom, koji su trebali dovesti do ujedinjenja zemlje.

Premda su Sjedinjene Države odbile priskočiti u pomoć francuskim snagama koje su se našle u okruženju kod Dien Bien Phua, one nisu bile spremne prihvatiti - kako su je shvaćale - komunističku pobjedu u jugoistočnoj Aziji. Želeći spriječiti daljnje širenje komunizma, SAD je potaknuo stvaranje SEATO-pakta, koji je svoje zemlje članice - SAD, Veliku Britaniju, Francusku, Australiju, Novi Zeland, Pakistan, Tajland i Filipine - obvezivao na otpor komunističkim nasrtajima u regiji. Iako nisu bili njegovi članovi, Laos, Kambodža i Južni Vijetnam uključeni su u područje pod zaštitom SEATO-a.

U južnom dijelu Vijetnama Sjedinjene Države pokušale su stvoriti nekomunističku vladu na čelu s Ngo Din Diemom, istaknutim nekomunističkim političarem. Zahvaljujući po-

74

moći SAD-a i podršci od skoro 900.000 antikomunistički nastrojenih Vijetnamaca izbjeglih sa Sjevera, Diem je uspio preuzeti kontrolu nad vladom. Amerikanci su bili uvjereni da će na izborima za ujedinjenje zemlje pobjedu odnijeti vođa Viet Mina i Demokratske Republike Vijetnama Ho Ši Min. Odbile su potpisati Ženevski sporazum i podržale Diemovu odluku da ne sudjeluje u izborima.

Viet Min, koji je bio zaokupljen održavanjem vlasti u sjevernom dijelu zemlje, pobunio se protiv takve Diemove odluke, ali nije ništa poduzeo. Sovjetski Savez i NR Kina također su se zadržali samo na verbalnom prosvjedu. Ubrzo su egzekucije protivnika Diemovog režima i ukidanje agrarne reforme, koju je ranije uveo Viet Min, izazvali novi oružani otpor. Preostali članovi Viet Mina na jugu, uz pomoć svojih drugova sa sjevera, organizirali su 1960. godine općenarodni Nacionalni oslobodilački front i pokrenuli veliku vojnu i političku akciju za svrgavanje Diema i ponovno ujedinjenje zemlje.

U to je vrijeme propao i sporazum u Laosu. Rojalistička vlada, koja je došla na vlast 1954., osnovala je tri godine kasnije neutralnu koaliciju s komunističkim pokretom Pathet Lao. Desničarske snage su 1958. uz podršku Sjedinjenih Država svrgnule neutralnu vladu i priklonile se Zapadu. Neutralni su ponovno preuzeli vlast u kolovozu 1960., a zatim je opet izgubili nakon desničarskog državnog udara u prosincu iste godine. Sjedinjene su Države podržavale desničarske skupine, a Sjeverni Vijetnam, Kina i Sovjetski Savez ljevičare i neutralne. Na početku novog desetljeća Laos se našao u građanskom ratu.

Neočekivanu posljedicu Sueske krize, koja je pokazala svu ranjivost europskih kolonijalnih sila, predstavljao je i kraj europskog kolonijalizma u Africi. Maroko i Tunis nezavisnost su dobili 1956., a već sljedeće godine Gana je postala prva nezavisna subsaharska afrička kolonija. Premda je Alžir nezavisnost stekao tek 1962., tamošnji su ratni sukobi 1958. doveli do pada francuske Četvrte Republike, nakon čega je na vlast

75

došla nova vlada na čelu s Charlesom de Gaulleom koji je obećao da će rat završiti alžirskom nezavisnošću. Do 1962. godine nezavisnost je dobila većina afričkih država, s izuzetkom portugalskih kolonija, Južne Rodezije i Namibije (koja je bila pod kontrolom Južne Afrike).

Dekolonizacija Afrike bila je rezultat povijesnog dinamizma koji je imao malo veze s Hladnim ratom, ali su na nju svejedno utjecali međunarodni odnosi kojima je dominiralo suparništvo Sjedinjenih Američkih Država i SSSR-a. To je bilo najočitije u Kongu, koji je od Belgije iznenada dobio nezavisnost 1960. godine. Izbila je hladnoratovska kriza koja je snažno utjecala na razvoj nove države. Ubrzo nakon stjecanja nezavisnosti secesionističke snage - koje su bile instrument belgijskih i drugih zapadnih gospodarskih interesa - zauzele su oblast Katanga, bogatu rudama. Nezadovoljan potezima Ujedinjenih naroda - koji su u Kongo poslali mirovne snage, ali nisu središnjoj vlasti pomogli vratiti nadzor nad Katangom - kongoanski premijer Patrice Lumumba za pomoć se obratio Sjedinjenim Državama i Sovjetskom Savezu. SAD je sumnjao da je Lumumba naklonjen komunistima te je njegov poziv odbio. Sovjeti su poslali neznatnu pomoć, a i ona je bila ograničena odlukom UN-a da zatvori kongoanski zračni prostor za sve letove osim letova s posebnim odobrenjem. S druge strane, tajna američka pomoć antikomunističkim snagama dovela je do Lumumbinog svrgavanja i ustoličenja prozapadnjačke vojne vlasti. Unatoč tome, trebalo je proći još nekoliko godina borbi i tajne američke pomoći kako bi se Zapadu osigurao pristup kongoanskom rudnom bogatstvu.

Ključno je pitanje u Latinskoj Americi bilo kakva unutrašnja politika, gospodarski i socijalni sporazumi te vanjskopolitičke veze mogu osigurati političku stabilnost i ekonomski razvitak. Ti su problemi neizbježno uključivali uplitanje SAD-a, budući da je on već dugo pokušavao ostvariti nadzor nad tempom i opsegom političkih i društvenih promjena u Latinskoj Americi te odnosima ove regije sa svjetskim supersilama. Pedesetih su godina Sjedinjene Države svoj utjecaj

76

pokušale pojačati poboljšavanjem odnosa sa snažnim regionalnim vojnim elitama, i to kroz opsežan program vojne pomoći i vojnih vježbi.

Kao što smo ranije napomenuli, prilika za političke i gospodarske reforme, koja se ukazala za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, u većini je zemalja bila izgubljena prije početka rata u Koreji. Međutim, u Gvatemali se reformistička vlada, koja je na vlast došla nakon revolucije 1944., uspjela održati unatoč neprijateljstvu kompanije United Fruit, koja je bila u vlasništvu Amerikanaca i koja je dominirala gvatemalskim gospodarstvom. Na slobodnim izborima 1950. godine na vlast je došla vlada Jacoba Arbenza, vojnog časnika naklonjenog reformama. Dvije godine nakon izbora Arbenzova je vlada izglasala zakon o agrarnoj reformi kojim je Kompaniji oduzeto nekoliko tisuća jutara zemlje. Arbenzov je potez potvrdio sumnje SAD-a da Gvatemala kreće putem komunizma. Istina je bila da je komunista, unatoč nekolicini njih u Arbenzovoj blizini, u zakonodavnim tijelima bio tek neznatan broj, a u vojsci nisu imali nikakav utjecaj. Osim toga, Sovjetski Savez Gvatemala gotovo uopće nije zanimala.²⁷

U svibnju 1954. Gvatemala je primila oružje od Sovjetskog Saveza, što je predstavljalo priliku za osudu zemlje pred Organizacijom američkih država. Međutim, Sjedinjene Američke Države već su bile poduzele korake za svrgavanje Arbenza. CIA je organizirala, financirala i podržala napad na Gvatemalu koji je izvela mala izbjeglička vojska. To je bio tek dio većeg plana da se gvatemalska armija zastraši, a Arbenz smijeni. Plan je uspio i voda izbjegličke vojske stupio je na Arbenzov položaj. Nova je vlada ukinula Arbenzove reforme i započela četrdesetogodišnji represivni vojni režim koji je stajao života više od stotinu tisuća Gvatemalaca, dok se još četrdeset tisuća drugih smatra nestalima (a najvjerojatnije su mrtvi).

Slično kao u Gvatemali, i kubanska je revolucija započela kao općenarodni pokret protiv korumpiranog, represivnog vojnog diktatora kojeg su podržavale Sjedinjene Države. Kada

77

je u siječnju 1959. nova kubanska vlada došla na vlast, i ona se, poput gvatemalske, našla u sukobu s američkim gospodarskim interesima koji su upravljali kubanskom ekonomijom. Ali za razliku od Gvatemale, kubanska je vlada pod vodstvom karizmatičnog Fidela Castra uspjela ostvariti nadzor nad vojskom. Osim toga, u kubanskom su slučaju revolucionari od Sovjetskog Saveza dobili znatnu gospodarsku i vojnu pomoć koja im je osigurala opstanak.

Kubanska revolucija dogodila se u trenutku kada se SAD pokušavao prilagoditi novonastaloj situaciji budući da su u nekoliko latinsko-američkih država vojne diktatore zamijenjene civilnim vladama. Iako je pad kubanskog diktatora Fulgencia Batiste Sjedinjene Države zatekao nespremne, one su bile sigurne da Kubu mogu kontrolirati - zbog njezine zavisnosti od američkog gospodarstva i zbog postojanja proamerički orijentirane više srednje klase. No, kako je Castro poduzeo reforme koje su zasmetale američkim gospodarskim interesima, a proamerički orijentirani Kubanci odlučili se na egzil, SAD je odlučio da će poduzeti radikalnije mjere. Uz gospodarske sankcije kojima je zabranjen uvoz kubanskog šećera, Eisenhowerova je administracija, nadajući se uspjehu sličnom onome u Gvatemali, vojno organizirala kubanske izbjeglice. Castro, koji je tijekom borbe protiv Batiste od Sovjeta dobio neznatnu pomoć, odlučio se suprotstaviti gospodarskim sankcijama potpisivanjem sporazuma o trgovini i ekonomskoj pomoći sa Sovjetskim Savezom. Zahvaljujući toj pomoći, kao i popularnosti revolucionarnih reformi, kubanskom nacionalizmu i Castrovoj kontroli nad vojskom, Kuba je u travnju 1961. uspjela odbiti napad izbjegličkih snaga u Zaljevu svinja. Nakon toga događaja Castro je Kubu nepokolebljivo poveo dalje prema komunizmu i vojnom savezu sa SSSR-om.

78

Berlinska i Kubanska kriza

Dok se kubanska revolucija iz otpora američkoj dominaciji pretvarala u najvažniji hladnoratovski sukob, dugotrajna kriza u Berlinu doživljavala je vrhunac. Zapadnonjemačko članstvo u NATO-u i postanak Varšavskoga ugovora povećali su red i predvidljivost budući da je sada budućnost Njemačke bila sigurna, a dopustivo ponašanje ograničeno. Međutim, Sovjeti su i dalje bili zabrinuti zbog Njemačke. Nepostojanje formalnog mirovnog sporazuma s Njemačkom za njih je predstavljao

nerješiv problem, a bojali su se također da Zapad namjerno odugovlači u nadi da će zapadnonjemačko gospodarsko "čudo" Istočnu Njemačku i druge istočnoeuropske zemlje odvući iz socijalističkog bloka. Osim toga, Sovjeti su imali poteškoća s uspostavljanjem stabilne države u Istočnoj Njemačkoj. Istočnonjemačko vodstvo opiralo se reformama, a stanovnici su zbog izostanka ekonomske i političke liberalizacije sve više preko Zapadnog Berlina bježali na Zapad. Sovjeti su bili zabrinuti i zbog američkih planova da se Zapadna Njemačka opskrbi nuklearnim oružjem, a bojali su se također da bi Nijemci do njega mogli doći i samostalno. Hruščov i njegova generacija sovjetski su položaj u Istočnoj Europi, a posebno u Istočnoj Njemačkoj, vidjeli ne samo kao strateški imperativ, već i kao naknadu za ratne žrtve; i bili su ga odlučni očuvati i po cijenu borbe.

Nakon što je Zapad odbacio plan poljskog ministra vanjskih poslova da se u Srednjoj Europi stvori zona zabrane nuklearnog oružja, SSSR se usredotočio na Zapadni Berlin, koji se nalazio 160 kilometara duboko u istočnonjemačkom teritoriju. To je trebao biti način da se Zapad prisili da prizna podijeljenost zemlje, kao i opasnost od nuklearnog naoružavanja Zapadne Njemačke. Hruščov je u studenom 1958. predložio mirovni sporazum kojim bi bilo službeno priznato postojanje dviju njemačkih država. Uz to je predlagao da se prekine vladavina četiriju sila u Berlinu i da se zapadni sektori pretvore u demilitariziran i slobodan grad s

79

vlastitom samoupravom, kojemu bi nezavisnost jamčile četiri sile i dvije njemačke države. Hruščov je Zapadu dao šest mjeseci da prihvati te prijedloge, nakon čega će - najavio je - nadzor nad prilazima zapadnim sektorima predati Demokratskoj Republici Njemačkoj.

Iako su sovjetski motivi bili uglavnom obrambeni, Hruščovljevi su ultimatum izazvao krizu. Takvo je rješenje bilo u sukobu sa zapadnonjemačkom težnjom da predstavlja čitavu Njemačku, a i dovodilo je u pitanje i zapadne planove o ujedinjenju zemlje. Osim toga, Zapad bi napuštanjem Berlina izgubio važno propagandno uporište te neprocjenjiv obavještajni promatrački položaj i operativnu bazu. S druge strane, otpor je mogao dovesti do rata, koji bi se, zahvaljujući sovjetskoj prednosti u konvencionalnom naoružanju u Europi, mogao pretvoriti u nuklearni sukob.

Hruščov je povukao ultimatum nakon Eisenhowerova poziva da posjeti Sjedinjene Američke Države u proljeće 1959. godine. Iako se dvojica vođa nisu uspjeli dogovoriti što valja učiniti s Berlinom, sastanak je na obje strane pobudio nade u poboljšanje odnosa te doveo do napretka u pregovorima o ukidanju nuklearnih pokusa. Nade u poboljšanje odnosa dovedene su u pitanje kada su 1. svibnja 1960. Sovjeti uspjeli srušiti špijunski avion U-2 pred sam početak planiranog sastanka u Parizu. Osim što su otkrivali najosjetljivije tajne sovjetskih obrambenih položaja, letovi U-2 predstavljali su ponižavajući simbol sovjetske tehnološke inferiornosti. Osim toga, na Hruščova su pritisak vršili i Kinezi, tražeći od njega rezultate politike miroljubive koegzistencije. Kada je Eisenhower osobno preuzeo odgovornost za letove i odbio ih obustaviti, Hruščov je izjurio sa sastanka prije nego što je postignut bilo kakav dogovor.

Hruščov je obnovio berlinski ultimatum na napetom i burnom sastanku s novoizabranim američkim predsjednikom Johnom F. Kennedyjem u lipnju 1961. u Beču. Kennedy je odgovorio povećanjem vojnih izdataka i troškova civilne obrane. U televizijskom obraćanju naciji 25. srpnja

80

1961. godine Kennedy se zakleo da Sjedinjene Države neće dopustiti komunistima da protjeraju Zapad iz Berlina.

U izuzetno napetoj atmosferi Istočni Nijemci su uz sovjetsku pomoć 13. kolovoza zatvorili sve putove između Istočnog i Zapadnog Berlina. Val izbjeglica u Berlinu se tijekom krize povećao, a dan prije zatvaranja granica dosegao je broj od 4000. Istočni Nijemci i Sovjeti pazili su da Zapadu ne ograniče pristup Berlinu. Do ozbiljnije krize došlo je potkraj listopada 1961. kada je general Lucius D. Clay, koga je Kennedy poslao u Berlin da pokaže američku predanost gradu, na nadzornu točku Charlie (saveznički koridor između sektora) poslao tenkove s buldožerima namjeravajući tako demonstrirati odlučnost Sjedinjenih Država da zadrže svoja prava pristupa. Sovjeti su posumnjali da Amerikanci namjeravaju srušiti Berlinski zid, pa su na mjesto događaja također poslali tenkove. Nakon toga uslijedila je napeta konfrontacija koja je završila tek nakon razmjene međusobnih jamstava između Kennedyja i Hruščova.

Za Sovjetski Savez i svjetski komunizam Berlinski je zid predstavljao kolosalan ideološki poraz. Zid se pretvorio u simbol Hladnog rata, opipljiv dokaz nesposobnosti Istočne Njemačke da zadobije lojalnost svojih građana. Uz to je predstavljao i čvrst dokaz da socijalizam sovjetskog tipa gubi ekonomsku utrku s kapitalizmom. Iako je zid zaustavio masovno iseljavanje koje je destabiliziralo Istočnu Njemačku i istovremeno doveo do dugog razdoblja stabilnosti u Europi, u to vrijeme nitko nije ni slutio da bi se stvari mogle tako razviti. Kada je u listopadu 1962. izbila kriza zbog sovjetskih raketa na Kubi, Amerikanci su isprva smatrali da rakete imaju za cilj istjerati zapadne snage iz Berlina.

Nakon neuspjelog iskrcavanja u Zaljevu svinja SAD je nastavio s pokušajima da obrne tijek kubanske revolucije: kroz tajne planove uništenja kubanskog gospodarstva, sabotaže, planove za Castrovo ubojstvo i ubojstva drugih kubanskih vođa, kroz diplomatska nastojanja za izolacijom Kube i vojne manevre koji su naizgled upućivali na američku invaziju

81

otoka. Svjestan američkih nastojanja, Castro je tražio i dobivao sve veću vojnu pomoć od Sovjetskog Saveza. Osim toga, Hruščov je odlučio na Kubi razmjestiti balističke rakete srednjeg i dalekog dometa. Sovjeti su bili uvjereni da bi Sjedinjene Američke Države, koje su na moru bile daleko nadmoćnije, spriječile otvoreno razmještanje raketa na Kubi, pa su sve pokušavali prikriti do samog trenutka njihovog postavljanja.

Zašto se SSSR upustio u rizik slanja raketa na Kubu? Kao prvo, rakete na Kubi na jednostavan bi način riješile problem sovjetske strateške inferiornosti. Kao što smo već spomenuli, i Sovjetski Savez i Sjedinjene Države bili su svjesni velikog američkoga vodstva u strateškom naoružanju. Sovjeti su se bojali da bi tako velika prednost Amerikance mogla ponukati da prvi udare na Sovjetski Savez. U najmanju ruku, SAD je mogao svoju prednost iskoristiti za agresivniji stav prema Sovjetima i, na primjer, napasti Kubu. Gubitak Kube bi na neugodan način ukazao na političke posljedice strateškog nesrazmjera te bi predstavljao golem neuspjeh za Sovjetski Savez i svjetski komunizam; a možda bi i osnažio tvrdolinijaše u Sjedinjenim Državama koji su željeli potisnuti komunizam u ostatku svijeta. Rakete srednjeg i dalekog dometa na Kubi onemogućile bi američki prvi udar i značajno nadoknadile sovjetski zaostatak u interkontinentalnim balističkim raketama. Osim toga, razmještanje bi Hruščovu omogućilo nastavak ostvarivanja planova o prebacivanju sredstava iz vojnog i industrijskog sektora u poljoprivredu i potrošnju. Sovjetske rakete na Kubi predstavljale bi i psihološki odgovor na američke rakete u Turskoj. Napokon, čini se da se Hruščov nadao da bi dokidanje sovjetske strateške inferiornosti prisililo Sjedinjene Države na veće poštivanje SSSR-a i pregovore o popuštanju napetosti.

Hruščovljevo riskiranje dovelo je gotovo do katastrofe kada su u listopadu 1962. Sjedinjene Države otkrile prijevaru. Mjesec dana ranije predsjednik Kennedy upozorio je Sovjetski Savez da SAD neće dopustiti prisutnost ofenzivnog

82

oružja na Kubi. Kennedy je sovjetski potez protumačio kao neprihvatljiv izazov političkom i strateškom status quo. Iako su bile malobrojne i, u stvari, nesposobne da bitno naruše opću ravnotežu snaga, četrdeset i dvije rakete koje su Sovjeti poslali na Kubu značajno su povećale njihovu sposobnost pogađanja ciljeva u SAD-u. Osim toga, vrijeme uzbune za rakete ispaljene s Kube bilo je manje nego za one ispaljene iz SSSR-a; zbog blizine Kube i zbog činjenice da su prvi američki sustavi upozorenja bili namijenjeni otkrivanju raketa ispaljenih iz Sovjetskog Saveza. Ipak, rakete nisu ni približno dale Sovjetima mogućnost da udare prvi.

Kennedy je bio ljut zbog sovjetske prijevare, uvjeren da će biti smijenjen ako nešto ne poduzme i zabrinut da će Sovjeti odugovlačiti s pregovorima dok ne osposobe rakete, pa je javno zahtijevao da Sovjeti povuku rakete s Kube. Premda je odbio prijedloge da se izvrši zračni udar a zatim invazija na Kubu, Kennedy je naredio pomorsku blokadu koja je za cilj imala natjerati Sovjete da udovolje njegovim zahtjevima. Nakon nekoliko napetih dana tijekom kojih se svijet nalazio na rubu katastrofe, Kennedy i Hruščov postigli su dogovor nakon kojega je Sovjetski Savez s Kube povukao rakete, nekoliko tisuća vojnika i taktičke bombardere, a Sjedinjene se Države obvezale da neće napasti Kubu.

Nedavna su istraživanja pokazala da je u tajnosti dogovoreno također da Sjedinjene Američke Države iz Turske povuku nuklearne rakete tipa Jupiter, kao dio sporazuma kojim je kriza završena. Kubanska raketna kriza na dramatičan je način ukazala na potrebu za sovjetsko-američkom suradnjom da bi se spriječila nuklearna katastrofa. Unatoč njezinom otrežnjujućem učinku, Sjedinjenim Državama i Sovjetskom Savezu trebalo je još čitavo desetljeće da u tom smislu nešto i učine.

83

OD HLADNOG RATA DO DETANTA (1963.-1973.)

Nakon Kubanske raketne krize uslijedila je nova faza Hladnog rata. Iako je istaknuto obilježje međunarodnog sustava i dalje bilo suparništvo Sovjeta i Amerikanaca, a ključne sporne točke utrka u naoružavanju i Treći svijet, dvojni je utjecaj promjena na tim područjima zajedno s kinesko-sovjetskim raskidom u ranim sedamdesetim doveo do sovjetsko-američkog detanta i kinesko-američkog zbližavanja.

Za vrijeme predsjednika Johna F. Kennedyja (1961.-1963.) i Lyndona B. Johnsona (1963.-1969.) Sjedinjene su Države nastavile graditi svoje strateške snage i širiti konvencionalne kako bi "fleksibilnije odgovorile" na moguću komunističku agresiju. Sjedinjene su Države također pojačale svoju pomoć protukomunističkim vladama i skupinama u Trećem svijetu, zagovarajući gospodarski razvoj i političku reformu u spoju sa znatno pojačanom vojnom podrškom, široko rasprostranjenim tajnim djelatnostima te izravnom vojnom intervencijom u slučajevima Vijetnama i Dominikanske Republike.

Do kraja su šezdesetih granice američke moći postale vidljive. Došlo je do skupog zastoja rata u Vijetnamu, a američka je strateška superiornost bila nagrižena. Gospodarska je moć razmjerno opadala, dok su privrede Zapadne Europe i Japana po rezultatima i dalje premašivale Sjedinjene Države. Predsjednik Richard Nixon (1969.-1974.) pokušao je zaustaviti pad američke snage politikom detanta sa Sovjetskim Savezom. Ta je politika obuhvaćala kontrolu naoružanja, otvaranje prema Kini i oslanjanje na regionalne saveznike u Trećem svijetu. Nixon je ujedno modernizirao američku vanjsku gospodarsku politiku.

84

U listopadu 1964. godine trijumvirat - u čijem su sastavu bili prvi tajnik komunističke partije Leonid Brežnjev, predsjednik vlade Aleksej Kosigin i predsjednik Vrhovnog sovjeta SSSR-a Nikolaj Podgorni - smijenio je sovjetskog vođu Nikitu Hruščova. Hruščovljevi pokušaji gospodarske reforme nisu uspjeli, njegove su političke i administrativne reforme otuđile veliki broj partijskih birokrata, a nesustavno vođenje vanjske politike skoro je dovelo do katastrofe oko Kube te sve dubljeg jaza u odnosima s Narodnom Republikom Kinom. Novi su vođe pokušali povećati gospodarsku učinkovitost i poboljšati životni standard; zaustavili su, ali nisu skrenuli tijekom destalinizacije te su poduzeli masovno naoružavanje kojim je sedamdesetih godina Sovjetski Savez postigao strateški paritet sa Sjedinjenim Državama. Sovjeti nisu uspjeli popraviti odnose s Narodnom Republikom Kinom, koji su postajali sve lošiji, niti su umjeli stabilizirati situaciju u Istočnoj Europi. Usprkos tome, Brežnjev, koji je na kraju desetljeća izronio kao prvi među jednakima, uspio je postići sporazum o kontroli naoružanja i druge sporazume sa Sjedinjenim Državama. Tim su se ugovorima odnosi između dviju supersila stabilizirali, a sigurnost SSSR-a poboljšala.

Pomak u ravnoteži snaga

Ubrzo nakon Kubanske raketne krize Hruščov je Kennedyju poslao pismo kojim ga poziva da ponovno pokušaju zaključiti sporazum o zabrani nuklearnih pokusa. Pregovori o tome bili su u tijeku još od kasnih pedesetih, ali su zastali zbog pitanja verifikacije. Neki su se američki i drugi znanstvenici bojali da bi bez sveobuhvatnih inspekcija na licu mjesta, čemu su se Sovjeti protivili, bilo moguće obavljati podzemne nuklearne pokuse koji se ne bi mogli otkriti tehničkim sredstvima. Pokazalo se da su te suprotnosti bile nerazrješive, pa su obje strane odustale od opće zabrane pokusa, ali su prihvatile sporazum kojim se zabranjuju nuklearni pokusi u atmosfere-

ri, podmorju i svemiru. Sporazum o ograničenoj zabrani pokusa, koji je stupio na snagu u listopadu 1963., razmatrao je problem nuklearnih radioaktivnih padalina kao posljedicu atmosferskih pokusa, ali nije zaustavio utrku u naoružavanju. Podzemni su pokusi nastavljani.

Sjedinjene Države nastavile su tijekom šezdesetih graditi svoje strateške snage. Iako se do kraja toga desetljeća stabilizirao broj američkih raketnih lansera, tehnički je napredak Sjedinjenim Državama omogućio izgradnju preciznijih raketa, a u drugoj polovici desetljeća razvitak višestrukih bojavih glava na jednoj raketi koje mogu gađati odvojene ciljeve, a koje se vraćaju u atmosferu (MIRV - Multiple Independently Targetable Re-entry vehicle). Američke su nuklearne zalihe vrhunac dostigle 1966. godine kada su brojale oko 32.200 nuklearnih bojavih glava, dok se tijekom šezdesetih broj američkog taktičkog nuklearnog oružja u Europi gotovo utrostručio na 7200 komada.

Kako se sovjetski nuklearni arsenal povećavao, neki su američki stratezi počeli umanjivati važnost kvantitativne superiornosti, a usvajati doktrinu "zajamčene destrukcije". Kritičari su je nazvali "međusobno zajamčenom destrukcijom" (MAI) - Mutually Assured Destruction), a njezina je ideja bila uvjeriti Sovjete da bi njihov napad na Sjedinjene Države rezultirao nuklearnom odmazdom te sigurnim uništenjem obiju strana. Zajamčena destrukcija nikada nije postala temelj američke strategije koja je nadalje bila usredotočena na sovjetske nuklearne snage, ali je njome stvorena konceptualna osnova za ograničenje strateškog oružja jer se malim brojem nuklearnog oružja mogla prouzročiti strahovita šteta.

Tijekom šezdesetih ključni su problemi NATO-a postali nuklearna strategija i nuklearna raspodjela. Neki su se Europljani plašili da bi naoružavanjem NATO-vih konvencionalnih snaga Sjedinjene Države mogle pristati na ograničeni rat u Europi, bez rizika uporabe nuklearnih sredstava zastrašivanja protiv Sovjetskog Saveza. Što se tiče samih Sjedinjenih Država, one su bile zabrinute da bi britansko i

francusko posjedovanje nuklearnog oružja (Francuska je 1960. uspješno testirala atomsku bombu) oslabilo utjecaj SAD-a u NATO savezu, a Zapadne Nijemce ponukalo da za sebe zatraže nuklearno oružje. Sjedinjene Države oba su ta problema pokušale riješiti predlaganjem multilateralnih nuklearnih snaga sastavljenih od male pomorske nuklearne raketne sile s višenacionalnim posadama pod nadzorom NATO-a. Budući da bi sve članice NATO-a morale dati svoj pristanak za lansiranje toga oružja, Sjedinjene Države zadržale bi pravo veta na njegovu uporabu. Za Francuze je to bilo neprihvatljivo i do sporazuma nikada nije došlo. Velika Britanija i Francuska zadržale su svoje nuklearne snage, a Zapadna Njemačka ostala je bez nuklearnog oružja.

Francuski vođa Charles de Gaulle smatrao je francusku nezavisnu nuklearnu silu, *force de frappe*, ključnim elementom u obnavljanju statusa Francuske kao velike sile. Tijekom šezdesetih francuska vanjska politika bivala je sve samostalnija. Godine 1963. de Gaulle je stavio veto na primanje Britanije u članstvo Europske ekonomske zajednice, ali je potpisao Sporazum o prijateljstvu sa Zapadnom Njemačkom, čime su se te dvije zemlje obvezale na usku suradnju u vanjskoj politici. Sljedeće je godine Francuska raskinula odnose sa Sjedinjenim Državama, a uspostavila diplomatske odnose s Narodnom Republikom Kinom. (Iako Francuska nije prekinula odnose s Republikom Kinom, tajvanska je vlada reagirala prekidom odnosa s Francuskom). De Gaulle je također nastojao poboljšati odnose sa Sovjetskim Savezom. Godine 1966. povukao je francuske snage iz NATO-vog združenog zapovjedništva i zatražio povlačenje svih stranih trupa s francuskog teritorija, čime je NATO bio prisiljen da svoje sjedište prebaci iz Pariza u Bruxelles. Francuska ipak nije napustila NATO, a NATO-vi su planovi nadalje pretpostavljali da će im, u slučaju sovjetskog napada, francuske snage biti na raspolaganju.

U sporazumu sa Sjedinjenim Državama i Velikom Britanijom u svibnju 1967. godine, Zapadna Njemačka pristala je da

će pokriti veći dio deviznih troškova američkih i britanskih snaga razmještenih na njezinu teritoriju. Sporazumom su smanjeni pritisci za povlačenje američkih i britanskih snaga iz Zapadne Njemačke. Do 1967. su NATO-ve konvencionalne snage bile dovoljno jake, pa je savez službeno potvrdio stra-

tešku doktrinu fleksibilnog odgovora. Umjesto oslanjanja na zastrašujući efekt američkog strateškog arsenala protiv sovjetske agresije, fleksibilni odgovor naglašavao je frontalnu obranu i konvencionalne mogućnosti ratovanja, dok je nuklearno oružje bilo u rezervi u slučaju da se konvencionalna obrana pokaže nedostatnom. Istovremeno je NATO usvojio i izvješće kojim se zaključilo da "vojna sigurnost i politika detanta nisu kontradiktorni, nego komplementarni". To je izvješće pozivalo zapadne saveznike da koriste NATO kao ključnu ustanovu preko koje Sjedinjene Države i Zapadna Europa mogu tražiti nove odnose sa Sovjetima i Istočnom Europom.

U Zapadnoj su Europi članice Europske ekonomske zajednice ili Zajedničkog tržišta potisnule stare netrpeljivosti te se usredotočile na gospodarsko povezivanje i rast. Tijekom šezdesetih prosječna godišnja stopa porasta u Japanu bila je oko 10 posto. Japanski udio u općem bruto-nacionalnom proizvodu (BNP) popeo se s 5,7 posto 1964. na 12,9 posto 1973. godine. Ključni čimbenik japanskog uspjeha bio je američki rat u Vijetnamu. (Razdoblje najbržeg gospodarskog porasta bilo je od 1966. do 1970. godine, upravo u vrijeme najvećeg američkog angažmana u Vijetnamskom ratu.) Kao i tijekom Korejskog rata, Japan je postao industrijska baza američkih ratnih akcija, isporučivanjem jedne milijarde dolara u vojnim materijalima i uslugama. Američka je potrošnja u Jugoistočnoj Aziji, Južnoj Koreji i Tajvanu također stvorila tržišta za japanski izvoz. Rat u Vijetnamu donio je Japanu zaradu kojom je ta zemlja modernizirala svoju industriju, razvila nove tehnologije i financirala ulaganja u sirovine. Do kraja šezdesetih, Japan je zamijenio Sjedinjene Države u ulozi vodeće ekonomske sile u Jugoistočnoj Aziji, a japanski je izvoz bio na pravom putu da preuzme vodstvo na američkim tržištima.

88

Poput Japana, i Tajvan je Amerikance opskrbljivao širokom paletom proizvoda i izuzetno je profitirao od izvoza u Vijetnam za vrijeme trajanja Programa komercijalnog uvoza koji je bio pod pokroviteljstvom SAD-a. Profitirao je također slanjem stručnjaka i savjetnika u Vijetnam na trošak američkih fondova. Zараđivanjem na ratu postupno je smanjio američku pomoć 1965. godine. Južna je Koreja poslala vojne trupe i civilne stručnjake u Vijetnam na trošak Sjedinjenih Država i dostavljala je robu. Do 1969. godine oko dvadeset posto devizne zarade Južne Koreje proizlazilo je iz aktivnosti koje su bile povezane s Vijetnamom. Vijetnamski je rat pomogao Tajvanu i Južnoj Koreji da ekonomsku politiku okrenutu prema unutra promijene u strategiju razvoja kojoj je naglasak bio na izvozu. Gospodarski rast Južne Koreje, čiji je godišnji prosjek od 1953. do 1960. godine iznosio četiri posto, šezdesetih je godina skočio na gotovo deset posto.

Tijekom šezdesetih sovjetska privreda postigla je stvaran, iako nestabilan gospodarski rast i postupno poboljšanje životnog standarda. Sovjetska privreda između 1950. i 1958. godine rasla je prema prosječnoj stopi od 6,4 posto; između 1958. i 1967. godine ta je stopa pala na 5,3 posto, a između 1967. i 1973. na 3,7 posto. Sovjetska privreda još je uvijek bila mnogo manja od američke (50-75% slabija) i patila je od tehnološke zaostalosti (osim u vojnom sektoru), niske produktivnosti, loše kvalitete i kroničnih nestašica. Poljoprivreda je ostala glavna slaba točka, a Sovjetski je Savez s porastom životnog standarda počeo ovisiti o uvozu žitarica. Novo je vodstvo shvatilo da je poboljšana efikasnost nužna za porast životnog standarda, održavanje legitimiteta i sve veće troškove obrane. No, vladini su birokrati osujetili pokušaje uvođenja gospodarskih reformi, prisiljavajući Sovjetski Savez da se okrene trgovini sa Zapadom kao izlazu iz ekonomskih poteškoća.

Jedna od glavnih pouka koju su Sovjeti izvukli iz kubanske raketne krize bila je potreba da povećaju strateške snage kako bi izbjegli ponižavanja u budućnosti. Američko naoružavanje,

89

sve snažnija američka intervencija u Vijetnamu te pogoršanje odnosa s Kinom također su doprinijeli odluci o izgradnji sovjetske vojne sile. Nakon raketne krize Sovjetski Savez odlučio je započeti sa skupim naoružavanjem ne bi li nagrizao američku stratešku superiornost i znatnije poboljšao svoju ratnu mornaricu. Između 1965. i 1970. godine sovjetski su vojni troškovi porasli za četrdesetak posto. Takvi su okviri vojnih troškova opterećivali privredu, ali je sovjetsko vodstvo - zbog još svježih uspomena na razaranja prouzročena Drugim svjetskim ratom - bilo spremno platiti visoku cijenu za sigurnost.

Rezultati naoružavanja prvo su bili vidljivi u strateškom oružju. Nova generacija interkontinentalnih balističkih raketa, koje su se nakon 1965. godine počele razmještati u velikim količinama, praktički je osposobila Sovjetski Savez da Sjedinjenim Državama nanese teže štete u uzvraćanju vojnog udara. Tim je napretkom povećana mogućnost izbjegavanja nuklearnog rata, budući da bi sposobnost obiju strana da jedna drugoj nanese neslućene štete mogla spriječiti obje države od uporabe nuklearnog oružja. To je, međutim, značilo da se mogućnost konvencionalnog rata ne može isključiti. Želeći izbjeći poraz u takvom sukobu, posebno nakon poboljšanja NATO-vih konvencionalnih snaga pod geslom fleksibilnog odgovora, sovjetski su stratezi vjerovali kako bi bilo nužno poraziti NATO-ve snage u Europi kako bi se Sjedinjenim Državama uskratila baze s kojih bi Amerikanci mogli prijeći u konvencionalni napad na Sovjetski Savez. Stoga je, osim izgradnje strateških snaga, novo sovjetsko vodstvo preokrenulo Hruščovljev plan smanjivanja konvencionalnih snaga i započelo skupu ekspanziju i modernizaciju svojih konvencionalnih kapaciteta.²⁸

Nova je strategija istaknula važnost sovjetskog vojnog prisustva u Istočnoj Europi i spriječila radikalne pomake u sovjetskim odnosima s tom regijom. Unatoč slabljenju političke kontrole i sve većim trgovačkim dotacijama, komunistički su režimi u Istočnoj Europi nadalje bili krhki, pa

90

Sovjetski Savez nije mogao računati da će mu ta regija biti odana. Šezdesetih je Rumunjska počela voditi sve samostaliju vanjsku politiku, šireći svoju trgovinu sa Zapadom i povremeno odbijajući sudjelovati u vojnim manevrima snaga Varšavskog ugovora. Međutim, Rumunji nikada nisu prijetili izlaskom iz Varšavskog ugovora, a komunistički je diktator Nicolae Ceaușescu unutrašnje disidente držao pod krutom stegom.

Iako su Sovjeti tolerirali rumunjske devijacije, nisu bili toliko popustljivi kada su pokušaji reformističke komunističke vlade u Čehoslovačkoj da izgradi "socijalizam s ljudskim licem" zaprijetili kako će ta zemlja izmaknuti sovjetskoj kontroli. U kolovozu 1968. godine trupe Varšavskog ugovora, u čijem su sastavu bili vojnici Sovjetskog Saveza, Mađarske, Poljske i Bugarske, napale su Čehoslovačku, svrgnule reformiste i ponovno uspostavile kruti komunistički režim. Iako su reformatori obećali kako će Čehoslovačka ostati u Varšavskom ugovoru te su pokušali zadržati ritam reformi pod kontrolom, sovjetsko se vodstvo bojalo da bi reforme mogle potkopati komunističku kontrolu cijeloj regiji i ugroziti njihovu sigurnosnu zonu u Istočnoj Europi. Za razliku od Rumunjske, Čehoslovačka je ležala u središtu Istočne Europe čineći strateški koridor između Zapada i Sovjetskog Saveza. Čak bi i neutralna Čehoslovačka tu regiju razdvojila i zakomplicirala njezinu obranu.

Sovjeti su svoju akciju nastojali obrazložiti polaganjem prava na intervenciju u drugim komunističkim zemljama kako bi sačuvali njihovu unutrašnju i međunarodnu "socijalističku orijentaciju". Zapadni tisak tu je politiku prozvao Brežnjevlevom doktrinom. Sovjetske su izjave isticale kako sovjetski vode nadalje vjeruju da bi jedino komunistički režimi poštivali sovjetske sigurnosne potrebe i da bi išli do krajnjih granica u očuvanju sigurnosne zone u Istočnoj Europi.

Čak i više od prethodne intervencije u Mađarskoj, sovjetska intervencija u Čehoslovačkoj ozbiljno je narušila među

91

narodni ugled komunizma i Sovjetskog Saveza. Nadalje, slom Praškog proljeća bio je poraz za reformatore u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Europi te je prouzročio napuštanje reformskih planova u cijeloj regiji. Iako su Sjedinjene Države i NATO privremeno odgodili pregovore o kontroli naoružanja i planiranom susretu na vrhu, moguće je da je ponovno uspostavljanje komunističkog režima u Čehoslovačkoj bio preduvjet za detant; Istočnoj Europi Sovjeti su postavili granice slobode djelovanja, granice bez kojih ne bi riskirali detant.

No, ni komunistička kontrola nije jamčila odanost Sovjetskom Savezu. Kao što je to bilo jasno do kasnih pedesetih, kinesko-sovjetski raskid u šezdesetima pretvorio se u jaz sa zaoštavanjem ideoloških i teritorijalnih razmirica. Kinezi nisu samo dovodili u pitanje sovjetsko vodstvo u međunarodnom komunizmu, nego su također postavili značajne zahtjeve prema sovjetskom teritoriju u Srednjoj Aziji i na Dalekom Istoku. Podcjenjujući geopolitičku i nacionalnu zabrinutost u pozadini kineske netrpeljivosti, novo je sovjetsko vodstvo za probleme s NR Kinom isprva okrivljavalo Hruščova. Međutim, sovjetski su pokušaji obnavljanja starog prijateljstva završili neuspjehom, što je

novo vodstvo uvjerilo da raskid neće biti moguće sanirati.

Kineska netrpeljivost značajno je otežala sovjetski strateški položaj, što je sovjetske vojne planere prisililo da pojačaju svoje snage duž duge granice s NR Kinom. Između 1961. i 1971. godine brojnost sovjetskih trupa duž tih granica više je nego utrostručena, a broj zrakoplova i balističkih projektila usmjerenih na Kinu znatno se povećao. Uspješna testiranja kineske atomske bombe u listopadu 1964., balističkog projektila sa živom bojevom glavom u listopadu 1966. i hidrogenske bombe u lipnju 1967. godine znatno su povećali potraživanja sovjetske vojske budući da je ona sada morala osmisliti obranu i protiv kineskog i protiv zapadnog nuklearnog oružja.²⁹

92

Previranja u Trećem svijetu

Kinesko-sovjetski raskid oslabio je Sovjetski Savez i znatno uzdrmao globalnu ravnotežu snaga. Isprva je, međutim, taj utjecaj bio maskiran rastom sovjetske vojne snage i previranja u Trećem svijetu. Kao i pedesetih, glavni su izvori nestabilnosti i sukoba u Trećem svijetu često imali malo veze bilo sa Sjedinjenim Američkim Državama bilo sa Sovjetskim Savezom. Ali, jednako kao i pedesetih, nestabilnost i sukobi u Trećem svijetu pojačali su napetosti Hladnog rata. Isto tako je uplitanje supersila pogoršalo lokalne i regionalne probleme.

Kubanska revolucija istaknula je potencijal revolucionarnih prevrata u Latinskoj Americi. Iako su se uvjeti diljem te regije snažno razlikovali, Latinska je Amerika u cjelini patila od izuzetno nejednake raspodjele dohotka, vrlo velike nejednakosti u zemljišnom vlasništvu (u pravilu je 5-10% ljudi posjedovalo 70-90% zemlje), ograničene socijalne pokretljivosti i strahovitog siromaštva. Nadalje, zemlje Latinske Amerike imale su uglavnom nedovoljno razvijenu infrastrukturu, nestabilne cijene glavnih izvoznih proizvoda, sve lošije trgovačke uvjete te ograničeno ulaganje kapitala. Konzervativna elita i njezini vojni pristaše još su više pogoršali stanje protiveći se široko rasprostranjenim težnjama za društvenim, gospodarskim i političkim reformama.

U američkom odgovoru na kubansku revoluciju odrazila su se dva različita objašnjenja onoga što se dogodilo na Kubi. Prema jednoj teoriji, revoluciju je uzrokovalo siromaštvo, politička represija i nedostatak reformi. Druga je teorija tvrdila da je Castro došao na vlast zbog raspada kubanske vojske. Prema prvom gledištu, strana je pomoć mogla spriječiti buduće "Kube" promicanjem političke reforme i gospodarskog razvitka. Drugo je gledište tvrdilo kako se komunisti mogu spriječiti da dođu na vlast izgradnjom latinsko-američkih vojnih snaga.

Alijansa za napredak, čije je osnivanje predsjednik Kennedy objavio u ožujku 1961. godine bila je zasnovana na prvom gle-

93

dištu. Kennedy je predložio desetogodišnji program za promicanje gospodarskog razvitka, socijalne reforme i političku demokraciju. Na pan-američkoj konferenciji u Urugvaju u kolovozu iste godine postavljeni su određeni ciljevi, uključujući agrarnu i poreznu reformu, unapređenje obrazovanja, zdravstvene skrbi i stanovanja te godišnju stopu rasta po glavi stanovnika od 2,5 posto. Sjedinjene Države svečano su se obvezale osigurati glavnica od dvadeset milijardi dolara u obliku strane pomoći i ulaganja kojima bi te ciljeve bilo moguće ostvariti.

Američka gospodarska pomoć i privatna ulaganja znatno su se povećali tijekom šezdesetih iako je bilateralna gospodarska pomoć drastično opala u drugoj polovici toga desetljeća. Sveukupno je Latinska Amerika primila više od 22 milijarde dolara gospodarske pomoći i stranih ulaganja tijekom desetljeća postojanja Alijanse za napredak. Međutim, neto prijenos sredstava bio je znatno niži jer su zemlje Latinske Amerike velike sume novca prenijele u zemlje Prvog svijeta zbog servisiranja nagomilanih dugova i odljeva dobiti stranih poduzeća koja su radila u Latinskoj Americi. Usprkos tome, gospodarski se rast Latinske Amerike, što se tiče porasta po glavi stanovnika povećao s 2,1 posto godišnje tijekom pedesetih na 2,4 posto tijekom šezdesetih, a ranih se sedamdesetih popeo na 3,7 posto.

Iako su brojne zemlje uglavnom znatno napredovale, socijalni su se ciljevi Alijanse - unapređenje zdravstvene skrbi, obrazovanja i stanovanja - pokazali mnogo teže ostvarivima. Posebno neukrotivom pokazala se zemljišna reforma budući da je spoj otpora elite i centraliziranih tendencija komercijalne

poljoprivrede sprečavao značajniju agrarnu reformu bilo gdje u regiji. Osim toga, američki Kongres nije bio sklon dati financijska sredstva za zemljišnu reformu.

Rezultati Alijanse za napredak na političkom su polju bili još gori. Kako je to primijetio jedan stručnjak, "umjesto da su poticali i konsolidirali civilnu reformističku vladu, šezdesete su se suočile s mnoštvom vojnih udara."³⁰ Premda su vojni udari bili uobičajena pojava u povijesti te regije, ključni je čim-

94

benik u pozadini sve aktivnije uloge vojske u Latinskoj Americi tijekom šezdesetih bila američka vojna pomoć i obuka. Odlučne da spriječe još jednu "Kubu", Sjedinjene su Države ulagale milijune dolara u vojnu obuku protuustaničkih snaga, kao i u programe civilnog djelovanja, čime su znatno jačale sposobnost vojnih postrojbi toga područja da dominiraju društvom. Isprva kritične prema vojnim udarima, Sjedinjene Države ubrzo su vojne režime počele smatrati bedemima protiv nestabilnosti i revolucije. Do 1964. godine Sjedinjene su Države prestale prijetvorno potpomagati društvene i političke reforme te su se umjesto toga počele usmjeravati na borbu protiv komunizma, štiteći američka privatna ulaganja i potičući gospodarski rast.

Nova je politika prvi put provjerena u Brazilu. Zabrinute da se vlada centro-ljevice počela okretati previše ulijevo, Sjedinjene Države ohrabrivale su i podržavale vladine protivnike te su pozdravile oficire koji su u proljeće 1964. godine svrgnuli vladu. Nova je vlast brutalno nametnula svoju kontrolu, lomeći političke stranke i sindikate i provodeći proameričku vanjsku politiku. Sjedinjene Države, koje su bile spremne potpomoći vojni udar kada bi to bilo potrebno, pojačale su svoju gospodarsku i vojnu pomoć Brazilu. Brazilska je vojna hunta postala prototip nove vrste vojnog režima, izuzetno represivnog i opsjednutog unutrašnjom sigurnošću i gospodarskim razvojem. Do kraja desetljeća Latino-Amerikanci su uglavnom živjeli pod autoritarnim desničarskim vlastima.

Strahujući od reprize kubanskog debakla, Sjedinjene su Države 1965. hitno uputile više od 28.000 pripadnika svojih trupa u Dominikansku Republiku kada se pokazalo da tamošnja lokalna vojska ne može poraziti pobunu naroda koji je želio ponovno ustoličiti ustavno izabranog predsjednika, kojeg je vojska svrgnula s vlasti 1963. godine. U izjavi koja je tri godine prethodila Brežnjevljevoj doktrini, predsjednik Johnson pravdao je svoj postupak tvrdnjom da Sjedinjene Američke Države neće dopustiti ni jednoj zemlji zapadne hemisfere da potpadne pod komunizam.³¹

95

Regionalna dinamika posebno je bila važna na Bliskom istoku gdje je - u sprezi s hladnoratovskim interesima supersila - stvarala vrlo žestoku i potencijalno eksplozivnu mješavinu. Glavna je regionalna sporna točka bio arapsko-izraelski sukob iako su i unutrašnja arapska nadmetanja također bila važna. Zbog blizine južne granice Sovjetskog Saveza, Bliski istok bio je vrlo važan za sovjetsku sigurnost. Glavni je sovjetski cilj bio ukloniti američke vojne baze iz te regije. Temeljni američki interes na Bliskom istoku bila je nafta. Iako su Sjedinjene Države uvozile samo male količine bliskoistočne nafte, Zapadna Europa i Japan su do šezdesetih godina postali izuzetno ovisni o uvozu nafte iz te regije. Američki je interes za baze na Bliskom istoku i sigurnost konzervativnih, prozapadnih režima u toj regiji uglavnom proizlazio iz njihova primarnog zanimanja za naftu. Konačno, Sjedinjene su Države također duboko osjećale, ali do sredine desetljeća čisto emotivno, obvezu za sigurnost izraelske države.

Zbog svojih različitih interesa u toj regiji, Sjedinjene Države i Sovjetski Savez zatekli su se kako podržavaju i naoružavaju različite strane u regionalnom sukobu. Sovjeti su podupirali radikalne arapske režime koji su bili protiv Zapada, ali i netrpeljivi prema Izraelu. Osim što su podržavale konzervativne monarhističke vlasti najvećih proizvođača nafte u regiji, Sjedinjene su Države, unatoč strahovima od otuđenja muslimanske većine u regiji, kao i konzervativnih američkih saveznika, s vremenom postale glavni dobavljač oružja za Izrael.

Rat na Bliskom istoku 1967. godine pokazao se kao važna prekretnica u Hladnom ratu u toj regiji, jednako kao i u arapsko-izraelskom sukobu. Rat je završio samo šest dana nakon što su Izraelci brzo napali i porazili egipatske, sirijske i jordanske snage. Nakon rata Izraelci su okupirali Golansku visoravan, zapadnu obalu rijeke Jordan, stari Jeruzalem i Sinaj. Iako su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez ostali izvan sukoba, nakon rata obje su se sile priklonile svojim saveznicima. Sovjeti su pojačali

bavom oružja i slanjem vojnih savjetnika za Egipat, Siriju i Irak. Potrošili su milijarde na razvoj lučkih postrojenja u Egiptu ne bi li ojačali prisutnost svoje ratne mornarice u istočnom Sredozemlju. Sjedinjene Države počele su smatrati Izrael strateškim područjem, bedemom protiv Sovjetskog Saveza i njegovih klijenata te tvrđavom reda u toj regiji. I da bi Zapadu osigurale neprekidan pristup nafti u toj regiji, Sjedinjene su Države istovremeno pojačale svoje veze sa Saudijskom Arabijom i Iranom.

Hladni rat također je nastavio utjecati na razvoj događaja u Africi. Nakon vala osamostaljivanja u ranim šezdesetim godinama, ključno je pitanje u Africi bila budućnost portugalskih kolonija i režima bijele većine u Južnoj Africi i Južnoj Rodeziji, od kojih je potonja objavila nezavisnost od Britanije 1965. godine. Iako svjesni da su bijeli rasizam i represija radikalizirali crne Afrikance, američki su se dužnosnici bojali kako bi predaja vlasti u ruke crne većine predstavljala rizik za stabilnost i otvorila bi vrata napredovanju komunizma. Sjedinjene Države također su imale velike strateške i gospodarske interese u subsaharskoj Africi. Južna Afrika bila je glavni izvor strateških ruda kao što su uran, kobalt, krom i mangan. Osim toga, s razvitkom super-tankera koji su bili preveliki za Sueski kanal, sve je veći dio izvoza nafte s Bliskog istoka koristio morske putove koji su prolazili uz istočnu obalu Afrike i oko Rta Dobro Nade. Na isti način Sjedinjene Države nisu bile posebno raspoložene usprotiviti se portugalskim pokušajima očuvanja kolonija zbog bojazni da će izgubiti najvažnije zračne putove iznad portugalskih Azora.

Sjedinjene Države također su nastavile s intervencijom u Kongu, tajno financirajući bijele plaćenike, pristaše prozapadne vlasti, i osiguravajući zrakoplove za transport belgijskih padobranaca 1964. godine. Međutim, Sjedinjene Države općenito su radije prepuštale lokalnim skupinama ili bivšim kolonijalnim snagama da održavaju zapadni utjecaj u Africi. Iako su Sovjeti održavali veze s radikalnim skupinama u južnoj Africi, činilo se da Portugalci i režimi bijele većine u Južnoj Africi i

Rodeziji drže situaciju pod kontrolom. Na početku sedamdesetih Nixonova je administracija svoju politiku prema toj regiji temeljila na pretpostavci da su "bijelci tamo da ostanu".

Vijetnam i korijeni detanta

Američko uplitanje u Vijetnamu započelo je kasnih četrdesetih kao pokušaj potpore opterećenoj Francuskoj te osiguravanje tržišta i sirovina za obnovu Japana. Pedesetih su se godina Sjedinjene Države obvezale da će jamčiti opstanak nekomunističke države u Vijetnamu južno od sedamnaeste paralele. Američki su se vode plašili da bi predaja Južnog Vijetnama u ruke komunista mogla potaknuti, prema nezaboravnoj izjavi predsjednika Eisenhowera, "domino-efekt" koji bi vodio uspostavi komunističkih režima u cijeloj Jugoistočnoj Aziji i predstavljao prijetnju Japanu. Gledajući pokušaje vijetnamskih komunista da svrgnu vladu u Južnom Vijetnamu, koja je imala podršku SAD-a, kao na slučaj komunističke agresije, a ne nastavka unutrašnje borbe za vlast u Vijetnamu, američki su političari tvrdili da na kocki nije bio samo Vijetnam, nego i vjerodostojnost američkih obveza diljem svijeta.

Do ranih šezdesetih vlada Južnog Vijetnama bila je u nevolji budući da su snage predvođene komunistima (organizirane kao Fronta nacionalnog oslobođenja, ali američkim trupama poznate kao Vijetkong) počele bilježiti vojne pobjede i kontrolirati sve veći teritorij. Sjedinjene Države odgovorile su na sve jače prijetnje slanjem sve većeg broja američkih vojnika u Vijetnam. Kada je Kennedy 1961. došao na vlast, u Vijetnamu je bilo oko šest stotina američkih vojnih savjetnika. Do studenog 1963. godine, kada je predsjednik ubijen, ukupni je broj američkih vojnika u Vijetnamu porastao na šesnaest tisuća.

Južnovijetnamska vlada Ngo Dinh Diema počivala je na uskoj socijalnoj bazi bogatih zemljoposjednika, dužnosnika koji su bili obrazovani u francuskim školama i katolika koji su

činili manje od dvadeset posto stanovništva. Iako su Sjedinjene Države tjerale Diema da poduzme

socijalne, političke i vojne reforme, on se opirao te je ratna situacija postajala sve nepovoljnija. Nakon što je Diem brutalno porazio budističku oporbu svojoj vlasti, visoki su ga vojni dužnosnici svrgnuli s vlasti i ubili na početku studenog 1963. godine. Sve se dogodilo uz blagoslov američkih dužnosnika. Diemovi nasljednici nisu bili reprezentativniji, a u vođenju rata bili su još neuspješniji od njega. U ožujku 1965. godine Sjedinjene Države počele su slati svoje borbene trupe u Vijetnam da bi spriječile pobjedu tamošnjih komunista. Američka vojska i američke akcije bombardiranja Sjevernog Vijetnama nisu porazili Frontu nacionalnog oslobođenja i završili rat. Golema vatrena moć i američki program pacifikacije uništili su strukture lokalnih zajednica i opustošili krajeve bez dobivanja podrške stanovništva. Rezultat je bio skupi i krvavi zastoj. Do 1968. broj američkih vojnika u Vijetnamu dostigao je 535.000.

Dok su se Amerikanci u Južnom Vijetnamu držali samo nekih ograničenja u vođenju rata, nisu izvršili invaziju Sjevera jer su se bojali kineske intervencije kao što se to dogodilo u Korejskom ratu. U razdoblju od 1965. do 1968. godine NR Kina razmjestila je 50.000 svojih vojnika u Sjevernom Vijetnamu, osiguravajući Vijetnancima logističku potporu i djelujući preventivno protiv američke invazije. Najnovija istraživanja pokazala su da je NR Kina upozorila Sjedinjene Države da bi invazija na Sjeverni Vijetnam rezultirala kineskom intervencijom. Želeći naglasiti svoju ozbiljnost, Kinezi su krenuli u sveobuhvatan i skup program civilne obrane ne bi li se pripremili na mogući rat sa Sjedinjenim Državama.

Sovjeti su Sjevernom Vijetnamu pružali velikodušnu vojnu pomoć koja je odgovarala sve većoj američkoj umiješanosti u rat. Oni su također sjevernovijetnamskim snagama pružili obuku i pomogli organizirati sjevernovijetnamski sustav zračne obrane. Ironično je da je kinesko-sovjetski raskid pomogao sjevernim Vijetnancima budući da su se Sovjeti i Kinezi natje-

99

cali u pružanju pomoći. Nijedna od tih komunističkih sila nije željela prekinuti s pomoći jer bi se to moglo smatrati pomaganjem američkih "imperijalista". Osobito su Sovjeti osjećali pritisak da pokažu svoje revolucionarne kvalifikacije povećavajući pomoć Sjevernom Vijetnamu. S druge strane, Sovjeti su također željeli unaprijediti odnose sa Sjedinjenim Državama te su tijekom šezdesetih radili na promoviranju pregovora o prestanku rata. Na isti su način vode NR Kine spoznali da je njihova pomoć Sjevernom Vijetnamu potkopavala njihov interes za dobivanje američke potpore protiv Sovjetskog Saveza.

Strateški, gospodarski i politički troškovi pomoći Vijetnamu, kao ključnoj zemlji u sprečavanju globalnog širenja komunizma, do kraja su se toga desetljeća pokazali prevelikima za Sjedinjene Države. Mnogi planeri američke obrane postali su uznemireni zbog troškova koje je rat prouzročio financijama Sjedinjenih Država u doba kada su Sovjeti razvijali svoje nuklearne snage. Vijetnamski je rat počinjao štetiti američkoj privredi, potičući inflaciju i porast proračunskog deficita. Godine 1968. proračunski je deficit dostigao 24,2 milijarde dolara, što je gotovo odgovaralo trošku Vijetnamskog rata iste godine. Za razliku od ranijih ratova u dvadesetom stoljeću, Vijetnamski se rat pojavio u razdoblju prosperiteta i snažne gospodarske aktivnosti u Sjedinjenim Državama. Umjesto da zemlju izvuku iz recesije ili depresije kao što je to bilo ranijih godina, povećani vojni troškovi pospješili su inflaciju. Osim toga, vojni troškovi pogoršali su američke poteškoće s platnom bilancom, predstavljajući strahovit teret za američke zlatne rezerve. Umjesto da kod američkih saveznika ukloni svaku sumnju o postojanosti američkih obveza, intervencija u Vijetnamu hranila je sumnje u prioritete američke vanjske politike. Nijedan od europskih saveznika Sjedinjenih Država nije poslao svoje trupe da se u Vijetnamu bore uz američke snage. Konačno je sve veća nepopularnost rata u Americi počela potkopavati javno mnijenje, koje je dotad podržavalo američku vanjsku politiku, i jačati razvoj antiratnog pokreta.

100

Tetskom ofenzivom komunističkih snaga na početku 1968. godine ti su problemi dosegli kulminaciju. Iako je američka vojska odbila ofenzivu i napadačima nanijela teške gubitke, sama je činjenica da su komunisti uspjeli prijeći u tako snažan napad nakon tri godine američkih vojnih nastojanja, pokazala da su Amerikanci daleko od pobjede. Nadalje, Tetska ofenziva odvijala se istovremeno s ozbiljnom krizom platne bilance koja je podcrtala gospodarske troškove rata te doprinijela odluci predsjednika

Johnsona da završi s američkom vojnom intervencijom i pokuša pregovarati o završetku ratovanja. Tet je također natjerao Johnsona da odustane od predsjedničkih izbora. Pomogao je Richardu Nixonu, koji je tvrdio da ima tajni plan kako "často" završiti intervenciju u Vijetnamu, ući u Bijelu kuću.

Nixonov je plan da Sjedinjene Države izvuče iz Vijetnama bio dio posvemašnje revizije grandiozne američke strategije koja je također obuhvaćala kontrolu naoružanja, smanjivanje napetosti sa Sovjetskim Savezom, zbližavanje s Kinom te smanjivanje izravne američke vojne intervencije u Trećem svijetu prebacivanjem političkih funkcija na regionalne snage koje su Sjedinjene Države naoružavale i pomagale. Što se tiče Vijetnama, Nixon i njegov savjetnik za nacionalnu sigurnost Henry Kissinger nadali su se da će zbližavanje sa Sovjetskim Savezom i Kinom oslabiti njihovu podršku Sjevernom Vijetnamu i natjerati komuniste na pregovore o završetku rata.

Nixon i Kissinger vjerovali su u nužnost nove strategije jer su podrivanje američke strateške superiornosti nad Sovjetskim Savezom pratili izazovi američkoj gospodarskoj hegemoniji koji su dolazili iz Zapadne Europe i Japana. Osim toga, Vijetnamski rat i kinesko-sovjetski raskid potkopali su nekada neosporno sprečavanje širenja komunizma i ozbiljno su iskušali ili uzdrмали podršku javnosti za intervencionističku vanjsku politiku. Gospodarski poticaji i prijetnja strateškog partnerstva s NR Kinom služili bi sputavanju Sovjetskog Saveza, a kontrola naoružanja zaštitila bi američku

101

sigurnost, smanjujući troškove i ratne rizike. Napokon, trgovina sa Sovjetima, Istočnom Europom i NR Kinom nudila je mogućnost svladavanja nekih dugogodišnjih gospodarskih poteškoća pogoršanih ratom, posebno jer su američki konkurenti uvelike trgovali s komunističkim zemljama.

Sovjeti su htjeli poboljšati odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama. Nastojali su stabilizirati utrku u naoružavanju na razini grubog pariteta prije nego ih američka tehnološka ofenziva još jednom ostavi otraga. Osim toga, Sovjeti su se suočavali sa sve većim gospodarskim poteškoćama te su željeli povećati trgovinu sa Zapadom, osobito trgovinu žitaricama i naprednom tehnologijom. Također su željeli zadobiti međunarodno priznanje statusa quo u Srednjoj i Istočnoj Europi te Sovjetskog Saveza kao globalne sile. Zbog svoje sve jače vojne snage i negativnog utjecaja Vijetnamskog rata na globalne američke snage, Sovjeti su vjerovali da se globalni međuodnos sila okrenuo na njihovu stranu. Osobito su vjerovali kako je nadolazeći paritet u nuklearnom naoružanju ugušio nužnost njihova pokoravanja Sjedinjenim Državama te kako je Sovjetskom Savezu dao pravo da poveća svoj politički utjecaj, uključujući i pravo da na jednak način intervenira u Trećem svijetu.

Napokon, kineska je netrpeljivost snažno potaknula Sovjete da poboljšaju svoje odnose sa Zapadom. U strahu od američko-kineskog saveza, Sovjeti su se nadali kako će neutralizirati prijetnju tajnog sporazuma tako da Sjedinjenim Američkim Državama dadu bolju ponudu - dobre odnose sa Sovjetskim Savezom. Borbe duž kinesko-sovjetskih granica 1969. godine smatrali su dokazom kineskih pretenzija na sovjetski teritorij. Popuštanje napetosti sa Zapadom smanjilo je opasnost od sukoba na dvije fronte te pružilo mogućnost izoliranja NR Kine i usporavanja njezina vojnog razvitka. Kinezi su također bili spremni poboljšati svoje odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama. Sovjetska invazija na Čehoslovačku 1968. godine uzdrमala je Kineze, a Brežnjevljeva doktrina zaprijetila je sličnim sovjetskim napadom na NR

102

Kinu. Možda su Kinezi doista inicirali izgrede koji su doveli do borbi širokih razmjera duž kinesko-sovjetske granice 1969. godine, demonstrirajući time da će se oduprijeti sovjetskom pritisku. Unatoč nesuglasicama u kineskom vodstvu, Mao je postao siguran u nužnost poboljšavanja odnosa sa Sjedinjenim Državama čime bi došlo do odvrćanja sovjetske agresije.

Sjedinjenim Američkim Državama nije bilo lako normalizirati odnose s Narodnom Republikom Kinom. Gospodarska i logistička potpora koju su Sovjeti i Kinezi pružili Sjevernom Vijetnamu, prikrila je ozbiljnost kinesko-sovjetskog raskida te se činilo da je još uvijek najvažnija stara komunistička blokovska lojalnost. Čak i nakon pojave jasnog dokaza o tom raskidu sredinom šezdesetih, Sjedinjene su Države na nj bile sklone gledati kao na dokaz da su Kinezi postali radikalniji i opasniji od Sovjeta. NR Kina bodrila je revolucionarne skupine u Trećem svijetu, a kulturna revolucija - iako prvenstveno građanske naravi - bila je praćena aktivnom antiameričkom i antisovjetskom retorikom. Nadalje, NR Kina odbila je 1963. pridržavati se Sporazuma o zabrani

ograničenih nuklearnih pokusa, a 1968. godine odbacila je i Sporazum o neširenju nuklearnog oružja (vidi niže) kao pokušaj produljivanja monopola koje su supersile imale nad nuklearnim naoružanjem. Do kraja šezdesetih, međutim, Sjedinjene su Države uvidjele da zbližavanje s NR Kinom pruža mogućnost održavanja dominantnog američkog položaja u svjetskoj politici koji je bio uzdrman ratom u Vijetnamu i sovjetskim strateškim naoružavanjem. Unatoč tome što su stekli nuklearno naoružanje i razvili sustave njegova prenošenja, kineski se vojni kapacitet tijekom pedesetih relativno pogoršao te Sjedinjene Države više nisu smatrale NR Kinu glavnom vojnom prijetnjom. Osim toga, ekcesi koji su pratili kulturnu revoluciju smanjili su privlačnost kineskog komunizma kao razvojnog modela. Nadalje, kinesko-sovjetski raskid usmjerio je kinesku pozornost na sjevernu granicu smanjujući pritisak na države na jugu. Jenjavanje sukoba u Vijetnamu podrazumije-

103

valo je promjenu američke politike prema NR Kini budući da je glavni cilj američke vijetnamske politike bio zaustaviti kinesku ekspanziju. Kako se izravna uloga Sjedinjenih Američkih Država u Vijetnamu nakon 1968. godine bližila svome kraju, NR Kina počela je također povlačiti svoje trupe iz te zemlje.

Vojni udar u Indoneziji 1965. ublažio je strahove kako bi najveća jugoistočna azijska zemlja mogla potpasti pod komunizam. Iako se čini da Sjedinjene Države nisu bile izravno umiješane u događaje koji su doveli do smjenjivanja indonezijskog nacionalnog vođe Ahmeda Sukarna i krvoprolića u kojem je poginulo ili nestalo skoro pola milijuna indonezijskih komunista i drugih građana, američki su dužnosnici godinama poticali indonezijsku vojsku na svrgavanje Sukarna. Sjedinjene Države pozdravile su vojni udar i pomogle indonezijskoj vojsci pronaći osumnjičene komuniste.

I jedno i drugo bilo je odgođeno pokušajem povezivanja detanta s napredovanjem prema nagodbi u Vijetnamu. Trebale su četiri godine da Nixon i Kissinger sklope sporazum o američkom povlačenju iz rata. U međuvremenu, ubijanje se nastavilo, rat se proširio u Kambodžu i Laos, a gospodarski i politički troškovi rata porasli su. Međutim, do početka 1973. godine, kada su posljednje američke vojne snage napustile Vijetnam, poginulo je skoro 59.000 pripadnika oružanih snaga. Procjene o žrtvama u Vijetnamu dosežu brojku od tri milijuna. U kolovozu 1971. godine istovremeno s proračunskim deficitom i povećanim deficitom platne bilance, Nixon je naredio zamrzavanje plaća i cijena te veće namete na uvoz. Uspio je rasteretiti američki zlatni standard objavivši da američka vlada više neće staviti zlato na raspolaganje za dolare. Nixonov postupak doveo je do fluktuacije devizne stope i devalvacije dolara te je priveo kraju Bretton-Woodsov sustav, koji je od Drugoga svjetskog rata upravljao globalnim financijskim poretком.

104

Detant supersila

Sovjeti su već u proljeće 1968. godine bili spremni započeti pregovore sa Sjedinjenim Državama o kontroli naoružanja. U onome što je više bio preventivni potez da se ograniči širenje nuklearnog naoružanja, a ne da smanje vlastiti arsenali, Sjedinjene Države i Sovjetski Savez potpisali su 1. srpnja 1968. godine Sporazum o neširenju nuklearnog oružja. Sovjeti su se osobito željeli osigurati da Zapadna Njemačka ne nabavi nuklearno oružje. Iako je sovjetska intervencija u Čehoslovačkoj hila čimbenik koji je odgodio početak pregovora o ograničavanju strateškog oružja (ili tzv. SALT), Sovjeti nisu bili voljni započeti te pregovore sve dok Savezna Republika Njemačke nije potpisala Sporazum o neširenju nuklearnog oružja (potkraj studenog 1969.).

Također, Sovjeti su detant u Europi uvjetovali zapadno-njemačkim priključivanjem Sporazumu o neširenju nuklearnog naoružanja. Od samog početka Hladnog rata Europa je bila njegovo središnje žarište. Čak i kada su se počela isticati druga područja, Europa je nadalje bila glavno poprište konfrontacije između Istoka i Zapada. Kao ministar vanjskih poslova Zapadne Njemačke (1966.-1969.), a potom kancelar (1969.-1974.) Willy Brandt započeo je povijesnu misiju normaliziranja odnosa sa Sovjetskim Savezom. On je počeo prihvaćati geopolitičku zbilju Srednje Europe, uključujući postojanje dviju njemačkih država. Ne napuštajući dugoročnu težnju za ponovnim ujedinjenjem, vjerovao je da bi smanjivanje napetosti između Istoka i Zapada dovelo do postupnog smanjivanja barijera između Istočne i Zapadne Njemačke. Što se pak Sovjeta tiče, oni su željeli da se prizna njihov

položaj u Istočnoj Europi i da Zapadna Njemačka formalno prihvati status quo.

Pod Brandtovim vodstvom Savezna Republika Njemačka povećala je trgovinu s Istočnom Europom i napustila Hallsteinovu doktrinu (nazvanu prema imenu Brandtova prethodnika na mjestu ministra vanjskih poslova) prema

105

kojoj je Savezna Republika Njemačka trebala prekinuti odnose sa svim državama (osim sa Sovjetskim Savezom) koje su priznale Demokratsku Republiku Njemačku. Po hitnoj proceduri Brandt je uspostavio diplomatske odnose s Jugoslavijom i Rumunjskom. Godine 1970. potpisao je sporazume sa Sovjetskim Savezom i Poljskom, kojima se zemlje potpisnice obvezuju na međusobno nekorištenje sile i priznavanje nepovredivosti svih granica u Europi, uključujući i granicu na Odri i Nisi (koja je dijelila Njemačku i Poljsku), te državnu granicu između Istočne i Zapadne Njemačke, što je potvrdilo podjelu Njemačke na dvije države te gubitak njemačkih područja na istoku prema Poljskoj i Sovjetskom Savezu. Znakovito je da su sporazumi priznali postojeće granice kao nepovredive a ne kao nepromjenljive, što znači da je mirnim putem promjena bila moguća. Proces normalizacije nastavio se 1973. godine sporazumom između Savezne Republike Njemačke i Čehoslovačke kojim je nevažećim proglašen Minhenski sporazum iz 1938. godine i prisvajanje prava Njemačke na Sudete.

Zapadnonjemačka ratifikacija sporazuma kasnila je zbog nedovršenosti sporazuma između četiriju sila (Sjedinjenih Država, Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza) kojim se trebao regulirati status Berlina. Sporazum četvorice, koji je potpisan u rujnu 1971. godine, Zapadu je dao zakonski temelj na pristup Berlinu te je prekinuo neobičan i osjetljiv položaj toga grada. Nestrpljivi da što prije osiguraju ratifikaciju sporazuma o Istoku, Sovjeti su pristali na zahtjeve Zapada prema kojima pristup Berlinu jamče oni, a ne Demokratska Republika Njemačka, te da se Zapadnom Berlinu dopusti održavanje uskih političkih veza sa Saveznom Republikom Njemačkom. U stvari, Sovjeti su prihvatili status quo u Berlinu u zamjenu za status quo koji je Zapad prihvatio u Istočnoj Europi. Sljedeće su godine Savezna Republika Njemačka i Demokratska Republika Njemačka zaključile Osnovni sporazum te druge sporazume kojima jedna drugoj priznaju legitimnost i granice, odriču se uporabe sile u međusobnim odnosima te skrbe za porast trgovine i putovanja između dviju država.

106

Neposredni su rezultati Brandtove "istočne politike" (Ostpolitik) podrazumijevali znatno smanjenje napetosti u Srednjoj Europi, uklanjanje kroničnog žarišta u Berlinu te jačanje trgovine između Istoka i Zapada. Uslijed pada komunizma u Istočnoj Europi neki su analitičari tvrdili kako je "istočna politika", prihvatanjem status quo, sačuvala komunistički režim i odgodila pad komunizma. Drugi se stručnjaci ne slažu s tim gledištem i ističu kako Sovjeti vjerojatno ne bi prihvatili miran nestanak svoje interesne sfere u Istočnoj Europi da nije bilo smanjenja napetosti koje je tijekom desetljeća i pol potaknula "istočna politika".

U međuvremenu su Nixon i Kissinger radili na poboljšanju američkih odnosa s NR Kinom. Ubrzo nakon preuzimanja dužnosti Nixonova je administracija započela kontakte s Kinom, ali je napredak bio spriječen podjelama unutar kineskog vodstva oko mogućnosti i koristi poboljšanih odnosa sa Sjedinjenim Državama. U svibnju 1970. godine američka invazija na Kambodžu prouzročila je dodatne zastoje. U srpnju 1971. Kissinger je tajno otputovao u Kinu na razgovore s tamošnjim vodama o mogućnostima poboljšanja međusobnih odnosa. Trebao je također pripremiti teren za Nixonov posjet Kini.

Želeći dokazati svoju želju za poboljšanjem odnosa, Sjedinjene Države podnijele su tek mlaki prigovor kada su Ujedinjeni narodi - u procesu izbacivanja Republike Kine (Tajvana) iz svoje organizacije - u rujnu 1971. izglasali primanje Narodne Republike Kine u OUN i davanje mjesta stalne članice u Vijeću sigurnosti. Osim toga, u prosincu 1971. Sjedinjene su Države "bile naklonjene" Pakistanu u indijsko-pakistanskom ratu. Zanimajući regionalne korijene toga rata, koji su podrazumijevali indijsku potporu nezavisnosti Istočnom Pakistanu, Nixon i Kissinger su u globalnom geopolitičkom smislu na nj gledali kao na sukob u koji je bio umiješan sovjetski klijent (Indija), usmjeren ponižavanju američkog i kineskog saveznika (Pakistan), a prema tome i Sjedinjenih Država i NR Kine. Iako su Sjedinjene Države u

Bengalski zaljev poslale jedinice ratne mornarice ne bi li istaknule potporu svom prijatelju, to nije utjecalo na ishod rata koji je završio porazom Pakistana i rađanjem nove države - Bangladeša.

Nixonov posjet Kini u veljači 1972. godine još je više pritiskao Sovjete da spriječe kinesko-američko strateško partnerstvo. Kao geopolitički uspjeh i uspjeh u odnosima s javnošću, posjet je završio konačnim priopćenjem kojim je proglašeno kinesko i američko protivljenje sovjetskoj "hegemoniji" u Aziji. Iako je priopćenje naglasilo njihova različita gledišta o budućnosti Tajvana, ono je Sjedinjene Države ipak obvezalo da do 1976. godine nastoje potpuno normalizirati odnose s NR Kinom.

Američko otvaranje prema Kini potpomoglo je zaključivanju sovjetsko-američkih pregovora o kontroli naoružanja koji su započeli potkraj 1969. godine. Potpisivanje sporazuma SALT u svibnju 1972. tijekom Nixonova posjeta Moskvi obilježilo je kulminaciju kratkotrajnog razdoblja ograničenog detanta ili popuštanje napetosti u odnosima među supersilama. Sporazumi su obuzdali destabilizirajući učinak razmještanja sustava antibalističkih projektila, privremeno ograničili sustave ofenzivnog strateškog nuklearnog oružja te donijeli zakon o međusobnom ograničavanju.

Iako bi zdravorazumski moglo izgledati drugačije, obrambeni sustavi balističkih projektila imali su destabilizirajući učinak jer su smanjivali pouzdanje neprijateljske strane u mogućnost uzvraćanja na napad. Takav bi gubitak pouzdanja u kriznoj situaciji mogao povećati potrebu da se krene u napad kao prvi. Analitičari su također izražavali bojazan da bi sustavi antibalističkih projektila mogli stimulirati utrku u naoružavanju ako bi razmještanjem većeg broja projektila obje strane nastojale svladati obranu one druge. Kako bi se sačuvao kapacitet za uzvraćanje vojnog udara obiju strana, sporazum o antibalističkim projektilima odredio je da obje strane na dvije lokacije ne razmjesti više od 200 antibalističkih projektila. (Kasnije je taj broj smanjen na po stotinu

projektila na jednoj lokaciji.) Također je bio zabranjen razvoj, pokusi i razmještanje sustava antibalističkih projektila ili komponenata čije su baze bile na moru, u zraku, svemiru ili pokretne rampe na zemlji. Ograničeni su položaji radara s ranim upozoravanjem i osuvremenjivanje projektila ABM, lansera ili radara te je utemeljen Stalni savjetodavni odbor koji je brinuo o tome pridržavaju li se potpisnici odredbi sporazuma. Trajanje sporazuma bilo je neograničeno, iako se svaka strana mogla povući ako je to povlačenje najavila šest mjeseci unaprijed.

Privremeni petogodišnji sporazum ograničio je interkontinentalne balističke projekte (ICBM) i balističke projekte lansirane s podmornica (SLBM - Submarine-Launched Ballistic Missile), što je u osnovi zamrznuo strateške arsenale obiju strana na postojećim razinama. Sjedinjene Američke Države prihvatile su taj sporazum u listopadu 1972. godine. Prema njemu, Sovjetski je Savez mogao razmjestiti 1618 ICBM-a i 950 SLBM-lansera, a Sjedinjene Države 1054 ICBM-a i 656 SLBM-lansera. Sovjeti su dobili pravo na više lansera jer su u sporazumu izostavljena neka područja na kojima su Sjedinjene Države imale veliku prednost - strateški bombarderi, dalekometni sustavi (američki taktički i nuklearni sustavi srednjeg dometa u Europi i drugdje, koji su mogli gađati sovjetski teritorij) - te vlastite nuklearne snage NR Kine, Velike Britanije i Francuske. Sovjeti se s tim nisu mogli uspoređivati zbog svoga geografskog položaja i slabijih saveznika. Iz više su razloga Sjedinjene Države oklijevale da se sustavi dalekog dometa uključe u sporazum, između ostalog i zbog zabrinutosti u vezi s proširenom doktrinom odvrćanja i solidarnosti sa saveznicima.

Privremeni sporazum također nije dotaknuo problem višecijevnih bojnih glava ugrađenih na jednom projektilu kojima su se mogle gađati odvojene mete (MIRV). Tim su projektilima Sjedinjene Države mogle povećati broj ciljeva koji je svaki projektil mogao pogoditi. Ranih sedamdesetih Sjedinjene Države započele su razmještati MIRV-ove i te se prednosti

nisu željele odreći. Sovjeti su kasnili s tom važnom novom tehnologijom, pa su zato uporno zahtijevali više gornje granice za svoje lansere ne bi li tako neutralizirali prednost koju su Sjedinjene Države imale u MIRV-ovima. Prema tome, Sjedinjene su Države prema privremenom sporazumu bile ograničene na manji broj ICBM-ova i SLBM-ova od Sovjetskog Saveza, ali su američki projektili - zahvaljujući MIRV tehnologiji - nosili daleko veći ukupan broj bojnih glava. Odnos broja bojnih glava bio je otprilike 4800 prema 2000 u korist Amerikanaca.

Zbog MIRV ova su se smanjili troškovi razvoja nuklearnih snaga, ali su oni mogli oslabiti doktrinu međusobnog odvrćanja. Veliki broj bojevih glava u odnosu na lansirna vozila u ofenzivnim je akcijama napadaču omogućavao svladavanje protivničkih snaga. Osim toga, manji bi broj lansirnih vozila, a tako i meta koje bi napadač morao uništiti, stavilo u lošiji položaj branitelja koji bi ovisio o MIRV-ovima. Drugi je problem bio taj što su sovjetski projektili, nakon što su Sovjeti sredinom sedamdesetih razvili svoje MIRV kapacitete, u pravilu bili veći od američkih te su mogli nositi veći broj MIRV-ova i poremetiti stratešku ravnotežu.

Sporazumom o osnovnim načelima, koji je pratio odredbe SALT-a, pokušao se utemeljiti niz smjernica prihvatljivog ponašanja koje bi mogućnost konfrontacije supersila svele na minimum. Obje su se strane obvezale da će "učiniti sve što je u njihovoj moći da bi izbjegle vojne konfrontacije i spriječile izbijanje nuklearnog rata", da će se "obuzdavati" u svojim međusobnim odnosima, te da će "izravne ili neizravne pokušaje stjecanja boljeg položaja na uštrb druge strane priznati kao proturječne tim ciljevima". Također su obećale kako će povući svoje zahtjeve za posebnim povlasticama u drugim regijama.

Sovjeti su Sporazum o osnovnim načelima smatrali temeljem zakona o ponašanju u sovjetsko-američkim odnosima i priznavanjem Sovjetskog Saveza kao ravnopravne supersile. Iako su željeli obuzdati ponašanje Sovjeta, Nixon i Kissinger su sporazume smatrali skupom težnji, a ne obvezujućim zako-

110

nom ponašanja. Oni su veze između pomaka u kontroli naoružanja i trgovini između Istoka i Zapada te ponašanja Sovjeta u Trećem svijetu radije smatrali načinom ograničavanja sovjetskog utjecaja.

Opremom za satelitski i elektronski nadzor obje su strane tehničkim sredstvima mogle pratiti poštivanje sporazuma o kontroli naoružanja. Na taj su način izbjegle zamršene probleme oko provjere i pregleda, ali su mogle imati potpunu sigurnost da druga strana neće varati. No, poštivanje Sporazuma o osnovnim načelima bilo je mnogo teže nadgledati, budući da su se tu postavljala pitanja o kvaliteti, a ne kvantiteti.

Sovjeti su mogućnost povećane trgovine sa Sjedinjenim Američkim Državama smatrali jednom od potencijalnih prednosti u poboljšanju odnosa s njima. Nakon susreta na vrhu u Moskvi Sovjeti su masovno kupovali američke žitarice, zapravo toliko mnogo da su povišili cijene za američke potrošače. U listopadu 1972. godine Sovjeti su pristali otplatiti više od 700 milijuna dolara duga u zamjenu za obećanje Nixonove administracije da će od Kongresa za Sovjetski Savez isposlovati status trgovinski najpovlaštenije zemlje.

Iako je kupnja žitarica za Sovjete postala rutina, trgovina između Sovjeta i Amerikanca slabo je napredovala. Sjedinjene Države smatrale su kako je trgovina važno uporište za pregovore o koncesijama u političkim pitanjima te je zakonom bilo zabranjeno Sovjetima prodati nešto što bi ih vojno potpomoglo. Tijekom rata u Vijetnamu trgovina sa Sovjetima nije bila popularna. Napokon, za američke kritičare detanta mogućnost ograničavanja trgovine postala je sredstvo kojim su mogli izraziti svoje nezadovoljstvo sovjetskim akcijama. U nizu amandmana na trgovačke zakone 1973. i 1974. američki Kongres blokirao je Sovjetskom Savezu status trgovinski najpovlaštenije zemlje sve dok Sovjeti nisu dopustili povećanje iseljavanja sovjetskih Židova. Postavili su vrlo niske limite na iznose trgovačkih kredita koje su Sovjeti mogli dobiti od američke vlade.

111

Detantom su glavni protagonisti Hladnog rata priznali da je u njihovom obostranom interesu reguliranje međusobnih odnosa. Međutim, unatoč povećanoj suradnji, posebno u kontroli naoružanja, sovjetsko-američki odnos u suštini je ostao konkurentan. Iako je detant u Europi nadalje cvjetao, sovjetsko-američko suparništvo u Trećem svijetu ispreplitalo se s neprestanim natjecanjem u naoružavanju, što je potkopavalo cijeli proces.

112

OD DETANTA DO KONFRONTACIJE (1973.-1980.)

Nakon svoje kulminacije 1973. godine detant je opadao jer je zbog porasta nestabilnosti u Trećem

svijetu i tehnološkog napretka, koji je ugrožavao doktrinu međusobnog odvracanja, raslo nepovjerenje između Sovjeta i Amerikanaca, pa se potkopavala politička potpora za smanjenje napetosti između dviju supersila. U tom je razdoblju u Trećem svijetu došlo do strahovitih nemira, uključujući nekoliko radikalnih revolucija. Iako duboko ukorijenjena u razvoj događaja na domaćem terenu i regionalna suparništva, u Trećem je svijetu nestabilnost stvorila uvjete koji su povećali suparništvo supersila. Pogoršani su pak odnosi povećali nepovjerenje, pa je bilo teže postići sporazume o kontroli naoružanja.

Osim tih strukturalnih promjena, politika Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza također je doprinijela propasti detanta. Ostavka predsjednika Nixona zbog afere Watergate spojila se s razočaranjem zbog ponašanja u Vijetnamskom ratu što je potkopalo potporu javnosti za aktivnu američku ulogu u svijetu. Zbog istih čimbenika Nixonov nasljednik Gerald R. Ford (1974.-1977.) i državni tajnik Henry Kissinger nerado su pristajali biti "popustljivi" prema Sovjetima. Iako često kritizirano zbog navodnog potkopavanja proameričkih autoritarnih režima Trećeg svijeta, naglašavanje ljudskih prava u vanjskoj politici predsjednika Jimmyja Cartera (1977.1981.) opravdalo je obnavljanje američke intervencije u Trećem svijetu i jače konfrontiranje u odnosima sa Sovjetskim Savezom.

Sovjetska je politika također doprinijela propasti detanta. Odluka sovjetskog vode Leonida Brežnjeva da sustigne glo-

113

balnu američku ulogu dovela je do velikih vojnih izdataka i jačeg uplitanja u Treći svijet. Ta politika nije samo naškodila sovjetskim odnosima sa Sjedinjenim Državama nego je potkopala dugoročno blagostanje sovjetske privrede.

Sukob u Trećem svijetu

Tijekom sedamdesetih američki su dužnosnici često upozoravali da je Sovjetski Savez iskoristio detant za jačanje svoga utjecaja u Trećem svijetu. No, vojni udar u rujnu 1973. kojim je svrgnuta socijalistička vlada predsjednika Salvadora Allendea Gossensa u Čileu, postavio je pitanje američkog pridržavanja obveze o međusobnom ograničavanju, definirane Sporazumom o osnovnim načelima. Iako je Allendeov pad uvelike bio rezultat niza unutrašnjih čimbenika, a stručnjaci tek trebaju pronaći dokaze o izravnom američkom sudjelovanju u udaru, Sjedinjene Države bile su duboko umiješane u pokušaje potkopavanja i zbacivanja Allendea.

Tijekom šezdesetih Sjedinjene Države pružile su Čileu veliku gospodarsku pomoć preko Alijanse za napredak. Tajno su intervenirale na predsjedničkim izborima 1964. godine ne bi li spriječile pobjedu Allendea. Nakon što je Allende osvojio većinu na predsjedničkim izborima 1970. godine, Nixonova je administracija - koja je slobodno izabranu marksističku vladu smatrala prijetnjom većom od Castrove Kube - potajno financirala veliki broj neuspješnih pokušaja u sprečavanju Allendeova dolaska na vlast. Tijekom tri godine Allendeove vlasti, Sjedinjene Države ukinule su gospodarsku pomoć, protivile se da međunarodne financijske ustanove daju Čileu zajmove, pojačale svoje veze s čileanskim vojnim snagama i potajno financirale brojne oporbene skupine. Ukratko, američka je politika znatno pogodovala polarizaciji čileanske politike i slabljenju Allendeove vlade. Unatoč surovosti vojnog udara i njegovih posljedica, što je rezultiralo smrću ili nestankom barem 3000 Čileanaca,

114

Sjedinjene Države pozdravile su novu vladu i ubrzo obnovile svoju gospodarsku pomoć.

Sovjeti su bili rezervirani prema Allendeu, a njegovoj su vladi pružili samo ograničenu gospodarsku pomoć. Međutim, nadali su se kako će zbog detanta put u socijalizam biti miran, pa su američke akcije u Čileu smatrale izdajom detanta. Osim toga, radikalni elementi u Sovjetskom Savezu, Narodnoj Republici Kini i drugdje predbacivali su sovjetskom vodstvu da se više zanimalo kako poboljšati odnose sa Sjedinjenim Državama nego kako pružiti pomoć naprednim pokretima u Trećem svijetu. Ta je primjedba naglasila dvojbu koju je detant predstavljao Sovjetima: mogao ih je prisiliti na izbor između prilagodbe Sjedinjenim Američkim Državama ili potpore svojim prijateljima u Trećem svijetu.

U listopadu 1973. godine rat na Bliskom istoku ponovno je uzdrmao detant budući da su obje supersile poduzele mjere koje nisu bile sukladne njihovoj obvezi olakšavanja napetosti i pokušaja osvajanja prednosti na uštrb druge strane. Rat je također istaknuo opasnost od regionalnog sukoba, koji je sukobljavao i supersile. Interesi i ambicije regionalnih aktera često su bili drugačiji od njihovih zaštitnika. U pojedinim su slučajevima regionalni akteri bili skloniji da među supersilama postoji sukob, a ne suradnja. Budući da su se predstavljali kao njihovi saveznici u Hladnom ratu, tako su mogli izvući više sredstava od supersila.

Do rata je došlo nakon što je egipatski vođa Anwar el-Sadat pokušao uvući supersile u nagodbu oko arapsko-izraelskog sukoba budući da Egipat i njegovi saveznici nisu bili dovoljno jaki da poraze Izrael. Sovjeti su Egiptu nadalje dobavljali oružje, čak i nakon što je Sadat 1972. godine protjerao sovjetske savjetnike. U strahu da njihov utjecaj u arapskom svijetu još više ne opadne, Sovjeti su imali malu mogućnost spriječiti Sadata i Siriju da ne napadnu Izrael. Kada je rat započeo, Sovjeti su Egipat i Siriju potpomagali velikim novim zalihama. Iako su Sjedinjene Američke Države na sovjetske pokušaje odgovorile tako što su Izraelu avionima dostavile tone oružja,

115

dvije su se supersile ubrzo udružile u zaustavljanju borbe. Zahvaljujući američkoj pomoći, Izrael se oporavio od početnih neuspjeha te su njegove snage uskoro bile nadomak potpune pobjede. Sovjeti su željeli spriječiti razoran poraz svojih arapskih saveznika i zadržati utjecaj u toj regiji. Henry Kissinger, koji je formulirao američki odgovor, želio je izbjeći težak arapski poraz, ali se također nadao da će kriza biti iskorištena za uklanjanje Sadata i povećanje američkog utjecaja na Bliskom istoku. Potencijalno opasna situacija pojavila se kada je Brežnjev, odgovarajući na egipatski prijedlog da Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez pošalju trupe u regiju i osiguraju prestanak sukoba, upozorio kako bi u slučaju da Sjedinjene Države odbiju suradnju, Sovjetski Savez mogao intervenirati na svoju ruku. Sjedinjene Države odgovorile su stavljanjem svojih nuklearnih snaga u stanje pripravnosti. Prema najnovijim istraživanjima, Sovjeti nisu namjeravali poslati trupe, a kriza je završena kada je Izrael zaustavio svoje napredovanje i počeo poštivati odluku o prestanku vatre pod pokroviteljstvom UN-a.³²

Nakon ovoga sukoba američka diplomacija usmjerila se na isključivanje Sovjetskog Saveza iz mirovnog sporazuma. Nakon kratke i neuspješne konferencije u Ženevi, na kojoj su prisustvovali i Sovjeti, Kissinger je razradio detalje razdvajanja vojnih snaga i rješavanja teritorijalnih sporova u razdoblju od dvije godine u nizu sastanaka s vodama Izraela i arapskih država. Kissingerov je pokušaj uvjerio Sadata da su Sjedinjene Američke Države bile ključne za nagodbu te da se za gospodarsku i vojnu pomoć valja okrenuti Amerikancima. Godine 1978. predsjednik Carter bio je posrednik u mirovnoj nagodbi između Egipta i Izraela kojom je Egiptu vraćen Sinaj i utemeljen američko-egipatski savez. Gubitak Egipta, najnaseljenije i vojno najsnažnije arapske države, Sovjetima je zadao težak udarac u strateški vrlo važnoj regiji.

Rat je 1973. doveo do naftne krize na Zapadu kada su arapske članice OPEC-a (Organizacija zemalja izvoznika nafte) smanjile proizvodnju i stavile embargo na isporuke nafte

116

Sjedinjenim Američkim Državama i Nizozemskoj, kao odgovor na njihovu pomoć Izraelu.³³ Nestašica nafte uskoro je završila, ali su se njezine cijene učestverostručile, što je pogodovalo inflaciji, ekonomskoj stagnaciji i visokoj razini nezaposlenosti. Iako nije bila izravno povezana s Hladnim ratom, naftna je kriza odavala dojam slabljenja Zapada. Posebno su na udaru bile Sjedinjene Američke Države budući da je američka pop-kultura bila sklona poistovjećivati osobni automobil i osobnu pokretljivost s osobnom slobodom. Osim toga, naftna kriza dogodila se istovremeno s povećanim suparništvom između Zapadne Europe i Japana te opadanjem američke teške industrije. Između 1970. i 1980. godine američki udio u globalnoj proizvodnji smanjio se s oko 38 posto na 25 posto. Istovremeno je udio Europske zajednice narastao s 26 na 30 posto, a Japana s 8 na 10 posto.

Nasuprot tome, Sovjetski Savez, kao izvoznik nafte, okoristio se njezinim visokim cijenama. Sovjeti su upravo razvijali golema nova polja nafte i plina u Sibiru, a više su cijene povećale njihovu zaradu od izvoza. Iako je zarada od izvoza nafte omogućila Sovjetskom Savezu uvoz velikih količina žitarica i strojeva sa Zapada, ona je također prikrila sve veće gospodarske probleme i smanjila poticaje za

pokretanje prijeko potrebnih strukturalnih reformi.

Kada su Južni Vijetnam, Kambodža i Laos pali u ruke komunističkih snaga u proljeće i ljeto 1975. godine, američko opadanje još je jasnije došlo do izražaja. Nakon povlačenja američkih snaga na početku 1973. godine Sjedinjene Države su Južnom Vijetnamu nadalje pružale gospodarske i vojnu pomoć. Kao odgovor na glasine da su Amerikanci ilegalno bombardirali Kambodžu, Kongres je u lipnju 1973. ukinuo novčana sredstva za američke borbene aktivnosti u ili iznad Sjevernog i Južnog Vijetnama, Kambodže i Laosa. U studenom iste godine Kongres je donio Zakon o ratnim ovlaštenjima prema kojemu se predsjednik prije slanja američkih snaga izvan zemlje bio dužan posavjetovati s Kongresom.

117

Još od trenutka svoga postavljanja vlada Južnog Vijetnama bivala je sve ovisnija o američkoj pomoći. Američka vojna i gospodarska pomoć bila je nedostatna da joj osigura opstanak; trebala joj je zaštita američkih vojnih snaga. Nakon kratke ofenzive komunističkih snaga vlada Južnog Vijetnama pala je u travnju 1975. godine. U istom je mjesecu Kambodža došla pod vlast Pol Yotovih Crvenih Kmera, koji su bili saveznici NR Kine, a ne Sovjeta. Komunistički pokret Pathet Lao, koji je uživao pomoć Sjevernog Vijetnam, došao je na vlast u Laosu u kolovozu iste godine.

Istovremeno dok su se ratovi u Jugoistočnoj Aziji blížili kraju, sukobi u Africi nadalje su potkopavali detant. U travnju 1974. godine vojnim udarom završena je četrdesetogodišnja autoritarna vlast u Portugalu. Radikalizirani dugogodišnjim "prljavim" ratovima za obranu kolonijalizma, novi vođe Portugala brzo su najavili kako svojim kolonijama kane dati nezavisnost. Predstojeći kraj portugalskog kolonijalizma potaknuo je građanski rat u Angoli, gdje su se za vlast natjecale tri suprotstavljene frakcije. Regionalno i etnički podijeljene, tri su se grupacije obratile različitim izvorima strane pomoći. Nacionalnom frontu za oslobođenje Angole (FNLA) sa sjedištem u sjeveroistočnoj Angoli pomoć su pružile Sjedinjene Američke Države, NR Kina i Zair (ranije poznat kao Kongo). Narodni pokret za oslobođenje Angole (MPLA), koji je bio najjači u središnjem dijelu zemlje, imao je pomoć Kube i Sovjetskog Saveza. Nacionalna unija za potpunu nezavisnost Angole (UNITA) sa sjedištem u južnoj Angoli uživala je pomoć Južne Afrike, koja je bila zabrinuta zbog razvoja događaja na granicama Namibije (tada poznate kao Jugozapadna Afrika), koja je bila pod južnoafričkom kontrolom.

Sukobi su izbili u veljači 1975. godine. Čak ni uz tajnu pomoć Sjedinjenih Američkih Država i vojnih trupa iz Zaira i Južne Afrike, FNLA i UNITA udruženim snagama nisu mogle poraziti MPLA kojemu su Kuba i Sovjetski Savez na vrijeme pružili pomoć. (NR Kina se iz Angole povukla u ljeto 1975.

118

zbog promjena u svojoj vanjskoj politici i težnji da ju se ne povezuje s Južnoafričkom Republikom.) Kubanci su afričke oslobodilačke pokrete pomagali od šezdesetih te su na zahtjeve MPLA odgovorili slanjem 500 vojnih savjetnika u Angolu u jesen 1975. godine. Nakon što su južnoafričke snage izvele invaziju na Angolu sredinom listopada iste godine, Kuba je - isprva samostalno a kasnije uz pomoć Sovjeta - poslala između 11.000-12.000 vojnika u Angolu. Do sredine prosinca, kada je američki Kongres izglasao da više neće davati financijska sredstva FNLA-u i UNITA-u, kubanske su snage stvari preokrenule u svoju korist.³⁴ Iako su se sukobi nastavili, Organizacija afričkog jedinstva i većina afričkih država službeno su priznali MPLA kao vladu Angole u veljači 1976. godine.

Henry Kissinger se bojao da bi kubanska prisutnost u Angoli Sovjetima mogla dati temelj za širenje utjecaja u rudama bogatoj Južnoj Africi. Slično je smatrao i Zbigniew Brzezinski, savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika Cartera, koji je upozorio da bi sovjetska i kubanska intervencija na Rogu Afrike, na sjeveroistočnom uglu kontinenta nedaleko Bliskog istoka, Zapadu mogla zapriječiti pristup bliskoistočnoj nafti. Iako su nemiri na Rogu Afrike bili duboko ukorijenjeni u regionalnim suparništva, intervencija sovjetskih i kubanskih trupa u Etiopiji nagnala je Brzezinskog da tamošnje događaje smatra dijelom usklađene sovjetske ofenzive kojom se namjeravalo ugroziti američke interese u Perzijskom zaljevu i u Indijskom oceanu.

Do intervencije Sovjeta i Kubanaca na Rogu Afrike došlo je zbog sukoba između Etiopije i Somalije oko Ogađena, rijetko naseljene i pretežno pustinjačke regije u Etiopiji, čiji su stanovnici uglavnom bili etnički Somalijci. Sjedinjene Američke Države formirale su obavještajnu službu za prisluškivanje u

Etiopiji 1953. godine i osigurale joj zemlji gospodarsku i vojnu pomoć. Nakon što je 1974. vojnim udarom smijenjen ostarjeli car Haile Sellassie, američki odnosi s Etiopijom počeli su se pogoršavati. Sjedinjene Države ukinule su svoju pomoć 1977. godine kao odgovor na trgovinu oružjem koji je

119

bio sklopljen između Etiopije i Sovjetskog Saveza. (U međuvremenu je zbog tehničkog napretka obavještajna služba za prisluškivanje postala zastarjela.) Od šezdesetih godina Sovjeti su pružali pomoć Somaliji, u zamjenu za luku Berbera, koja je omogućavala sovjetsku prisutnost u Indijskom oceanu.

Somalijcima nije bilo drago što su Sovjeti povećali pomoć Etiopiji, pa su se obratili Sjedinjenim Američkim Državama. Kada su im Amerikanci obećali pomoć u nabavi oružja za obranu, somalijske su snage napale Ogaden u srpnju 1977. godine. Etiopijska vlada, suočena sa sve većim nezadovoljstvom u zemlji zbog represivne politike i velike pobune u sjevernoj provinciji Eritreji (bivša talijanska kolonija pripojena Etiopiji nakon Drugog svjetskog rata), za pomoć se obratila Sovjetskom Savezu. Nakon neuspjela pokušaja posredovanja u sukobu, Sovjeti su u studenom iste godine poslali vojnu opremu i svoje vojne savjetnike te su avionima prebacili između 12.000 i 17.000 kubanskih vojnika u Etiopiju. S tom pomoći Etiopljani su natjerali Somalijske u bijeg i ponovno zadobili kontrolu nad Ogadenom. Iako su odbili pomoći u invaziji na Somaliju, Sovjeti su etiopijskoj vladi pomogli ponovno osvojiti Eritreju, gdje su bile smještene sve etiopijske luke. (Kubanci su ranije pomogli eritrejskim pobunjenicima i odbili boriti se u Eritreji.) Godine 1980. Somalija, koja je Sovjete izbacila iz Berbere, Sjedinjenim Američkim Državama dopustila je pristup svojim lukama u zamjenu za američku vojnu pomoć. Sjedinjene Države i Sovjetski Savez zapravo su zamijenili svoje klijente, ali su neki američki promatrači u razvoju ovih događaja vidjeli poraz Zapada.

Detant u Europi

Za razliku od odnosa u Trećem svijetu, detant je u Europi nadalje napredovao. U kolovozu 1975. - nakon dvije godine pregovora pod pokroviteljstvom Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS) - došlo je do kompromisnog spo-

120

razuma koji je u ravnotežu doveo sovjetske težnje za ozakonjenjem postojećih europskih granica te zanimanje Zapada za promociju liberalizacije u Istočnoj Europi i za očuvanje mogućnosti promjena granica mirnim putem. Poznati kao Helsinški sporazumi, prema gradu u kojemu su se odvijali pregovori, sastojali su se od tri skupine ili "košarice" sporazuma. Prva se "košarica" bavila pitanjima sigurnosti i obuhvaćala je deklaracije o važnosti suvereniteta i samoodređenja, nekorištenju sile, nepovredivosti granica, načelu o izostanku intervencije u unutrašnjim poslovima te poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ta je "košarica" sadržavala i veliki broj mjera za jačanje povjerenja, kao što je prethodno upozoravanje o opsežnijim vojnim manevrima, kojima se trebala smanjiti napetost. Drugom su se "košaricom" odredili načini povećanja suradnje Istoka i Zapada u gospodarstvu, znanosti i tehnologiji, zaštiti okoliša, kao i trgovini. Treća se "košarica" bavila suradnjom na humanitarnom polju, a sadržavala je odredbe koje su se odnosile na slobodan protok ljudi, informacija i ideja.

Iako su neki kritičari prigovarali da su Helsinški sporazumi ozakonili promjene koje su Sovjeti nametnuli granicama Istočne Europe nakon Drugoga svjetskoga rata, njima se samo potvrdilo stvarno stanje. Osim toga, kao i u ranijim sporazumima između Zapadne Njemačke i Sovjetskog Saveza, Poljske i Čehoslovačke, postojeće granice priznate su kao nepovredive a ne trajne, čime se nije isključivala mogućnost njihove promjene mirnim putem. Nadalje, aktivisti borbe za ljudska prava diljem Europe, a posebno u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu, odredbom o ljudskim pravima iz treće "košarice" dobili su međunarodno priznanje za svoje napore. Kao i u slučaju Ostpolitik, ljudska su prava i gospodarske odredbe Helsinških sporazuma vjerojatno odigrali pozitivnu ulogu u slamanju barijera koje su dijelile Europu.

Dok je detant u Europi nadalje cvjetao, posebno na području trgovine između Istoka i Zapada, razmještanje novih sovjetskih pokretnih raketa srednjeg dometa postavilo je po-

novno kronično pitanje američke obveze prema europskoj sigurnosti. Godine 1977. Sovjeti su počeli razmještati rakete srednjeg dometa SS-20, napredne pokretne rakete koje su mogle nositi tri bojeve glave za odvojene mete. Sovjeti su rakete SS-20 smatrali zamjenom za starije, manje sposobne sustave te nužnim odgovorom na američke sustave dalekog dometa i nuklearne snage Velike Britanije i Francuske. Zapadni analitičari, naprotiv, upozorili su da bi rakete SS-20 Sovjetima mogle donijeti regionalnu nuklearnu nadmoć te bi oni mogli krenuti u nuklearni rat u Europi i pobijediti, dok bi sovjetski ICBM-ovi uzvratili na američki strateški odgovor. To bi prekinulo vezu između američke i zapadne europske sigurnosti, kojoj je već prijetio američko-sovjetski strateški paritet, te bi Zapadna Europa bila izložena sovjetskom političkom pritisku.

Sovjetska odluka o razmještanju raketa SS-20 pokazala se kontraproduktivnom budući da je NATO ubrzao postojeće planove da u Zapadnoj Europi razmjesti američke balističke rakete srednjeg dometa Pershing II i krstareće rakete Tomahawk (vrlo precizne niskeleće rakete koje se kreću ispod brzine zvuka kako bi mogle izbjeći neprijateljske radare.) Ti su vrlo precizni sustavi mogli dosegnuti ciljeve unutar sovjetskog teritorija, a kratko vrijeme koje je potrebno da Pershing II pogodi ciljeve u Sovjetskom Savezu znatno je smanjilo proturaketno djelovanje. Sovjeti su se pobunili da bi razmještanje tih raketa znatno povećalo napetost i rizik od nuklearnog rata, pa su ponudili pregovore o tome pitanju pod uvjetom da NATO ne razmjesti američke rakete. Međutim, NATO je 12. prosinca 1979. godine odlučio nastaviti s planiranim razmještanjem gotovo 600 Pershing II i Tomahawk raketa, koje je trebalo započeti 1983. godine, ali je istovremeno Sovjetima ponudio pregovore o ograničavanju operativnog nuklearnog oružja. Međutim, kada je NATO donio ovu svoju odluku, čitava je budućnost kontrole naoružanja i detanta bila upitna.

Kontrola naoružanja

Sporazumi SALT I obećavali su kraj utrke u naoružavanju. Sa sporazumom ABM, koji je radikalno ograničio obrambene sustave i time obje strane lišio mogućnosti obrane od nuklearnog napada, prilično bi mali broj ofenzivnog oružja dostajao da se osiguraju sredstva za međusobno uzvraćanje napada, što se temeljilo na mogućnosti obiju strana da uzvrate na vojni napad.

Ta je mogućnost bila izgubljena iz nekoliko razloga. Prvo, tehnološke su promjene, posebno povećanje preciznosti i veći broj bojevih glava zbog MIRV ova, znatno povećale izgleda obiju strana da jedna drugoj unište strateške snage ili barem ICBM-ove, a tako i sposobnost uzvraćanja na napad. To je nudilo mogućnost (i napast) prvog napada, što je potkopavalo doktrinu međusobnog odvrćanja.³⁵

Osim toga, drugačija struktura američkih i sovjetskih nuklearnih snaga otežala je usporedbu i pogoršala probleme proizašle iz sve većih sposobnosti uzvraćanja na napad. Struktura američkih snaga bila je utemeljena na konceptu strateške trijade, više ili manje uravnoteženih snaga ICBM-ova, balističkih raketa lansiranih s podmornica (SLBM-ovi) i strateških bombardera s posadom. Sovjetima je, naprotiv, nedostajalo isturenih baza, a njihovi su SLBM-ovi bili znatno manje sposobni od njihovih američkih ekvivalenata, tako da su oni uvelike ovisili o ICMB-ovima lansiranim sa zemlje. Osim toga, sovjetske su rakete u načelu bile veće od američkih budući da su Sovjeti zaostajali u rafiniranoj tehnologiji, a sustavi navođenja bili su manje precizni. Zbog drugačijih struktura snaga, obje su strane tražile drugačija rješenja za središnji problem međusobnog odvrćanja - osigurati sposobnost uzvraćanja na neprijateljski napad. Dok su se Amerikanci snažno oslanjali na postojanost svojih SLBM snaga kao učinkovitom sredstvu za uzvraćanje na sovjetski napad, sovjetski obrambeni stratezi oslanjali su se na veliki broj ICBM-ova da bi osigurali svoju sposobnost uzvraćanja na američki napad.

Tehnološke promjene također su povećale problem provjere. Dok su postojeći satelitski i radarski sustavi adekvatno provjeravali pitanja kvantitete kao što je broj raketnih lansera ili strateških bombardera, mnogo je teže bilo procijeniti pitanja kvalitete kao što je broj i snaga bojevih glava koju

može nositi jedna raketa (throw-weight), broj bojevih glava s MIRV-ovima na nekoj određenoj raketi ili djelotvoran doseg bombardera i krstarećih raketa. Zbog svoje male veličine krstareće rakete lako su se mogle sakriti te ih je bilo teže otkriti.

Drugi je problem ležao u tome što su Sjedinjene Države nadalje inzistirale da se SALT proces primjenjuje samo na središnje strateške sustave dviju supersila. Tom se definicijom isključuju američki sustavi dalekog dometa, kao i nuklearne snage Velike Britanije, Francuske i NR Kine iako su svi oni mogli uništiti ciljeve na sovjetskom tlu. Za razliku od Zapada, Sovjeti nisu imali saveznika u nuklearnih snagama uperenim protiv Sjedinjenih Američkih Država. Redukcije u središnjim sustavima tih dviju supersila povećale su važnost snaga kratkog dometa u općoj strateškoj ravnoteži. Napokon, američka strategija proširenih sredstava za uzvraćanje bila je utemeljena na cjelokupnoj američkoj strateškoj superiornosti. Prema tom gledištu, funkcija američkih strateških snaga nije bila samo uzvraćanje na sovjetski napad na Sjedinjene Države, nego i uzvraćanje na moguća sovjetska napredovanja bilo gdje u svijetu. Cjelokupna je strateška superiornost trebala biti kompenzacija za pretpostavljenu sovjetsku konvencionalnu superiornost u Europi i trebala je obeshrabrati sovjetski "avanturizam" u Trećem svijetu. Paritet ne bi bio dovoljan za održavanje prošire doktrine odvrćanja jer bi rezultirao međusobnim odvrćanjem na globalnoj razini, što bi Sovjetima dalo više slobode na regionalnoj razini, posebno u Europi. Sovjetska strateška superiornost ne bi samo nagrizla proširena sredstva za uzvraćanje nego bi se i same Sjedinjene Države izložile riziku od preventivnog sovjetskog napada.

124

Ti su problemi znatno otežali proces prevladavanja privremenog sporazuma SALT I. Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez ipak su se uspjeli dogovoriti o općim okvirima sporazuma SALT II na sastanku u Vladivostoku u studenom 1974. godine između Brežnjeva i predsjednika Geralda R. Forda, koji je naslijedio Nixona u kolovozu 1974. nakon ostavke zbog afere Watergate. Nezadovoljstvo američkog Senata zbog nejednakog ukupnog broja lansera u privremenom sporazumu SALT I rezultiralo je neobvezujućom, ali politički važnom rezolucijom, kojom se određivalo da se u svim budućim sporazumima o kontroli naoružanja inzistira na jednakom ukupnom broju raketnih lansera. Shodno tome, sporazum iz Vladivostoka odredio je jednak ukupan broj od 2400 raketnih lansera i strateških bombardera s granicom od 1320 lansera s MIRV potencijalom. Ostala su neriješena pitanja krstarećih raketa (tu su Sjedinjene Države bile u znatnom vodstvu), novog sovjetskog bombardera za koji su Amerikanci tvrdili da je osposobljen nositi nuklearno oružje te američkih sustava dalekog dometa i nuklearnih snaga Velike Britanije, Francuske i Narodne Republike Kine.

Kritičari kontrole naoružanja, predvođeni senatorom Henryjem Jacksonom, predbacivali su da je sporazum iz Vladivostoka postavio previsoke granice za broj lansera te da broj sovjetskih "teških" raketa nije bio ograničen. Kao što je ranije primijećeno, sovjetske su rakete u načelu bile veće od američkih zbog njihove slabije preciznosti i rafiniranosti koja je za MIRV-ove bila nužna. Čim su Sovjeti počeli poboljšavati preciznost svojih raketa i svladavati MIRV tehnologiju, njihove su veće ili "teže" rakete mogle nositi veći broj većih bojevih glava. Ta je nadmoć u broju i snazi bojevih glava koje može nositi jedna raketa u konačnici Sovjetima teorijski mogla omogućiti da krenu u preventivni napad na američke zemaljske baze ICBM snaga, a da dovoljan broj bojevih glava zadrže u rezervi za drugi napad ako Amerikanci odluče uzvratiti udar. Toliko nadmoćni, Sovjeti bi mogli doći u iskušenje da krenu u protunapad na Sjedinjene Države pod pretpo-

125

stavkom da bi se one - suočene s neugodnom mogućnošću međusobnog uništenja - predale. Strateška superiornost izražena kroz premoć u broju i snazi bojevih glava koje jedna raketa može nositi znatno bi povećala slobodu djelovanja Sovjeta i spriječila uzvraćanje Sjedinjenih Država na eventualno sovjetsko napredovanje. Jackson i njegovi pristaše smatrali su da sovjetski aktivizam u Trećem svijetu potvrđuje njihovu tvrdnju da su razvitak i napredak sovjetskog nuklearnog arsenala u utrci u naoružavanju Sovjete doveli u vodstvo.

Taj je "scenarij noćne more" zanemario nekoliko važnih ograničenja. Prvo, pretpostavljalo se da će sovjetske rakete djelovati s visokim stupnjem preciznosti iako nitko nije provjerio ICBM-ove preko

magnetskog Sjevernog pola, rute koju bi morali slijediti i američki i sovjetski ICBM-ovi. Zanemarivale su se također druge dvije strane američke strateške trijade, SLBM-ovi i bombarderi s posadom, kao i američki sustavi dalekog dometa u Europi i drugdje. Također se previđala činjenica da bi sovjetski protuudar mogao rezultirati milijunima civilnih žrtava te bi vjerojatno stvorio snažan pritisak za uzvraćanje udara. Napokon, pretpostavljalo se da bi sovjetsko vodstvo u svrhu ostvarenja političkih ciljeva bilo voljno riskirati nuklearno uništenje svoje domovine.

Međutim, kritičari kontrole naoružanja bili su politički previše snažni da bi ih se ignoriralo. U pokušaju razmatranja njihove zabrinutosti, Carterova je administracija, uskoro nakon dolaska na vlast, predložila novi sporazum SALT II, kojim su se tražile niže gornje granice broja lansera dopuštenih objema stranama te veće redukcije u broju sovjetskih teških raketa. Osim toga, Sovjeti bi se trebali složiti da se njihov novi bombarder neće pretvoriti u pravi strateški bombarder. U zamjenu za to Sjedinjene Države pristale su zabraniti nove ICBM-ove koji bi zaustavili razvoj MX raketa, velikih pokretnih ICBM-ova koji bi mogli nositi veliki broj MIRV-a. (Dodatni prijedlog SAD-a da se domet krstarećih raketa ograniči na 2500 kilometara bio je besmislen budući da niti jedna postojeća krstareća raketa nije mogla tako daleko letjeti.)

126

Oslanjajući se na sporazum iz Vladivostoka, Sovjeti su istog časa odbili američki prijedlog iza kojeg je uslijedila javna kritika sovjetske politike ljudskih prava. Nakon toga zastoja trebale su više od dvije godine pregovaranja da dvije države postignu sporazum. U međuvremenu je Carterova administracija nastojala vršiti pritisak na Sovjetski Savez igrajući na "kartu Kine". Iako je u početku zamišljena kao oblik trokutne diplomacije kojom bi Sjedinjene Američke Države dovele u ravnotežu svoje odnose sa Sovjetskim Savezom i NR Kinom kako bi utjecale na obje, američko je otvaranje prema Kini ubrzo postalo pokušaj pridobivanja Kine u strateško partnerstvo protiv Sovjetskog Saveza.³⁶ NR Kina je, međutim, odolijevala i sredinom 1974. godine okrenula se politici neovisnosti od obje supersile. U proljeće 1978. Carterov savjetnik za nacionalnu sigurnost Zbigniew Brzezinski obnovio je pokušaje razvijanja stvarnog saveza s NR Kinom protiv Sovjetskog Saveza.

Do toga doba kineska se politika opet promijenila, te su kineski vode željeli američku pomoć u sprečavanju sovjetskog utjecaja u Aziji. No, inzistirali su na tome da Sjedinjene Američke Države raskinu veze s Tajvanom. Pregovori tijekom ljeta i jeseni 1978. godine doveli su do kompromisa kojim su Amerikanci potvrdili svoje pristajanje na načelo da je Tajvan dio Kine. Sjedinjene Države pristale su priznati vladu NR Kine kao jedinu kinesku vladu, prekinuti diplomatske odnose i sporazum o međusobnoj obrani s Republikom Kinom te povući američke trupe s Tajvana. No, Amerikanci su inzistirali na pravu da nastave trgovinu i kulturne odnose s Tajvanom i da mu nastave prodavati oružje za obranu. NR Kina nije htjela obećati da neće uporabiti silu protiv Tajvana, nego je pristala samo na to da neće proturječiti američkom očekivanju da se konačni status Tajvana riješi mirnim putem. Sredinom prosinca 1978. Sjedinjene Američke Države i NR Kina objavile su da će se pune diplomatske odnose uspostaviti 1. siječnja 1979. godine. U čast obnovljenih odnosa kineski vođa Deng Xiaoping posjetio je Sjedinjene Države potkraj siječnja 1979. godine.

127

Igrajući na "kinesku kartu", Amerikanci nisu samo pogoršali odnose sa Sovjetima, nego su također odgodili pokušaje normaliziranja odnosa s Vijetnamom. Pregovori o normalizaciji počeli su u proljeće 1977. godine, ali je uskoro došlo do zastoja kada su Vijetnamci zatražili 3,25 milijardi dolara gospodarske pomoći, koju je još na početku 1973. obećao predsjednik Nixon. Sjedinjene Države tvrdile su da je, što god Nixon obećao, bilo kakva obveza pružanja pomoći prestala kada je Sjeverni Vijetnam osvojio Južni Vijetnam. Nepopustljivost SAD-a u tome pitanju navela je Vijetnamce da odustanu od svoga zahtjeva za pomoć, ali je pogoršanjem odnosa između Vijetnama i Kambodže nagodba bila spriječena. U geopolitičkom smislu Sjedinjene Države su na sukob između Vijetnama i Kambodže gledale kao na sukob između NR Kine i Sovjetskog Saveza, te su se - zanemarujući genocidnu narav Pol Potova režima - priklonile Kambodži. Nije bilo čudno da se Vijetnam priklonio Sovjetskom Savezu, potpisujući sporazum o prijateljstvu i suradnji u studenom 1978. godine. U zamjenu za vojnu i gospodarsku pomoć, Vijetnam je pristao dopustiti Sovjetima korištenje bivših američkih baza u zaljevu Cam Rahn i Danangu. Mjesec dana kasnije vijetnamske su snage napale

Kambodžu, porazile Pol Potov režim i uspostavile provijetnamsku vladu. Tijekom posjeta Sjedinjenim Američkim Državama Deng Xiaoping je svoje domaćine izvijestio da će NR Kina kazniti Vijetnam zbog napada na Kambodžu. Sljedećeg su mjeseca kineske snage krenule u iznenadnu invaziju na Vijetnam.³⁷

Zbog takvih ometanja i složenosti problema završetak pregovora o kontroli naoružanja bio je odgođen do lipnja 1979. godine kada su Carter i Brežnjev potpisali sporazum SALT II na susretu u Beču. Prema opisu jednog stručnjaka, taj je sporazum bio "suviše detaljan i tehnički da bi ga prosječan građanin, ili pak prosječan senator, mogao u potpunosti razumjeti". Sporazum je doveo u ravnotežu sovjetsku nadmoć u teškim raketama i broju i snazi bojevih glava koje jedna raketa može nositi s američkom nadmoći u ukupnom broju boje-

128

vih glava, SLBM-ova, krstarećih raketa i sustava dalekog dometa koji su ostali izvan SALT procedure.³⁸

Sporazumom su obje strane bile ograničene na po 2400 strateških lansirnih vozila do kraja 1981. i po 2250 nakon toga do isteka trajanja sporazuma potkraj 1985. godine. Unutar sveukupnih ograničenja, podgranice su obje strane ograničile na 1320 raketa MIRV i teških bombardera opremljenih krstarećim raketama dalekog dometa, 1200 zemaljskih MIRV raketa i SLBM-ova i 820 zemaljskih MIRV raketa. Uz ta ograničenja, sporazum je Sovjetima ograničio njihov postojeći ukupan broj od 308 teških raketa, ograničio je broj bojevih glava koje se mogu postaviti na razne tipove raketa, objema je stranama ograničio pokuse i razmještanje novog ICBM sustava te pobliže naznačio različite mjere za olakšavanje provjere. Posebnim protokolom zabranjeno je razmještanje (ali ne i pokusi) krstarećih raketa lansiranih sa zemlje i mora s dometom većim od 600 kilometara, a pismo koje je Brežnjev napisao Carteru obećavalo je da se novi bombarder neće pretvoriti u strateški bombarder. Napokon, sporazum je obje strane obvezao da odmah započnu raditi na SALT III sporazumu kojim bi se znatno smanjili arsenali obje strane.

Rasprave tijekom ljeta 1979. godine pokazale su postojanje snažnog protivljenja sporazumu. Iako su neke kritike bile zasnovane na odredbama sporazuma, veći je problem bilo produljenje nestabilnosti i sukobi u Trećem svijetu te narušavanje američko-sovjetskih odnosa.

Nastavak sukoba u Trećem svijetu

U siječnju 1979. godine iranski šah, američki saveznik od vremena Drugoga svjetskog rata, napustio je zemlju pred prijetnjom masovnog narodnog ustanka. Nakon obaranja Mosadika 1953. godine šahu je američka gospodarska, vojna i obavještajna potpora pomogla u provođenju monarhističke diktature. No, nedostajao mu je legitimitet - njegov je otac

129

došao na vlast u dvadesetim godinama 20. stoljeća uz britansku potporu, a njegova je snaga ovisila o pomoći koju je dobivao od Sjedinjenih Američkih Država. Kako su prihodi od nafte sedamdesetih rasli vrtoglavom brzinom, tako je raslo i nezadovoljstvo šahovom vladavinom. Šah je rasipao mnogo novca na oružje i projekte koji su povećavali njegov osobni ugled, a njegovi su autokratski pokušaji prisilnog pozapadnjenja Irana uzrokovali sve veću nejednakost, široko rasprostranjenu korupciju i otuđenje većeg dijela iranskog društva. Kako su cijene nafte u drugoj polovici sedamdesetih pale, porast nezadovoljstva potaknut i predvođen utjecajnim vjerskim vodama, buknuo je u otvorenu pobunu na početku 1978. godine. Postupno ali sigurno sve snažnija, oporba je u konačnici nadvladala pokušaje šahove vojske i tajne policije da je obuzdaju. Gubeći povjerenje u odanost svojih snaga sigurnosti i ozbiljno bolean, šah je odbio američke prijedloge da uporabom sile uguši pobunu te je pobjegao iz zemlje u siječnju 1979. godine.

Šahov pad za američki je položaj na Srednjem istoku bio ozbiljan nazadak. Od četrdesetih su Sjedinjene Države prozapadni i stabilni Iran smatrale važnim za ograničavanje sovjetskog širenja na Bliskom i Srednjem istoku i održavanje zapadnog pristupa nafti u toj regiji. Poistovjećujući šaha i monarhiju sa zapadnim gospodarskim i strateškim interesima u Iranu, Sjedinjene Države pružile su mu pomoć protiv unutrašnjih, kao i vanjskih, protivnika. Nixonova doktrina povećala je šahovu ulogu u

regiji budući da su Sjedinjene Američke Države smatrale Iran jednim od stupova prozapadne stabilnosti u Perzijskom zaljevu, a šaha su nagrađivale gotovo neograničenim pristupom najnovijoj američkoj vojnoj opremi.

Revolucija protiv šaha iznenadila je Sjedinjene Američke Države te je tamošnjim političarima trebalo dosta vremena da shvate ozbiljnost situacije. Osim toga, neuplitanje Sovjeta otežalo je Sjedinjenim Državama da suvislo odgovore. Kako je postajalo sve jasnije da se šaha ne može spasiti, Sjedinjene

130

Države nisu mogle pronaći nikakvu prihvatljivu alternativu te su bile prisiljene pustiti da stvari idu svojim tijekom. U veljači 1979. godine vođa islamske oporbe ajatolah Rouhollah Homeini vratio se iz prognostva i uskoro se pokazao kao uspješan vođa Irana iako formalno nije imao politički položaj.

Sjedinjene Američke Države u Iranu više nisu bile popularne zbog svoje dugotrajne pomoći šahu te su se pokušaji da ondje održe svoj utjecaj pomaganjem proameričkih skupina ispreplitali s unutrašnjom borbom za vlast, što je vjerojatno doprinijelo antiameričkom raspoloženju. Kada je Carterova administracija dopustila šahu ulazak u Sjedinjene Američke Države radi liječenja, skupina Homeinijevih pristaša osvojila je američko veleposlanstvo u Teheranu u studenom 1979. godine. Više od godinu dana otmičari su držali pedeset i tri Amerikanaca kao taoce. Osim toga, iranska revolucija poremetila je svjetska tržišta nafte i dovela do utrostručenja cijena nafte. (Više cijene nafte također su odigrale ulogu u dugovima koji su osamdesetih godina u Trećem svijetu doveli do krize jer su banke u zemljama u razvoju reciklirale naftne prihode - petrodolare.) Iako je Iran bio također protivnik Sovjeta, iranska revolucija i kasnija kriza s taocima smatrala se još jednim dokazom opadanja američke snage.

U srpnju 1979. godine drugi dugogodišnji američki saveznik - Anastasio Somoza Debayle iz Nikaragve - svrgnut je u nasilnoj narodnoj revoluciji. Obitelj Somoza vladala je Nikaragvom od tridesetih godina, a vlast im je bila utemeljena na Nacionalnoj gardi, obučenoj i naoružanoj uz pomoć Amerikanaca. Do kasnih sedamdesetih Somozinoj vladavini zaprijetio je porast narodnog nezadovoljstva predvođenog Sandinističkom frontom za nacionalno oslobođenje (FSLN). Prisutne su bile i brojne druge grupacije u nikaragvanskom društvu koje je plašilo Somozino održavanje na vlasti. Osim toga, Somozina represivna vladavina dovela je u nezgodan položaj politiku ljudskih prava Carterove administracije te su regionalni saveznici kao što su Costa Rica, Panama i Venezuela tražili Somozino svrgavanje. Iako zabrinute zbog sandini-

131

stičkih marksističko-lenjinističkih temelja i veza s Kubom, Sjedinjene Države nisu mogle pronaći nikakvu prihvatljivu alternativu. U lipnju 1979. Organizacija američkih država (OAS) spriječila je američki pokušaj onemogućavanja pobjede sandinista ubacivanjem mirovnih snaga OAS-a. Do trenutka kada je Somoza konačno napustio Nikaragvu sredinom srpnja iste godine, poginulo je ili umrlo skoro 50.000 Nikaragvanaca, privreda je bila narušena, a državna kasa prazna.

Sovjetski Savez nije se umiješao u nikaragvansku revoluciju, a Kuba je odigrala tek neznatnu ulogu savjetujući i opskrbljujući sandiniste. Ipak, konzervativne skupine u Sjedinjenim Državama smatrale su da je pobjeda sandinista zapravo pobjeda komunizma i prijetnja američkoj sigurnosti. Kada je u ljeto 1979. godine američka tajna služba "otkrila" sovjetske vojne postrojbe u Kubi, još su više porasli strahovi od sve jače sovjetske prijetnje američkim interesima u Latinskoj Americi. Kasnija analiza otkrila je da je ta brigada (oko 2000-3000 vojnika) u Kubi boravila od ranih šezdesetih, ali je strka do koje je došlo zbog toga problema nanijela još veće štete detantu.

Vojni udar reformističkih časnika u Salvadoru u listopadu 1979. godine pokazao je krhkost proameričkih autoritarnih režima u Srednjoj Americi. Mala, gusto napučena zemlja Salvador imala je dugu povijest represivne vladavine uske oligarhije u savezu s vojskom. Široki spektar oporbenih grupacija pojavio se sedamdesetih nakon desetljeća povećanih napetosti zbog širenja izvozne poljoprivrede na štetu seljaka zemljoradnika. Isključujući mogućnost promjene političkog sustava mirnim putem, vojska je lažirala izbore te je pružila potporu "eskadronima smrti", koje je financirala oligarhija, a oni su zauzvrat uklanjali njezine protivnike.

Nova vlast isprva se nadala kako će onemogućiti revoluciju otvaranjem prema narodnim organizacijama i uvođenjem nužnih reformi. No, viši su dužnosnici uskoro ponovno preuzeli vlast, a

djelovanje "eskadrona smrti" pojačalo se. Nije dugo trebalo da se dostigne broj od 1000 ubojstava na mjesec.

132

Svaki pokušaj reforme bio je spriječen. Nekoliko ljevičarskih oporbenih skupina okupilo se u jedinstvenu organizaciju Front za oslobođenje Farabundo Marti (FMLN), nazvanu prema vodi seljačkog ustanka iz 1932. godine. Sastavljen od vojnog i civilnog krila, FMLN je uskoro stekao snažnu potporu stanovništva.

Sovjetska okupacija Afganistana potkraj prosinca 1979. godine zajedno s američkom reakcijom privela je detant kraju i obilježila početak kratkog, ali intenzivnog, razdoblja sovjetsko-američkih konfrontacija. Sovjetski Savez, kao i carska Rusija, imao je dugotrajne interese u Afganistanu, ali je pristao tolerirati nezavisan i nesvrstani Afganistan kao tampon-državu na svojim južnim granicama. U travnju 1978. godine prosovjetska Narodna demokratska stranka nasilnim je udarom zbacila vladu. Iako Sovjeti vjerojatno nisu bili umiješani u državni udar, koji je iznikao iz unutrašnjih i regionalnih suparničtva, pozdravili su novu vlast i pozitivno odgovorili na njezine zahtjeve za gospodarskom i vojnom pomoći te su potpisali sporazum o prijateljstvu i suradnji u prosincu 1978. godine. Pokušaji nove vlade da progura program radikalnih društvenih i gospodarskih reformi, naišao je na žestok otpor, posebno na konzervativnom selu te je uskoro došlo do oružanog otpora. Sovjeti su, osim što su slali vojne savjetnike i sve veće količine vojne pomoći, pokušali uvjeriti afganistansku vladu da ublaži svoju politiku. Raskoli unutar Narodne demokratske stranke osujetili su njihova nastojanja. Sovjetski pokušaji da ukloni Hafizullaha Amina, vođu jedne od frakcija, kojega su smatrali glavnom preprekom za promjenu politike, nisu uspjeli, a Aminova je vlast povećana.

Do kraja 1979. godine oporba, koja je primala pomoć od NR Kine i Pakistana, a vjerojatno i iz SAD-a, nadzirala je veći dio zemlje. Sovjeti su se bojali da bi pobjeda oporbe mogla rezultirati nastankom radikalnog islamskog režima, koji bi došao na vlast, povećao iranski utjecaj u regiji i vjerojatno prouzročio nemire u srednjoazijskim republikama Sovjetskog Saveza. Brinuli su se također da bi Amin, koji je potaknuo kon-

133

takte s američkom tajnom službom, mogao dobiti "prednost pred Sadatom" i premjestiti Afganistan u američki tabor kako bi sačuvao svoju vlast. Ne samo da bi to bio težak udarac Sovjetima, nego bi u najgorem slučaju rezultiralo razmještanjem američkih raketa u Afganistanu, a te bi rakete mogle pogoditi ciljeve u Srednjoj Aziji i Sibiru.³⁹

Budući da je detant već bio u velikim poteškoćama, Sovjeti su odlučili da bi bilo najbolje da pošalju svoje trupe u Afganistan, zamijene Amina vladom koja bi uvažavala njihove savjete te pokušaju obuzdati otpor i postupno pridobiti potporu stanovništva s nešto umjerenijim programom društvenih i gospodarskih reformi. Nekoliko tisuća sovjetskih vojnika prešlo je 25. prosinca 1979. godine granicu između dviju zemalja. Pripadnici sovjetskih specijalnih snaga, koji su avionima stigli u glavni grad Afganistana Kabul, ubili su Amina i nekoliko njegovih bliskih suradnika te uspostavili novu vladu njegova komunističkog suparnika. Iako su sovjetske snage, koje su uskoro imale više od 100.000 vojnika, bile dovoljne da spriječe raspad afganistanske vlade, one nisu bile dovoljne da poraze oporbu, koja se povukla u provinciju i vodila gerilski rat.

Carterova administracija reagirala je smanjenjem trgovine sa Sovjetskim Savezom, pozivanjem Zapada na bojkot Ljetnih olimpijskih igara 1980. u Moskvi, povećanjem vojnih izdataka i povlačenjem sporazuma SALT 11 iz razmatranja u Senatu. Sjedinjene Američke Države, zajedno s NR Kinom, Pakistanom, Egiptom i Saudijskom Arabijom, slale su velike količine pomoći pripadnicima afganistanske opozicije, poznatima pod nazivom mudžahedini. Mudžahedini su tijekom sljedećih devet godina brojnim napadima uznemiravali sovjetske okupacijske snage.

Sovjeti su svoju intervenciju u Afganistanu smatrali obrambenim pothvatom u svrhu sprječavanja ponižavajućeg poraza jednog saveznika i pojave neprijateljskog režima na sovjetskim granicama. Sjedinjene Američke Države smatrale su sovjetsku akciju kulminacijom njihove geopolitičke ofenzive započete pod maskom detanta. Sovjetsku su okupaciju tu-

134

mačile kao dio ofenzivnog plana za dominaciju nad regijom Perzijskog zaljeva i sprječavanje dotoka nafte Zapadu. Iako je pristup Perzijskom zaljevu bio otežan vrlo zatvorenim položajem Afganistana i krševitim planinskim terenom, Sjedinjene Države postale su izrazito osjetljive na prijetnje Zapadu oko pristupa nafti na Bliskom i Srednjem istoku zbog iranske revolucije i ranije sovjetske intervencije na Rogu Afrike.

U siječnju 1980. godine predsjednik Carter izjavio je da će se "svaki pokušaj zadobivanja nadzora u području Perzijskog zaljeva od strane neke vanjske sile smatrati napadom na vitalne interese Sjedinjenih Država te će takav napad biti suzbijen svim potrebnim sredstvima, uključujući i vojnu silu." Želeći potkrijepiti ovu svoju izjavu, koja je namjerno bila utemeljena na Trumanovoj doktrini, Carter je ubrzao planove za stvaranje snaga za brzo razmještanje (Rapid Deployment Force), koji su počeli još u vrijeme pada šaha, a pomoću kojih bi Sjedinjene Države mogle brzo odgovoriti na krize u regiji.

Carter je također pokušao ojačati američku vojnu snagu. U srpnju 1980. godine odobrio je Predsjedničku direktivu br. 59, koja je naglašavala doktrinu ciljanog protuudara te je dopustio golemo povećanje vojnih izdataka. U svezi s ranijom američkom odlukom o razmještanju MX raketa i NATO-vom odlukom u prosincu 1979. godine o razmještanju vrlo preciznih IRBM-ova i krstarećih raketa u Europi, Predsjednička direktiva br. 59 Sovjetima se učinila poput neprihvatanja doktrine međusobnog odvratanja, tj. samog temelja detanta. Osim toga, Sjedinjene Američke Države nastojale su dalje vršiti pritisak na Sovjete pojačavajući svoje strateško partnerstvo s NR Kinom, dopuštajući Kinezima pristup suvremenoj vojnoj opremi i tehnologiji, što su im prije onemogućavali. Sjedinjene Države su također Kini dodijelile status trgovinski najpovlaštenije nacije, povlasticu koja je Sovjetima još bila uskraćena.

Propast detanta pokazala je da su kontrola naoružanja i sveukupni sovjetsko-američki odnosi bili usko povezani.

135

Poboljšanjem odnosa ranih sedamdesetih stvorena je atmosfera u kojoj se kontrola naoružanja mogla uspješno nastaviti, a sporazumi o kontroli naoružanja simbolizirali su i jačali dobre odnose. Budući da su sovjetsko-američki odnosi slabili zbog nestabilnosti u Trećem svijetu, trpila je i kontrola naoružanja. Osim toga, zbog nastavka utrke u naoružavanju došlo je do porasta međusobnog nepovjerenja budući da je rasla zabrinutost da je ona "druga strana" detant koristila u svrhu zadobivanja prevlasti u Hladnom ratu.

136

USPON I PROPAST DRUGOG HLADNOG RATA (1981.-1991.)

Carterov nasljednik Ronald Reagan (1981.-1989.) optužio je Sovjetski Savez kao nemoralno "carstvo zla", te se žestoko borio na svim frontama u posljednjoj fazi Hladnog rata. Tvrdi da su Sovjeti izvor većine svjetskih problema, Reagan je uvjerio američki Kongres da odobri znatno povećanje vojnih izdataka. Uspješno je završio pregovore o kontroli naoružanja sa Sovjetima i provodio je agresivnu politiku da bi oslabio sovjetski utjecaj u Trećem svijetu. Reaganova politika uzrokovala je povećanje proračunskog deficita, snažan i djelomično antiamerički mirovni pokret u Zapadnoj Europi, napetosti unutar NATO-saveza i pojačavanje napetosti u Hladnom ratu.

Međutim, taj "drugi Hladni rat" pokazao se kratkotrajnim. Kada je 1985. godine na vlast došao Mihail Gorbačov, Sovjetski Savez počeo je voditi politiku kojom je namjeravao poboljšati svoje odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama. Budući da su Sovjeti učinili veliki broj ustupaka, Sjedinjene Države i Sovjetski Savez postigli su važne sporazume o kontroli naoružanja. Suočeni s kroničnim nemirima u Istočnoj Europi i gospodarskim opadanjem u zemlji, Sovjeti su 1989. godine dopustili pad komunističkih režima u Istočnoj Europi. Sljedeće su godine pristali na ponovno ujedinjenje Njemačke prema zapadnim uvjetima. Poboljšani odnosi između Istoka i Zapada te povlačenje Sovjetskog Saveza sa svjetske scene dovelo je i do povlačenja sovjetskih trupa iz Afganistana na početku 1989. godine. To je pogodovalo pregovorima i nagodbama oko lokalnih i regionalnih sukoba u Južnoj Africi, Jugoistočnoj Aziji i Srednjoj Americi.

Novi Hladni rat

Tijekom vladavine Reaganove administracije (1981.-1989.) Sjedinjene Američke Države pojačale su naoružavanje započeto tijekom posljednjih godina Carterove administracije. Potrošeno je više od dva bilijuna dolara na izgradnju konvencionalnih i nuklearnih snaga. Reagan je oživio program izgradnje bombardera B-1, koji je Carter bio stavio ad acta, nastavio razvoj bombardera B-2 (Stealth) i ubrzao razmještanje MX ICBM-a i Tridentskog podmorničkog raketnog sustava (vrlo precizni raketni sustavi s MIRV opremom). Veliki dio povećanih izdataka bio je usmjeren na konvencionalne snage, uključujući širenje mornarice s 450 na 600 brodova. Reaganova je administracija također proširila američku tajnu službu i povećala američku pomoć proameričkim vladama i skupinama, uključujući antikomunističke pobunjenike u Afganistanu, Angoli, Kambodži i Nikaragvi.

Ključni element u naoružavanju bila je Strateška obrambena inicijativa (SDI - Strategic Defense Initiative) koju je Reagan proglasio u ožujku 1983. godine. SDI je bio tehnološki ambiciozan i izuzetno skup plan razvoja balističko-raketnog obrambenog sustava diljem zemlje pomoću kojeg bi oružje bilo razmješteno u atmosferi kako bi uništilo neprijateljske rakete u letu. U javnosti poznati kao "zvjezdani ratovi", činilo se da će SDI prekršiti nekoliko američko-sovjetskih sporazuma, uključujući i Sporazum o ograničenoj zabrani pokusa iz 1963., Sporazum o atmosferi iz 1967. i ABM-sporazum iz 1972. godine. Iako bi ABM-sporazum mogao dopustiti istraživanje obrambenih sustava, on je posebno uključivao odredbe kojim se obje strane obvezuju da neće razvijati, provjeravati ili razmještati ABM-sustave ili komponente koje imaju "pomorske, zračne, svemirske ili pokretne zemaljske baze".⁴⁰

Mnogi analitičari smatrali su SDI opasnim i destabilizirajućim napadom na doktrinu međusobnog odvraćanja, koja je bila utemeljena na mogućnosti obiju strana da uzvrate na nuklearni napad. Naglašavali su da je, iako je bilo gotovo ne-

138

moguće da Sjedinjene Države uspiju razviti sustav koji bi uspješno odgovorio na svu silinu prvog udara, moguće razviti sustav koji bi uspješno djelovao protiv preostalih snaga koje bi Sovjeti sačuvali za uzvraćanje na prvi napad Amerikanaca. Tako je SDI Sjedinjenim Državama pružao mogućnost i jačao samopouzdanje za preventivni prvi napad.

Bez obzira na američke namjere, mnogi su analitičari također upozoravali da će SDI ubrzati utrku u naoružavanju. Sovjeti će najvjerojatnije odgovoriti povećanjem broja raketa ne bi li svladali američku obranu. Iako je postojala nada da će zbog SDI Sovjeti morati povećati vojne izdatke preko svojih mogućnosti, takva bi reakcija stajala mnogo manje od nužnih američkih protuudarnih obrambenih sustava.

Osim ponovnog uspostavljanja američke vojne nadmoći, za koju su vjerovali da je bila izgubljena tijekom detanta, te ponovnom dobivanju inicijative u Hladnom ratu, Reagan i neki njegovi pristaše kasnije su tvrdili da su utrku u naoružavanju, posebno na područjima na kojima su Sjedinjene Američke Države bile tehnološki nadmoćnije, namjeravali iskoristiti ne bi li znatno opteretili sovjetsko gospodarstvo. Iako su Sovjeti bili uznemireni zbog američkog naoružavanja, a posebno zbog SDI, ne postoje naznake da se sovjetska potrošnja za obranu, koja se sredinom sedamdesetih počela stabilizirati, znatno povećala kao reakcija na Reaganove inicijative.

Bez obzira je li američko naoružavanje pogodovalo raspadu Sovjetskog Saveza, porast vojnih izdataka u vezi sa smanjenim porezima doveo je do bujanja američkog proračunskog deficita. Nacionalni dug porastao je s jednog bilijuna dolara 1980. na dva i pol bilijuna dolara 1988. godine. Iako su povećani izdaci i niži porezi stimulirali gospodarstvo, veće vladine posudbe za financiranje proračunskih deficita pomogle su održavanju visokih kamatnih stopa, što je privuklo strani kapital i povećalo vrijednost dolara. Tako je pak američki izvoz postao skuplji, a uvoz jeftiniji, što je dovelo do vrtoglavo porasta trgovačkog deficita. Do 1986. godine Sjedinjene Američke Države bile su najveći dužnik na svijetu.

139

Američko naoružavanje bilo je dio sveukupne strategije jačanja američkih snaga prije nego se upuste u pregovore o kontroli naoružanja sa Sovjetskim Savezom. U bezizglednim pregovorima o pitanju nuklearnih snaga srednjeg dometa u Europi Reaganova administracija predložila je ono što je postalo poznato kao "nulta opcija": Sjedinjene Države ponudile su povlačenje planova za razmještanje Pershing li IRBM-ova i Tomahawk krstarećih raketa ako Sovjeti uklone sve svoje rakete srednjeg dometa u Europi i drugdje. Nije iznenadilo što su Sovjeti odbili američki prijedlog budući da bi time morali ukloniti ne samo nedavno razmještene rakete SS-20, nego i druge rakete koje su bile razmještene već dvadeset godina, dok bi američke zračne i pomorske baze sustava dalekog dometa ostale na svojim mjestima, kao i nuklearne snage Velike Britanije i Francuske.

Postoje dokazi prema kojima su Sjedinjene Države predložile "nultu opciju" očekujući da će je Sovjeti odbiti, čime se oslobađao put za razmještanje raketa Pershing 11 i Tomahawk. Bez obzira na namjeru SAD-a, jasno je da su američka i sovjetska polazišta bila nepomirljiva. Glavni razlog zašto je NATO predložio razmještanje nuklearnih snaga srednjeg dometa (INF - Intermediate Nuclear Forces) ležao je u tome da se osigura udruživanje američkih konvencionalnih i taktičkih nuklearnih snaga u Europi s američkim interkontinentalnim nuklearnim snagama. Sovjeti su, naprotiv, željeli odvratiti mogućnost razmještanja jer se time znatno povećavala mogućnost američkog napada na ciljeve u Sovjetskom Savezu.⁴¹ Iako su pregovori nastavljeni, do kompromisa nije moglo doći. U jesen 1983. godine NATO je počeo postavljati rakete. Sovjeti su reagirali prekidom INF-pregovora bez dogovora o datumu njihova nastavka.

Slično su završili i pregovori o strateškom naoružanju. Iako se protivila sporazumu SALT II, Reaganova je administracija potkraj 1981. godine odlučila da poštuje njegove odredbe sve dotle dok će to činiti i Sovjeti. U međuvremenu su Sjedinjene Države i Sovjetski Savez započeli nove pregovore o smanjenju

140

strateškog naoružanja. Prvotni je američki prijedlog u novim pregovorima, koji su preimenovani u Pregovore o smanjenju strateškog naoružanja (START), pozivao na veća smanjenja u ukupnom broju nuklearnog oružja i činilo se da je takav prijedlog iznijet sa željom da bude odbijen. Iako bi nominalno ukupne razine bile jednake, detalji američkog plana tražili su veća smanjenja raketa sa zemaljskih baza Sovjetskog Saveza, jezgri njegova arsenala, dok su Sjedinjene Države mogle nastaviti s planiranom modernizacijom svih dijelova svoje strateške trijade. Sovjeti su odbili prijedlog SAD-a te su pregovori zastali, sve dok ih Sovjeti nisu prekinuli u studenom 1983. godine, istovremeno kada su izašli iz pregovora o INF-u.

Reagan i njegovi pristaše okrivljavali su Sovjetski Savez za nestabilnost u Trećem svijetu te su politiku konfrontacije primjenjivali prema onim režimima Trećeg svijeta koje su smatrali neprijateljskima. Sjedinjene su Države također povećale vojnu i drugu pomoć proameričkim režimima u Trećem svijetu, uključujući i mnoge režime u kojima se uopće nisu poštivala ljudska prava. Osim što je pokušala smanjiti sovjetski utjecaj u Trećem svijetu, Reaganova je administracija agresivno radila na smanjenju američke državne intervencije u privrede Trećeg svijeta.

Za Reaganove administracije u žarištu američke politike prema Trećem svijetu bio je isprva Salvador. Tamo su u ožujku 1980. godine desničarski "eskadroni smrti" ubili nadbiskupa Oscara Romera dok je služio misu. U prosincu 1980. godine Carterova administracija suspendirala je vojnu pomoć Salvadoru nakon što su vladine trupe silovale i ubile četiri pripadnice američke anglikanske crkve. U međuvremenu su ljevičarske snage gerile, ohrabrene sve većom podrškom naroda, u siječnju 1981. odlučile prijeći u "konačnu ofenzivu" i svrgnuti vladu prije nego na vlast dođe Reaganova administracija. Gerilci su dobili pomoć od Sovjetskog Saveza i Kube. Osim uvjerenja da su "napredne revolucije moralno ispravne i povijesno neizbježne", sovjetski su vođe mogli pomoći salvadorskoj gerili uzvraćajući na američku pomoć afganistan-

141

skom otporu.⁴² Ofenziva nije uspjela, djelomično stoga što je Carterova administracija - u strahu od pobjede gerilaca - obnovila vojnu pomoć salvadorskoj vladi.

Prelazeći preko unutrašnjih razloga građanskog rata, Reaganova se administracija usredotočila na pomoć koju je salvadorska gerila dobivala od Sovjetskog Saveza, Kube i Nikaragve. Državni tajnik

Alexander Haig želio je "krenuti od izvora" i blokirati Kubu, ali su se Sjedinjene Američke Države zadovoljile velikim povećanjem vojne i gospodarske pomoći Salvadoru. Osim vojne pomoći, Sjedinjene Države organizirale su, financirale i nadzirale izbore 1982. godine. Pritisnule su salvadorsku vladu da uvede reformu o ograničenju veličine zemljišnih posjeda. Pokušale su također uvjeriti salvadorsku vojsku da prestane podržavati "eskadrone smrti". No, malo se toga promijenilo te se gerilski pokret i dalje širio. Godine 1984. nakon što je centristički kršćanski demokrat Jose Napoleón Duarte - uz veliku potporu SAD-a - pobijedio na izborima za predsjednika, Sjedinjene Države još su više povećale svoju pomoć Salvadoru. Zbog izostanka bilo kakvih važnih reformi, čak ni jako povećani vojni naponi, iako su spriječili pobjedu pobunjenika, nisu mogli dovesti do pobjede nad gerilcima i kraja građanskog rata.

U to se doba Reaganova administracija okrenula prema Nikaragvi. Dio sovjetske i kubanske pomoći salvadorskoj gerili prolazio je kroz tu zemlju. U travnju 1981. godine Sjedinjene Američke Države suspendirale su gospodarsku pomoć Nikaragvi. Mjesec dana prije toga predsjednik Reagan ovlastio je Središnju obavještajnu službu (CIA) da u Srednjoj Americi nastavi tajnu djelatnost oko obustave isporuke oružja pokretima gerile. Do kraja godine CIA je organizirala i pomagala vojne snage nikaragvanskih izbjeglica koji su uvelike, ali ne isključivo, bili bivši članovi Somozine Nacionalne garde. Iako je prvobitna misija ovih snaga, poznatih kao contrarevolucionarios ili kontraši (Contras), bila zaustavljanje isporuke oružja iz Nikaragve u ruke salvadorske gerile, njezin je glavni cilj uskoro postalo svrgavanje nikaragvanske vlade.

142

Odlučna u namjeri da porazi sandiniste, Reaganova administracija zaobišla je zabranu Kongresa da se za rušenje nikaragvanske vlade koriste američka sredstva, tvrdeći da je podržavanjem kontraša namjeravala prisiliti sandiniste na pregovore s njihovim protivnicima te prestati pomagati salvadorsku gerilu. Snage kontraša narasle su na oko 12.000 vojnika te su uz pomoć CIA-e sudjelovale u medijski dobro praćenim napadima na nikaragvanske ciljeve. U svibnju 1984. godine američki Kongres uskratio im je svu pomoć. (Zabrana je trebala stupiti na snagu 1. listopada 1984.) Umjesto da prestane podupirati kontraše, Reaganova se administracija okrenula stranim vladama i privatnim financijskim izvorima te je, u kontroverznoj i nezakonitoj akciji, kontrašima preusmjerila zaradu od tajne prodaje oružja Iranu. Razotkrivena potkraj 1986. godine, ta je operacija - koja je postala poznata kao Irangate (Iran-Contra Affair), dovela do ostavki, a zatim i optužnica protiv nekih najvažnijih Reaganovih suradnika. Iako je sam Reagan izbjegao optužnicu, afera je potkopala potporu njegovoj politici te ga je možda učinila spremnijim da sa Sovjetima postigne sporazum o kontroli naoružanja.

U međuvremenu su potkraj 1983. pokušaji Meksika, Kolumbije, Paname i Venezuele (poznati kao grupa Contador, prema otoku gdje su se prvi put sastali) rezultirali nastankom mirovnog programa u Srednjoj Americi, kojim su se sukobi što su bjesnili u regiji mogli završiti. Ključni elementi plana bili su slobodni izbori u svim zemljama sudionicama, prestanak vanjske vojne pomoći, povlačenje stranih vojnih savjetnika, uklanjanje stranih vojnih baza i prestanak svake pomoći snagama koje žele destabilizirati ili svrgnuti regionalne vlade. Reaganova administracija bila je protiv plana jer se njime prihvaćao sandinistički režim te su se postavljale granice američkoj intervenciji na tom području gdje su Sjedinjene Američke Države bile naviknute djelovati bez vanjskih ograničenja. Iako su vlade te regije - uključujući i nikaragvansku - odobrile plan, Sjedinjene Države uspjele su spriječiti njegovu provedbu.

143

Sandinisti su uživali prilično široku javnu podršku prvih nekoliko godina nakon revolucije. Povećala se mogućnost obrazovanja i zdravstvene skrbi, te je vlada polagano i oprezno mogla provesti gospodarske reforme, isprva ograničavajući nacionalizaciju na posjede u vlasništvu obitelji Somoza i njezinih bliskih pristaša. No, pojačano djelovanje kontraša naudilo je privredi, koja se nije oporavila od devastacija nanijetih tijekom revolucije, što je prisililo vladu da sve veće dijelove državnog proračuna izdvaja za obranu. Kako je napad kontraša rastao, tako se smanjivala vladina tolerancija prema odmetnicima. Sandinistički kandidat ipak je osvojio više od 60% glasova na izborima u studenom 1984. godine. Iako je odaziv na izbore bio visok (oko 75%), a međunarodni su promatrači potvrdili da su izbori bili slobodni i pravedni, pobjeda FSLN-a bila je narušena povlačenjem glavnog

kandidata oporbe, do čega je došlo na inzistiranje SAD-a. Da bi nastavio vršiti pritisak na sandiniste, Reagan je izdao uredbu u svibnju 1985. kojom je Nikaragvi nametnuo gospodarski embargo. Iako je Nikaragva imala goleme gubitke zbog američkog pritiska, sandinisti su ostali na vlasti. Sjedinjene Države bile su uspješnije na Grenadi, gdje je američka invazija svrgnula ljevičarsku vladu u listopadu 1983. godine. Četiri godine ranije, u ožujku 1979., skupina marksističko-lenjinističkoga tipa poznata kao Novi JEWEL pokret preuzela je vlast na tome malom karipskom otoku. (JEWEL je bio akronim za Zajednički pokušaj blagostanja, obrazovanja i oslobođenja naroda.) Nova se vlada pod vodstvom Mauricea Bishopa brzo udaljila od Sjedinjenih Država prihvaćanjem radikalne vanjske politike i obraćanjem za pomoć Kubi, Sovjetskom Savezu i drugim komunističkim državama. Sjedinjene Američke Države tvrdile su također da je zračna luka koja se na Grenadi gradila uz kubansku, kao i venecuelansku i europsku pomoć, bila namijenjena za sovjetske i kubanske vojne potrebe. Bishop je to porekao, naglašavajući da je veća zračna luka bila potrebna za proširenje grenadskog turizma.

144

Sjedinjene Države dobile su priliku svrgnuti neprijateljsku vladu nakon uklanjanja i ubojstva popularnog Bishopa, koje su izveli njegovi suparnici u vladajućoj skupini sredinom listopada 1983. godine. Izražavajući svoju zabrinutost zbog sigurnosti nekoliko stotina američkih građana na Grenadi (uglavnom studenata na medicinskom fakultetu pod američkim pokroviteljstvom) te potpore grenadskih susjeda, predsjednik Reagan je 25. listopada 1983. poslao 1900 vojnika na Grenadu. Nailazeći na slab otpor, američke su snage brzo preuzele nadzor nad otokom, pritvorile ostatke grenadske vlade te nakon kratke okupacije organizirale izbore koji su održani sljedeće godine. Iako je ova akcija u Sjedinjenim Državama bila popularna, Ujedinjeni narodi su je osudili i samo je američki veto spriječio službeni osudu Vijeća sigurnosti.

Invazija na Grenadu, zajedno s porastom pomoći kontrašima i afganistanskom otporu, dovela je do kodifikacije američke politike prema Trećem svijetu, što je postalo poznato kao Reaganova doktrina. U ironičnom obratu situacije tijekom većeg dijela Hladnog rata, srž Reaganove doktrine bila je američka pomoć antikomunističkim pobunjenicima koji su se borili protiv vlada što su uživale potporu Sovjeta. (Do revolucionarnog vala sedamdesetih samo je nekoliko komunističkih vlada bilo na vlasti u Trećem svijetu.) Izgrađena na politici ljudskih prava Carterove administracije, Reaganova je doktrina naglašavala američku potporu demokraciji i ljudskim pravima u Trećem svijetu i nepokolebljivo protivljenje terorizmu. Iako su mnoge skupine, ako ne i većina, koje su pod okriljem Reaganove doktrine primale američku pomoć i same bile antidemokratske i krive zbog povreda ljudskih prava i terorističkih djelatnosti, taj se naglasak Reaganove doktrine pokazao uspješnim budući da je većina vlada na koje se ciljalo također bila više ili manje kriva za slične prekršaje. Osim toga, Reaganova administracija agresivno je promovirala slobodno tržište kao protutežu politici statičkog razvoja koja je u Trećem svijetu bila uobičajena. Dužnička kriza, koja se pojavila ranih osamdesetih,

145

mnoge je vlade u Trećem svijetu stavila na milost i nemilost vjervnika te ih prisilila da prihvate savjete o slobodnom tržištu koje su im davali Sjedinjene Američke Države, Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka.

Reaganova administracija nastavila je pružati pomoć koju je Carterova administracija davala otporu mudžahedina protiv sovjetske okupacije Afganistana, dajući oko dvije milijarde dolara u vojnoj i gospodarskoj pomoći. Za američke pokušaje ključan je bio Pakistan, koji im je služio i kao baza za pobunjenike i kao kanal za dostavljanje pomoći. Osim toga, NR Kina i Egipat odigrali su važnu ulogu dobavljajući mudžahedinima oružje sovjetske proizvodnje, iako su Sjedinjene Države Kinezima platile za veći dio njihove "pomoći". Sjedinjene Države povećale su svoju pomoć 1985., a 1986. godine počele su dobavljati sofisticiranije oružje, uključujući i svoju najnapredniju ručnu protuzračnu raketu Stinger. Iako su Stingeri bili djelotvorni protiv sovjetskih i afganistanskih vladinih zrakoplova i helikoptera, mudžahedini su ih također iskoristili u rušenju barem jednog civilnog putničkog aviona, a neke su rakete preusmjerene na druge skupine.

U srpnju 1985. godine, u isto vrijeme kada se pojačavala pomoć afganistanskoj oporbi, Reaganova administracija osigurala je opoziv ranijih zakona kojim je Kongres zabranjivao intervenciju CIA-e u

Angoli. Tako su Sjedinjene Države mogle pružiti vojnu i gospodarsku pomoć snagama gerile pod vodstvom UNITA-e, koja se od 1975. uz pomoć Južne Afrike borila protiv marksističke vlade Angole. Reaganova administracija pružila je pomoć UNITA-i kao dio politike "konstruktivne intervencije" prema vladi bijele manjine Južne Afrike. Ta je politika bila utemeljena na sklapanju sporazuma s južnoafričkom vladom kako bi se zaštitili američki gospodarski i sigurnosni interesi u toj regiji. Sjedinjene Američke Države također su poslale pomoć skupinama nekomunističke oporbe u Kambodži koje su se - zajedno s Crvenim Kmerima koji su uživali pomoć Kineza - borili protiv vlade što su je Vijetnamci postavili 1978. godine.

146

Pomoć antikomunističkim pokretima nije bila ograničena samo na Treći svijet. Sjedinjene Države također su pružale znatnu tajnu financijsku i drugu pomoć nezavisnom sindikatu Solidarnost u Poljskoj. U kolovozu 1980. godine, nakon vala štrajkova i zaposjedanja tvornica, komunistička vlada Poljske pristala je na zakonsko priznavanje sindikata Solidarnost. Osim što, kao ni drugi komunistički režimi Istočne Europe, poljska vlada nije imala legitimitet, ona se suočila sa široko rasprostranjenim nezadovoljstvom zbog neuspjele gospodarske politike zbog koje se Poljska opteretila golemim dugovima prema Zapadu. Budući da im je politički autoritet opao, a nemiri se širili, Sovjeti su pritisnuli poljske komunističke vode da preuzmu kontrolu nad situacijom ili da prihvate rizik sovjetske vojne intervencije. S obzirom na svoju veličinu i položaj, stabilna i prijateljska Poljska bila je ključni element sovjetske sigurnosti u Istočnoj Europi. Budući da je intervencija snaga Varšavskog ugovora izgledala neizbježnom, poljski premijer general Wojciech Jaruzelski, koji je također bio ministar obrane i vođa vladajuće Poljske ujedinjene radničke partije, proglasio je izvanredno stanje 13. prosinca 1981. godine i naredio privođenje više od pet tisuća vođa oporbe. Akcije Jaruzelskog vjerojatno su spriječile sovjetsku intervenciju i barem kratkoročno povratile stabilnost.⁴³ Tijekom 1981. Sjedinjene Države i njihovi NATO saveznici izdali su nekoliko nota protiv sovjetske vojne intervencije u Poljskoj. Zapadne su zemlje na nametnuto izvanredno stanje reagirale otkazivanjem planova o ponovnim pregovorima o poljskom dugu i objavile su da neće dati nove kredite. Sjedinjene Američke Države nametnule su dodatne trgovačke sankcije Poljskoj, te su kasnije suspendirale status Poljske kao trgovinski najpovlaštenije zemlje i blokirale zajmove Međunarodnog monetarnog fonda za Poljsku. Iako se Sovjetski Savez sustegnuo od izravne intervencije, Sjedinjene Države nametnule su mu brojne gospodarske sankcije, uključujući suspenziju prodaje tehnologije nafte i plina te dopuštenja za razne oblike visokotehnološkog izvoza.

147

Reaganova administracija te sankcije nije smatrala samo kaznom za sovjetske pritiske na Poljsku nego i načinom da se nanese šteta sovjetskoj privredi i smanje njezini kapaciteti koji su održavali sovjetsku vojnu snagu i zadovoljavali potrebe građana. U lipnju 1982. godine Reaganova administracija proširila je sankcije i na američku opremu i tehnologiju za konstrukciju sovjetskog plinovoda prema Zapadnoj Europi, u što se ubrajala i oprema proizvedena u europskim tvrtkama prema američkim licencama. Glavne zapadnoeuropske države protestirale su protiv američke akcije kao protiv nezakonitog pokušaja nametanja ekstrateritorijalnih trgovinskih sankcija te nisu prihvatile američki argument da bi postavljanje plinovoda Sovjetima pružilo sredstvo za jačanje gospodarskog pritiska na Zapadnu Europu pod prijetnjom uskraćivanja energenata. Neki su Europljani sumnjali da su se Sjedinjene Države protivile plinovodu jer je smanjivao američki utjecaj u Zapadnoj Europi uspostavljajući gospodarske veze između Istoka i Zapada, koje su podržavale detant u Europi. Protivljenje Europe natjeralo je Sjedinjene Države da povuku veliki broj trgovinskih sankcija u zamjenu za obećanje da će moći nadgledati trgovinu.⁴⁴

Nakon početnih oklijevanja, Sjedinjene Američke Države i Narodna Republika Kina obnovile su stratešku suradnju protiv Sovjetskog Saveza. Predsjednik Reagan i brojni njegovi savjetnici dugo su bili privrženi nacionalističkom režimu na Tajvanu te su vrlo sumnjičavo gledali na kineske komuniste. Osim toga, činilo se da - u usporedbi s Tajvanom preko kojega su Sjedinjene Države mogle širiti svoj utjecaj diljem Istočne Azije i Zapadnog Pacifika - NR Kina ne nudi toliko prednosti. Iako je NR Kina imala veliku vojsku, tehnološka je zaostalost umanjila vrijednost njezinih zračnih snaga i raketnog arsenala, a njezina je mornarica bila mala i slaba. Jednako tako su kineski komunistički vode sumnjali

u vrijednost strateškog partnerstva sa Sjedinjenim Državama. Raspadom detanta uklonjena je opasnost od sovjetsko-američke suradnje protiv NR Kine, pa su Kinezi mogli usvojiti samostaliju vanjsku poli-

148

tiku. NR Kina kritizirala je američku politiku u Srednjoj Americi, nije ponudila pomoć pokretu Solidarnosti u Poljskoj i podržavala je sovjetski stav protiv SDI-a.

S druge su strane, potkraj sedamdesetih godina kineski vode počeli uvoditi brojne tržišne reforme te su željeli dobiti pristup američkoj trgovini, tehnologiji i kreditima. Slično su Sjedinjene Države trebale pomoć NR Kine za pomoć afganistanskim pobunjenicima i pritisak na Vijetnamce u Kambodži. Nakon rješavanja nesporazuma oko američkog prava na prodaju oružja Tajvanu, Sjedinjene Države su u svibnju 1983. godine NR Kini omogućila veći pristup američkoj civilnoj tehnologiji, otvarajući put za posjet predsjednika Reagana Kini u travnju 1984. godine. Iako je Reagan naglašavao da su dvije države imale zajednički interes u protivljenju sovjetskoj ekspanziji, kinesko-američki strateški odnos nije se vratio na onako visoku razinu na kakvoj se nalazio između 1978. i 1980. godine. Gospodarske veze ipak su porasle i do sredine osamdesetih kinesko-američka trgovina postala je mnogo važnija od kineske ili američke trgovine sa Sovjetskim Savezom.

Gorbačov i kraj Hladnog rata

U prvoj polovici osamdesetih dominirale su američke inicijative. Sovjeti su, djelomično zbog problema prouzrokovanih brзом smrću triju voda u kratkom vremenskom razdoblju - Brežnjeva u studenom 1982., Jurija Andropova u veljači 1984. i Konstantina Černjenka u ožujku 1985. - uglavnom samo uzvraćali. Nasuprot tome, u posljednjim godinama Hladnog rata dominirao je sovjetski voda Mihail Gorbačov, koji je došao na vlast u ožujku 1985. godine. Gorbačov je naslijedio situaciju koju su obilježavali loši gospodarski rezultati, sve veći tehnološki jaz sa Zapadom, sve demoraliziranije stanovništvo, a vanjska je politika izazivala konfrontacije i bila je kontraproduktivna. Iako je u središtu

149

Gorbačovljeve politike bila otvorena rasprava o vladinoj politici (glasnost) i gospodarsko restrukturiranje (perestrojka), njegova su unutrašnja i vanjska politika bile vrlo isprepletene. Gorbačov i njegovi suradnici vjerovali su da bez neke vrste demokratske obnove i gospodarske transformacije Sovjetski Savez neće moći ostati konkurentan na međunarodnom polju. Osim toga, završetak Hladnog rata te stvaranje novih i manje konkurentnih odnosa sa Zapadom bio je ključan za uspjeh perestrojke. Vanjska politika s manje bi konfrontacija omogućila mnogo manje izdatke za obranu i Sovjetski Savez mogao bi obratiti više pozornosti i sredstava unutrašnjoj gospodarskoj reformi. Osim toga, Staljin i njegovi nasljednici koristili su Hladni rat kao opravdanje za unutrašnju represiju, pa je nastavak Hladnog rata mogao blokirati nužne reforme. Nadalje, Gorbačov i njegovi suradnici vjerovali su da bi nastavak prisilne kontrole nad Istočnom Europom, što je bio imperativ sigurnosne politike u doba konfrontacije, bio u nesuglasju s demokratizacijom i gospodarskim reformama u Sovjetskom Savezu.⁴⁵

Gorbačov se isprva usredotočio na kontrolu naoružanja. Sovjetski vode i planeri obrane, uviđajući da su vojni izdaci ozbiljno pogađali sovjetsku privredu a da nisu pružili veću sigurnost, došli su do zaključka da ograničeni broj nuklearnog oružja pruža dovoljnu sigurnost protiv američkog nuklearnog napada i bilo koje moguće invazije konvencionalnim snagama. Kontrolom naoružanja smanjili bi se vojni izdaci i - što je jednako važno - napetosti u odnosima sa Zapadom te omogućilo ukupno poboljšanje odnosa.

Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez nastavili su pregovore o kontroli naoružanja na početku 1985. godine, nakon što su Reagan i njegov novi državni tajnik George Shultz napustili svoje ranije inzistiranje na pobjedi u utrci u naoružavanju te su odlučili provjeriti sovjetsku spremnost na smanjenje suparništva u nuklearnom oružju. Gorbačov je uskoro preuzeo inicijativu. U travnju 1985. suspendirao je protumjere primijenjene kao odgovor na NATO-ovo INF-

150

razmještanje te je zaustavio daljnje razmještanje raketa SS20. U kolovozu iste godine proglasio je sovjetski moratorij na nuklearne pokuse i ponudio njegovo neograničeno produljenje ako i Sjedinjene Države prestanu s pokusima. Gorbačov i Reagan sastali su se u Ženevi u studenom 1985. godine. Iako su oni sami uspjeli uspostaviti dobar osobni odnos, sporazum nisu uspjeli postići. U siječnju 1986. Gorbačov je iznio plan za potpuno nuklearno razoružanje koje bi se odvijalo u tri faze do 2000. godine. Prva je faza predlagala da Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez smanje svoje nuklearne snage srednjeg dometa na nulu, a britanske, francuske i kineske snage nisu bile spomenute. Na susretu u Reykjaviku u listopadu 1986. Gorbačov je ponudio da će ukloniti sve rakete SS-20 iz Europe, a broj takvih raketa u Aziji ograničiti na stotinu. Također je predložio plan da se upola smanje američke i sovjetske strateške nuklearne snage. Iako su gotovo postigli sporazum o potpunom uklanjanju nuklearnog oružja, Reaganovo tvrdoglavo inzistiranje na SDI-u, koji su Sovjeti nadalje smatrali nekompatibilnim sa sigurnošću obiju strana, onemogućilo je sporazum.

Nakon Reykavika Gorbačov je odustao od svoga dotadašnjeg inzistiranja da je sporazum o SDI-u preduvjet za napredak u svim pitanjima kontrole naoružanja te je prihvatio prijedlog "nulte opcije" Sjedinjenih Država iz 1981. godine. U travnju 1987. Gorbačov je predložio da se - osim uklanjanja svih snaga srednjeg dometa, što su trebale učiniti obje strane - također uklone srednje snage tzv. kratkog dometa (s dometom od 500-1000 kilometara). Taj je prijedlog, nazvan "dvostruka nulta opcija", postao temeljem Sporazuma o nuklearnim snagama srednjeg dometa (INF - Intermediate-Range Nuclear Forces) koji je potpisan u Washingtonu u prosincu 1987. godine.

Taj je sporazum predstavljao prvi sporazum o smanjenju naoružanja (za razliku od dotadašnjih sporazuma o ograničenju naoružanja) u doba Hladnog rata. Gorbačov je nakon

151

toga svoju pozornost usmjerio na konvencionalne snage. Kada je u srpnju 1988. NATO odbio njegov poziv za "pan-europski Reykjavik" (velika smanjenja snaga obiju strana), Gorbačov je u prosincu iste godine - kada se obratio Ujedinjenim narodima - najavio smanjenje od dvanaest posto u ukupnom broju sovjetskih konvencionalnih snaga, uključujući i smanjenje od dvadeset posto u snagama zapadno od Urala. Štoviše, povuklo bi se oko 50.000 vojnika i oko 5000 tenkova iz sastava sovjetskih snaga u Istočnoj Europi, uslijed čega bi se znatno smanjile ofenzivne sposobnosti Varšavskog ugovora.

Smanjenja, koja su trebala završiti do 1991, izrasla su iz drastične revizije sovjetske vojne strategije, koja je svoj dotadašnji cilj da ne izgubi rat sa Zapadom zamijenila novim - da se takav rat spriječi. Stara strategija zahtijevala je konvencionalni kapacitete prilagođene ofenzivnoj akciji, što se pokazalo kontraproduktivnim budući da je NATO reagirao izgradnjom svojih konvencionalnih i nuklearnih snaga. Sovjeti su se nadali da će im prelazak na defenzivan stav pružiti više sigurnosti jer će doći do poboljšanja odnosa sa Zapadom kao i smanjivanja vojnih izdataka. Nova strategija imala je također važne implikacije za sovjetsku politiku prema Istočnoj Europi.

Nadzor nad Istočnom Europom bio je od životne važnosti za sovjetsku sigurnost u okviru stare strategije da se ne smije izgubiti svjetski rat. Bez velikog broja ofenzivno strukturiranih snaga u Istočnoj Europi, a posebno u Istočnoj Njemačkoj, Sovjetima bi bilo vrlo teško pobijediti u konvencionalnom ratu u Europi, što je zahtijevala stara strategija. Sovjetske snage u Istočnoj Europi održavale su na vlasti prosovjetske vlade. Budući da nisu imali legitimitet, komunistički su režimi u toj regiji počivali na "temeljima prisile". Zajedno s pogoršanjem gospodarskih uvjeta i sve većim jazom između Istočne i Zapadne Europe rasla je oporba protiv komunističke vladavine.

Nova sovjetska strategija sigurnosti više nije zahtijevala održavanje sfere utjecaja u Istočnoj Europi. Štoviše, kako su Gorbačov i njegovi reformistički suradnici nastojali restruk-

152

turirati sovjetsku privredu i liberalizirati politički sustav, postajali su sve svjesniji da bi održavanjem prisilnog nadzora nad Istočnom Europom potkopali svoje pokušaje unutrašnjih reformi. Gospodarski čimbenici također su odigrali važnu ulogu. Trošak subvencija za Istočnu Europu odavno je predstavljao veliki napor za sovjetske financije. Jedna od najvažnijih i najskupljih subvencija bila je sovjetska prodaja nafte i prirodnog plina Istočnoj Europi po cijenama nižim od cijena na svjetskim tržištima. Izvoz nafte i plina za Sovjetski Savez bio je važan izvor čvrstih valuta, posebno nakon dramatičnog porasta svjetskih cijena u sedamdesetima zbog nemira na Bliskom i Srednjem istoku.

Međutim, kako su cijene znatno opale ranih osamdesetih, Sovjetski Savez prestao je isporučivati energente u Istočnu Europu kako bi održao razinu svoje zarade od izvoza. Ta je odluka još više pogoršala probleme s kojima su bile suočene privrede Istočne Europe, koje su bile u velikim dugovima prema Zapadu.

Kraj sovjetskog nadzora nad Istočnom Europom prvo se dogodio u Poljskoj. Najveća i najviše antisovjetska zemlja u Istočnoj Europi, Poljska je bila poprište mobilizacije naroda koja je dovela do prisilnih promjena u vladi 1956., 1970. i 1980. godine. Nakon nametanja izvanrednog stanja u prosincu 1981. široko rasprostranjena javna podrška, ohrabrenje Katoličke crkve, tajna pomoć sa Zapada te nastavak gospodarskih poteškoća doveli su do obnove organizirane oporbe kao jake političke snage. Poraz referenduma o gospodarskoj reformi pod okriljem vlade 1987. i brojni štrajkovi 1988. godine istaknuli su potrebu nacionalnog pomirenja da se riješe poljski problemi. Vlada Jaruzelskog bila je prisiljena liberalizirati politički sustav. Izbori u lipnju 1989. godine provedeni su prema poludemokratskoj formuli prema kojoj se komunistima jamčila većina u donjem domu parlamenta. Rezultirali su nadmoćnom pobjedom oporbe i postavljanjem nekomunističkog premijera u kolovozu iste godine. Dok su položaj predsjednika države, ministarstvo unutrašnjih poslova i ministarstvo obrane te donji dom parlamenta ostali u rukama ko-

153

munista, Poljska i Istočna Europa su po prvi put u više od četrdeset godina imale vladu koja nije bila komunistička.

Budući da je Mađarska prednjačila u uvođenju gospodarskih reformi u regiji, ona je oporbene političke stranke ozakonila već u srpnju 1989. godine. U rujnu iste godine mađarska je vlada postigla sporazum s oporbom da se za šest mjeseci održe slobodni izbori. Sljedećeg su se mjeseca mađarski komunisti, koji su godinu dana ranije smijenili dugogodišnjeg vođu Janosa Kadara, raspali. Reformisti su formirali novu stranku usmjerenu prema demokraciji, legalnosti i socijalizmu.

Kao dio demokratskog otvaranja Mađarske, mađarska vlada otvorila je svoje granice prema Zapadu. Zahvaljujući toj odluci, Istočni Nijemci mogli su iskoristiti mađarsku granicu s Austrijom i pobjeći na Zapad bez ikakvog rizika. Sve veći broj izbjeglica i masovne demonstracije u Berlinu, Leipzigu i drugim gradovima uvelike su opteretili istočnonjemačku vladu. Nakon što je Gorbačov upozorio istočnonjemačko komunističko vodstvo da neće podupirati represije, stranka je uklonila svoga starog konzervativnog vođu i postavila novu vladu pod okriljem reformističkog vodstva. Nova je vlada, suočena s neprestanim demonstracijama, ukinula sve restrikcije za putovanja prema zapadu. U noći s 9. na 10. studenog 1989. godine tisuće Istočnih Nijemaca pohrlile su u Zapadni Berlin nakon što je srušen Berlinski zid, najvažniji simbol hladnoratovske podjele Njemačke i Europe. Sljedećeg mjeseca istočnonjemačka je vlada prekinula s komunističkim monopolom u vlasti i najavila slobodne izbore za ožujak 1990. godine.

Istoga dana kada je pao Berlinski zid, bugarska komunistička partija smijenila je dugogodišnjeg vođu te obećala reforme i slobodne izbore. Bugarski komunisti uspjeli su ostati na vlasti još godinu dana. Smjena komunističke vlasti mnogo su se brže odvijala u Čehoslovačkoj. Tamošnje masovne demonstracije i opći štrajk, potaknuti događajima u susjednim zemljama, doveli su do uspostave nekomunističke

154

vlade 10. prosinca 1989. godine. Tri tjedna kasnije vođa oporbe Vaclav Havel postao je predsjednik države.

Samo je u Rumunjskoj pad komunističke vlasti doveo do velikog krvoprolića. Nakon što su snage sigurnosti rumunjskog diktatora Nicolae Ceaușescu otvorile vatru na demonstratore u Temišvaru (Timișoara), buknule su masovne demonstracije u drugim područjima, uključujući i glavni grad Bukurešt. Kada su 21. prosinca 1989. vojne jedinice počele pružati potporu demonstracijama, Ceaușescu i njegova žena bezuspješno su pokušali pobjeći iz zemlje. Prema odluci prijekog suda pogubljeni su 25. prosinca, a na vlast je došao Front narodnog spasa pod vodstvom bivšeg ministra unutrašnjih poslova.

Do kraja 1989. godine pali su svi prosovjetski režimi u Istočnoj Europi. Iako su "revolucije 1989." dovele do mnogo bržih i drastičnih promjena od onih koje je očekivalo sovjetsko vodstvo, one su se

dogodile mirnim putem (osim Rumunjske) i bez izravne konfrontacije s više od pola milijuna pripadnika sovjetskih trupa razmještenih diljem regije. Sovjeti su mogućnost represije odbili kao dugoročno osuđenu na propast i kao nekompatibilnu s liberalizacijom u Sovjetskom Savezu. Uistinu, na ključnim pozicijama u Poljskoj i Istočnoj Njemačkoj Gorbačov nije bio samo protiv uporabe oružja nego je aktivno promovirao liberalizaciju, čak i kada je ona dovodila do pada komunističkog režima. Sljedeće su godine Sovjeti, premda nerado, prihvatili ponovno ujedinjenje Njemačke, kao i njezino članstvo u NATO-u. Sporazum o ponovnom ujedinjenju Njemačke sadržavao je neka jamstva na kojima su Sovjeti inzistirali, uključujući ograničenje veličine njemačkih oružanih snaga te zabranu posjedovanja atomskog, biološkog ili kemijskog oružja. NATO je također obećao da će smanjiti svoje snage te da će nuklearno oružje upotrijebiti samo kao posljednje sredstvo. Sovjeti su pristali na povlačenje svojih snaga iz Njemačke, s time da im Njemačka pruži ekonomsku pomoć u povlačenju. Sporazum

155

je potpisan 12. rujna 1990. godine, a trećeg listopada Istočna Njemačka pripojena je Saveznoj Republici Njemačkoj.

Sljedećeg su mjeseca, nakon dugih pregovora, NATO i Varšavski ugovor potpisali sporazum kojim se znatno smanjuje veličina i naoružanje konvencionalnih snaga u Europi. Varšavski ugovor, a posebno Sovjetski Savez, pristao je na veća smanjenja svojih snaga od onih koja su tražili NATO i Sjedinjene Američke Države. Do vremena kada su Sjedinjene Države ratificirale sporazum u studenom 1991. godine, Varšavski ugovor više nije postojao budući da su iste godine u proljeće njegove članice izglasale prekid svih vojnih sporazuma. Varšavski ugovor službeno je raspušten 1. srpnja 1991. zajedničkim pristankom svih članica, samo tri dana nakon što je bio raspušten njegov gospodarski ekvivalent - Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV).

Istovremeno je Gorbačov, dok je poduzimao značajne akcije čiji je rezultat bio završetak Hladnog rata u Europi, radio na popravljanju odnosa SSSR-a s NR Kinom. Kina se usmjeravala prema samostalnijoj vanjskoj politici te je uvidjela tri prepreke za poboljšanje odnosa: sovjetsko naoružavanje u Aziji, sovjetske trupe u Afganistanu i vijetnamske trupe u Kambodži. Kao što je ranije navedeno, godine 1987. INF-sporazumom uklonjene su rakete srednjeg dometa iz Azije i Europe. Kao dio općeg smanjenja opsega sovjetskih konvencionalnih snaga Gorbačov je smanjio broj sovjetskih vojnika na kineskim granicama i povukao sovjetske trupe iz Mongolije.

Gotovo od samog početka Sovjeti su bili u dvojbi kako u Afganistanu pronaći način da se časnno povuku, a da ipak osiguraju prijateljske odnose s neutralnim Afganistanom. U veljači 1988. Gorbačov je objavio svoju namjeru o povlačenju svih sovjetskih vojnika iz te zemlje. Pregovori pod pokroviteljstvom UN-a doveli su do brojnih sporazuma u proljeće 1988. godine. Sovjetski Savez morao je povući svoje snage do 15. veljače 1989. godine. Iako se Reaganova administracija ranije složila da će - kada sovjetske trupe odu - prestati pomagati af-

156

ganistanske pobunjenike, u ožujku 1988. Amerikanci su objavili da će nastaviti pomagati mudžahedine sve dok Sovjeti budu pomagali afganistansku vladu. Na taj se način, iako su sovjetske snage prema planu otišle u veljači 1989., rat u Afganistanu nastavio još tri godine. Nakon što je postignut dogovor između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza da će na kraju 1991. godine prekinuti sve isporuke oružja, afganistanska je vlada pala u travnju 1992. godine. Međutim, borbe su se nadalje nastavile između raznih frakcija protusovjetskog otpora.

Osim što je povukao sovjetske snage iz Afganistana, Gorbačov je uspješno izvršio pritisak na Vijetnamce da povuku svoje vojnike iz Kambodže. Polovica od 100.000 Vijetnamaca iz Kambodže otišla je do kraja 1988., a preostali u rujnu 1989. godine. Sovjeti su također počeli postupno ukidati svoju vojnu pomoć Vijetnamu i povlačiti svoje snage iz baza u zaljevu Cam Ranh i Danangu. Različite kambodžanske frakcije postigle su mirovni sporazum pod okriljem UN-a u listopadu 1990. godine.

Isti se obrazac regionalnih sporazuma nastavio u Africi, gdje su sovjetski i američki pregovarači pomogli u posredovanju oko sporazuma tako što su povlačenje svih stranih snaga iz Angole povezali s namibijskom samostalnošću. U prosincu 1988. godine sporazumom je određeno povlačenje vojnih

snaga iz Angole do sredine 1991. te južnoafričko prihvatanje plana za osamostaljenje Namibije pod pokroviteljstvom UN-a, što se dogodilo u ožujku 1990. godine. Južnoafričke su se snage već bile povukle iz Angole do vremena kada su sporazumi bili potpisani, a sve su kubanske trupe otišle do lipnja 1991. godine. Kao i u Afganistanu, borbe u Angoli nastavile su se kada su Sjedinjene Države nastavile pomagati pobunjenike UNITA-e, a Sovjetski Savez nastavio slati oružje vladi Angole. Mirovni sporazum iz svibnja 1991. posredstvom Sjedinjenih Država, Sovjetskog Saveza i Portugala privremeno je okončao borbe te osigurao izbore i nacionalno pomirenje. Međutim, nakon što je MPLA pobijedila na izborima u listopadu 1992., UNITA je ponovno započela građanski rat.

157

Sovjeti su počeli povlačiti vojnu pomoć i svoje savjetnike iz Etiopije 1990. godine. Istovremeno su Kubanci povukli svoje vojne snage i savjetnike. Nakon što je etiopijska vlada pala pred lokalnim pobunjenicima u svibnju 1991. godine, Sovjeti su evakuirali svoju bazu na otocima Dahlak.

Iako su im pomogle promjene u sovjetskoj politici, prestanak vatre i sporazum u Srednjoj Americi prvenstveno su bili rezultat regionalnih mirovnih pokušaja koje je predvodio kostarikanski predsjednik Oscar Arias Sanchez. Radeći na ranijim pokušajima skupine Contadora, Arias je predložio plan kojim je sve države koje su ratovala u toj regiji pozvao na prekid vatre, slobodne izbore i prestanak pružanja pomoći neregularnim snagama ili pobunjeničkim pokretima. Regionalne vlade prihvatile su Ariasov mirovni plan 1987., pa je on postao temelj za završetak Hladnog rata u Srednjoj Americi.

Pod pritiskom Sjedinjenih Američkih Država, koje su nastavile podržavati kontraše i odbile olakšati gospodarske sankcije, i suočeni s prestankom sovjetske pomoći, sandinisti su pristali da se održe slobodni izbori u veljači 1990. godine. Nakon devet godina rata koji je odnio 31.000 života, nikaragvanska je privreda bila uništena, što je bio rezultat borbi i gospodarskih sankcija te galopirajuće inflacije. Osim toga, sandinistički režim izgubio je veliki dio svoje početne popularnosti zbog ograničenja građanskih i političkih sloboda, korupcije i prisilnog novačenja. Sjedinjene Američke Države financirale su - i javno i tajno - kampanju oporbe i upozorile da bi pobjeda sandinista dovela do nastavka američkih gospodarskih sankcija i do moguće obnove rata protiv kontraša, koji se uglavnom smirio nakon 1987. godine. Napokon, kandidatkinja oporbe Violeta Barrios de Chamorro, udovica žrtve Somoze diktature i članica prve vlade poslije Somoze, naglašavala je nacionalno pomirenje, a ne obnovu revolucije. Chamorro i njezina koalicija osvojili su golemu većinu na izborima održanima pod međunarodnom kontrolom. Iako su sandinisti ostali pojedinačno najveća i najbolje organizirana

158

stranka te zadržali nadzor nad vojskom, pomirili su se s rezultatima izbora i predali vlast pobjedničkoj oporbi.

Važne promjene koje je pokrenuo Gorbačov privede su Hladni rat njegovu kraju mnogo prije dezintegracije Sovjetskog Saveza u prosincu 1991. godine. Raspad Sovjetskog Saveza, iako blisko povezan s Hladnim ratom, također je bio davno zakašnjeli rezultat procesa dezintegracije višenacionalnih imperija, što je bila jedna od glavnih ostavština Prvog svjetskog rata. Dok je rat uništio ostala carstva, carska Rusija opstala je pod "novom upravom" kao Sovjetski Savez. Iako Sovjetski Savez isprva nije bio pogođen krahom europskih imperija pokrenutih Drugim svjetskim ratom, oba su procesa konačno dostigla i posljednje od velikih višenacionalnih i kolonijalnih carstava. Nacionalizam i demokratizacija u konačnici su se pokazali nekompatibilnim s imperijem, te je Sovjetski Savez osuđen na propast.

Iako se većina stručnjaka slaže da je Hladni rat završio kada su vode Sovjetskog Saveza odlučili da se više ne isplati boriti se, razlozi promjene u sovjetskoj politici još su uvijek sporni. Reaganovi pristaše i neki stručnjaci tvrde da su se Sovjeti okrenuli politici manje konfrontacije kao odgovor na američko vojno naoružavanje i političku ofenzivu. Prema tome su gledištu američke akcije povećale troškove konfrontacije i stjerale Sovjete u kut iz kojega nije bilo drugog izlaza osim predaje.⁴⁶ Drugi stručnjaci smatraju da je nova generacija sovjetskih vođa koja se pojavila osamdesetih već zaključila da je politika njihovih prethodnika bila kontraproduktivna i da bi nastavak sukoba zaprijetio njihovu cilju -

prevladavanju poraznog nasljeđa staljinizma preko gospodarskih reformi, političke demokratizacije i društvene revitalizacije. Prema toj analizi, američki postupci nisu uzrokovali promjene u sovjetskoj unutrašnjoj i vanjskoj politici, ali su ih mogli usporiti stvaranjem protivnika reformi uz argumente protiv boljih odnosa sa Zapadom i smanjenjem unutrašnje kontrole.⁴⁷ Iako se ova rasprava vjerojatno neće uskoro razriješiti, ona postavlja pitanja koja su važna za razumijevanje povijesti Hladnog rata.

159

RAZUMIJEVANJE HLADNOG RATA

U ovoj je studiji Hladni rat analiziran kao proizvod unutrašnjih povijesti velikih sila te strukture i dinamike međunarodnih odnosa. Promjene u globalnoj raspodjeli moći nakon Drugog svjetskog rata, tehnologiji naoružanja, ravnoteži političkih snaga unutar i među državama, svjetskoj privredi i odnosima između industrijski razvijenih država i nedovoljno razvijene periferije doveli su do Hladnog rata. Nove promjene koje su uslijedile na svim tim područjima obnovile su ga i napokon dovele do njegova kraja.

Tijekom Hladnog rata globalna raspodjela moći utjecala je na američko i sovjetsko shvaćanje njihovih državnih interesa i, napokon, njihovih akcija. Unatoč snažnom porastu sovjetske vojne sile sedamdesetih i relativnog opadanja američke vojne snage, globalna je raspodjela snaga tijekom Hladnog rata ostala usmjerena protiv Sovjetskog Saveza. Ako su potpora naroda, industrijska infrastruktura, obučena radna snaga i tehnološki podvizi dijelovi definicije pojma moći, poslijeratna je era bila bipolarna samo u užem vojnom smislu. Prema svakoj široj definiciji moći, Sovjetski je Savez tijekom Hladnog rata ostao "nepotpuna supersila".⁴⁸

Ta se neravnoteža još više pojavljuje kada se snaga zapadnog savezništva mjeri protiv snage sovjetskog bloka. Čak i u vojnom smislu, sovjetski je položaj imao podjednak broj slabih i jakih elemenata. Tijekom Hladnog rata Sovjetski Savez i njegovi saveznici u Varšavskom ugovoru bili su brojčano superiorniji u kopnenim snagama diljem središnje fronte u srcu Europe. Osim toga, sovjetske i kineske komunističke kopnene snage po broju su bile veće od bilo kojeg protivnika u Sjeveroistočnoj Aziji tijekom pedesetih. Sovjetski Savez sedamdesetih se također grubo izjednačio sa Sjedinjenim Američkim Državama u strateškom nuklear-

160

nom oružju.⁴⁹ S druge strane, Sovjetski Savez nikada nije mogao računati na vjernost svojih partnera u Varšavskom ugovoru, a nakon kinesko-sovjetskog razilaženja kasnih pedesetih gotovo jedna trećina njegovih kopnenih snaga morala se razmjestiti duž granica s NR Kinom. U procjeni nuklearne ravnoteže Sovjeti su morali uzeti u obzir arsenale drugih nuklearnih sila - Velike Britanije, Francuske i NR Kine - kao i arsenale Sjedinjenih Američkih Država.

Sovjetski strateški položaj s vremenom se pogoršao, bilo relativno bilo apsolutno. Iako je slabljenje njemačke i japanske snage isprva poboljšalo relativni položaj Sovjetskog Saveza, poraz tih dviju sila zajedno s opadanjem snage Velike Britanije i Francuske predalo je neosporno vodstvo nekomunističkog svijeta u ruke Sjedinjenih Američkih Država. Uspješna rekonstrukcija Zapadne Njemačke i Japana, gospodarski oporavak zemalja. Zapadne Europe i njihovo pristupanje savezu pod vodstvom SAD-a značilo je da su četiri od pet svjetskih središta industrijske moći ostala izvan sovjetske kontrole. Nadalje, prekid NR Kine sa Sovjetskim Savezom kasnih pedesetih i porast netrpeljivosti između dvaju komunističkih divova tako je snažno opteretio sovjetsku vojsku da to sovjetska privreda konačno nije mogla izdržati. Kinesko-sovjetski raskid uklonio je svaku mogućnost konstituiranja komunizma kao alternativnog svjetskoga sustava koji bi se mogao natjecati s kapitalističkim Zapadom.

Usko povezana s globalnom raspodjelom moći, utrka u naoružavanju bila je jedan od najdinamičnijih vidova Hladnog rata. Drugi svjetski rat ubrzao je dramatične promjene u tehnologiji ratovanja. Sustavna primjena znanosti u ratovanju proizvela je oružje koje je doseglo nove granice destruktivnosti te dramatično povećalo njegovu ubojitost. Razvoj atomske i hidrogenske bombe te balističkih raketa povećao je destruktivne sposobnosti ratovanja, pa je veći dio svijeta bio izložen napadu i uništenju. U različita vremena tehnološki napredak prijetio je da će jednu ili drugu supersilu dovesti do opasnog ruba s kojega će se pokrenuti razne pro-

tumjere i povećati rizik od nuklearne katastrofe. Utrka u naoružavanju dovela je do sve većih vojnih izdataka, sve destabiliziranijeg tehnološkog suparništva i stalnog porasta nuklearnih arsenala. Nadalje, vojni su izdaci utjecali na stvaranje grupacija koje su izvlačile dobit iz nastavka napetosti razdoblja Hladnog rata. Dosta rano uspostavljen, ovaj se model djelovanja i kontradjelovanja nastavio do kraja Hladnog rata.

Iako su neki analitičari tvrdili kako bi atomsko oružje i skoro sigurno uzvraćanje udara mogli pomoći da se spriječi rat između supersila, to nije spriječilo brojne ratne sukobe u Trećem svijetu. Osim toga, u sustavu zapovijedanja i kontrole kod obje supersile postojali su veliki nedostaci. Kao što je primijetio jedan autor, "ne samo da su sigurnosne procedure same po sebi sklone pogreškama, nego je i nužnost održavanja borbene gotovosti i kapaciteta za odgovor na nuklearni napad neminovno dotjerala sigurnost do samog ruba."⁵⁰ Opasnost od slučajnog nuklearnog rata bila je izuzetno velika zbog američkih i sovjetskih nuklearnih snaga koje su bile spremne "uzvratiti na prijetnju napada".

Postupno su se vode Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza usuglasili oko posljedica revolucije u nuklearnom naoružavanju. Konačno su shvatili da se nuklearni ratovi mogu voditi, ali ne i dobiti. Dok posjedovanje nuklearnog oružja može pomoći u proširivanju utjecaja u svijetu i spriječiti ugrožavanje stvarnih vitalnih interesa, neznatna povećanja nuklearnog oružja nisu dodatno povećavala širenje utjecaja u međunarodnoj borbi za prevlast. Veći broj i bolje oružje često je smanjivalo, a ne povećavalo sigurnost.

Povijest utrke u naoružavanju ističe utjecaj onoga što stručnjaci za međunarodne odnose nazivaju sigurnosnom dilemom. Akcije koje jedna država poduzima za svoju sigurnost, njezini protivnici lako mogu shvatiti kao prijetnju, što dovodi do protumjera koje još više smanjuju sigurnost obiju strana. Djelovanje sigurnosne dvojbe ostavilo je posebno snažan utjecaj na Sovjetski Savez. Većina mjera koje su Sovjeti usvojili ne bi li povećali svoju sigurnost dovela je do smanjenja sigurno-

sti jer su potaknule protumjere snažnijih Sjedinjenih Država i njihovih saveznika. Time je dominacija Zapada bila sačuvana ili čak povećana.⁵¹

Mogućnost sukoba svojstvena sigurnosnoj dvojbi još je više bila povećana različitim društvenim, gospodarskim i političkim sustavima dvaju glavnih aktera. Hladni rat bio je ekonomski, vojni i politički sukob, a geopolitičko svrstavanje skoro je uvijek podrazumijevalo biranje gospodarskog sustava. Međusobno povezana narav međunarodnih odnosa i unutrašnjopolitičkih pitanja bila je jedno od najrazlikovnijih obilježja Hladnog rata. Za vrijeme Hladnog rata smjer društvenog i gospodarskog razvoja bio je sporna točka. Zbog mogućeg utjecaja unutrašnjopolitičke orijentacije na globalnu ravnotežu snaga lokalne su političke borbe imale međunarodnu političku i stratešku važnost. Tijekom Hladnog rata dolazilo je do promjena u ravnoteži političkih snaga i unutar i između država, pa su te promjene odigrale važnu ulogu u poticanju, produžavanju i okončanju sukoba.

Pad komunizma kao ideologije odvijao se usporedno s opadanjem sovjetskog strateškog položaja. Iako su bili visoko cijenjeni na kraju Drugoga svjetskog rata, privlačnost komunizma i sovjetskog modela razvoja izrazito je splasnula u većem dijelu svijeta tijekom Hladnog rata. Represija u Sovjetskom Savezu, Istočnoj Europi i Narodnoj Republici Kini okaljala je sliku komunizma. Neke europske komunističke partije šezdesetih i sedamdesetih pokušale su provesti reforme te komunizam razdvojiti od grube sovjetske (i kineske) stvarnosti. Ti pokušaji nisu naišli na dovoljnu potporu da Sovjetskom Savezu i NR Kini preotmu vodstvo u svjetskom komunizmu. Privlačnost komunizma još je više splasnula zbog sve većeg opadanja sovjetske privrede te porasta međunarodne svijesti o zaštiti ljudskih prava i ekološkim onečišćenjima u Sovjetskom Savezu, Istočnoj Europi i NR Kini.

Nadnacionalni ideološki sukob bio je usko povezan s razvojem nacionalnih privreda i evolucijom globalne ekonomije. Zbog gospodarskih promjena restrukturirali su se odnosi

moći između i unutar država. Nesposobnost Sovjetskog Saveza da se natječe sa Zapadom na gospodarskom polju ograničila je životni standard njegovih građana, zaprijetila njegovoj državnoj sigurnosti i napokon nagrizla legitimitet komunističkog sustava. Iako korijeni sovjetskih gospodarskih

problema sežu unazad barem do pojave staljinističkog sustava u kasnim dvadesetima, vojno je nadmetanje sa Sjedinjenim Državama i NR Kinom natjeralo Sovjete da mnogo veći dio svoga manjeg bruto-nacionalnog proizvoda namijene obrani. U te svrhe otišla su sredstva potrebna za gospodarsku modernizaciju i razvoj. Ulaganje se okrenulo od proizvodnih sektora i robe široke potrošnje, što je u konačnici potkopalo sklonost i sposobnost Sovjetskog Saveza da se natječe sa Sjedinjenim Državama i održi svoje carstvo. Gospodarski rast sovjetskoga bloka, koji se povećavao kasnih četrdesetih i pedesetih, ranih je sedamdesetih počeo usporavati i nikada se više nije oporavio.

Neuspjeh komunizma u proizvodnji potrošačkih dobara bio je u oštrom kontrastu s potrošačkom kulturom Zapada. U novoj generaciji sovjetskih građana mnogi su svoj ekonomski status mjerili prema statusu svojih vršnjaka na Zapadu, a ne prema svojim roditeljima koji su tijekom svoga životnog vijeka uglavnom bili svjedoci znatnog poboljšanja životnog standarda. Godine 1986. černobilska je nuklearna katastrofa, i nakon toga pokušaji da se ona zataška, zadala snažan udarac komunističkoj vladavini, što je demoraliziralo manjinu koja je još vjerovala da bi se sustav iznutra mogao promijeniti. Od kraja osamdesetih sovjetski sustav nije gotovo nikoga nadahnuo ili privukao, a posebno ne one koji su ga najbolje poznavali.

Obnova, reforma i relativna otpornost svjetskog kapitalističkog sustava bila je u izrazitoj suprotnosti s padom komunizma. Zbog dubine i trajanja Velike gospodarske krize (1929: 1933.) te njezina povezivanja s fašizmom, kapitalizam je do 1945. godine prošao kroz značajne promjene i senzacionalno se ponovno vratio na scenu. Sjedinjene Američke

164

Države podržale su obnovu Zapadne Europe i Japana, stimulirale ekonomsku integraciju, pomogle da se utemelji stabilan svjetski financijski poredak i potaknule međunarodnu trgovinu i ulaganja preko nižih carina i uklanjanja drugih prepreka za slobodan protok roba i kapitala. Iako su zapadne privrede nadalje patile od razdoblja stagnacije i zasljepljujuće nejednakosti u raspodjeli dohotka i bogatstva, pedesetih i šezdesetih su proživjele neviđeni gospodarski rast te su nakon toga dovoljno dobro funkcionirale da bi održale svoju vojnu snagu, podržale ustanove socijalne države, koje su sve češće nicala, te ozakonile zapadne političke i gospodarske ustanove.

Dok je naftna kriza sedamdesetih prouzročila gospodarske poteškoće i financijski nered na Zapadu, Sovjetima ona nije dala nikakvu trajnu nadmoć. Kao izvoznik nafte, Sovjetski je Savez kratko profitirao na višim cijenama nafte, ali je neočekivana dobit odvratila pozornost od potrebe za strukturalnim reformama. Sredinom osamdesetih, kada je Sovjetski Savez konačno imao vladu koja je bila zainteresirana za gospodarske reforme, međunarodne cijene nafte su pale. Vitalnost zapadnonjemačkih i japanskih privreda te pojava zapadno orijentiranih "novih industrijaliziranih zemalja", poput Tajvana i Južne Koreje, osigurali su gospodarsku dominaciju Zapada nad Sovjetskim Savezom i njegovim saveznicima, čak i nakon što je došlo do opadanja američkog tehnološkog i financijskog vodstva te smanjenja američkog udjela u svjetskoj proizvodnji.

Prosperitet, koji je bio povezan s dugim procvatom od kasnih četrdesetih do ranih sedamdesetih, ublažio je razularenost prijeratnog kapitalizma, potkopao privlačnost ljevičarskih i komunističkih partija, podržao uspon umjerenih elita koje su svoje blagostanje povezivale s blagostanjem Sjedinjenih Američkih Država te održao koheziju zapadnog savezništva. Poraz krajnje desnice u Drugom svjetskom ratu pomogao je da se smanje podjele među nekomunističkim elementima i potakne, harem u Zapadnoj Europi i Japanu, pojava konsenzusa koji je podržavao neki oblik socijalne kapitalističke države i savezništvo sa Sjedinjenim Državama. Osim

165

toga, Hladni rat pružio je u ime državne sigurnosti opravdanje za represiju i marginalizaciju autohtonih komunističkih i drugih radikalnih skupina.

Hladni je rat narušio proces stjecanja nezavisnosti u kolonijama, a proces dekolonizacije učinio još težim i nasilnijim. Osim toga, Hladni rat polarizirao je pokušaje društvenih, gospodarskih i političkih promjena u Latinskoj Americi. Iako je većina sukoba u Trećem svijetu bila uglavnom autohtona, a njihov konačan uspjeh ili neuspjeh bio određen njihovim unutrašnjim povijestima i obilježjima, kao i odnosom američke i sovjetske politike prema njima, nestabilnost i sukobi u Trećem svijetu poticali su sovjetsko-američko suparništvo.

Mnogi su pokreti za nezavisnost u Trećem svijetu težili da oslobode svoje zemlje od strane vladavine i strane kontrole nad privredom, da svrgnu represivne unutrašnje strukture vlasti koje su postavile ili održavale strane sile, te da onemoguće kulturnu hegemoniju Zapada, što je ponekad neke od pokreta svrstavalo uz Sovjetski Savez, a protiv Sjedinjenih Država i njihovih saveznika. Zapadni vode plašili su se da bi radikalizam u Trećem svijetu mogao onemogućiti pristup sirovinama, nafti, izvorima hrane i tržištima koji su potrebni za ponovnu izgradnju privreda Zapadne Europe i Japana te produžavanje američkog blagostanja. Također su se plašili da bi Sovjetski Savez mogao uznapredovati zbog savezništva s nacionalnim pokretima za oslobođenje ili u nemirima koji bi naznačili kraj prevlasti Zapada.

Međutim, Sovjeti nisu uspjeli okrenuti okolnosti u Trećem svijetu u svoju korist. Era dekolonizacije (1945.-1975.) za Sovjetski Savez predstavljala je priliku, a za Sjedinjene Američke Države i njihove saveznike ranjivost. Iako su komunističke partije u konačnici došle na vlast u nekim zemljama Trećeg svijeta (često u najsiriromašnijima), ti su uspjesi bili ili marginalni ili prolazni jer se pokazalo da je glavnina nacionalnih pokreta za oslobođenje bila izvan kontrole stranih sila. Sovjetska je intervencija u Trećem svijetu također oživjela reakcije Zapada. Zbog sve manje kompetitivnosti sovjetske

166

privrede i poraznih iskustava s planiranjem u sovjetskom stilu u Trećem svijetu i drugdje, do osamdesetih godina zemlje Trećeg svijeta nisu imale drugog izbora nego da se pridržavaju pravila koja su postavili Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka pod dominacijom Zapada te su se za kapital, tehnologiju i tržište obratile Sjedinjenim Državama i njihovim saveznicima. Do kraja Hladnog rata nestala je prijetnja da će radikalizam Trećeg svijeta oslabiti Zapad i osnažiti sovjetsku moć.

Iako je sovjetsko-američko suparništvo koje je bilo u jezgri Hladnog rata završilo propašću sovjetske moći i dezintegracijom Sovjetskog Saveza i njegova carstva, nadalje su se nastavile polemike oko značenja Hladnog rata. Neki autori hvale američku pobjedu u Hladnom ratu i tvrde da njegov rezultat opravdava američku politiku i djelatnost tijekom toga razdoblja. Drugi naglašavaju visoke troškove vođenja Hladnog rata i tvrde da bi se do istoga ili još boljeg rezultata došlo mnogo ranije i uz manje troškove da se američka politika nije toliko konfrontirala. Vrlo je teško razriješiti ta pitanja. No, jedno je sigurno: sovjetska je dokumentacija još ograničena i nedovoljno dostupna. Štoviše, mnogi od rijetkih dostupnih dokumenata dvosmisleni su. U mnogim se slučajevima, kako je primijetio jedan autor, isto sovjetsko ponašanje može objasniti i kao ekspanzivno i kao defenzivno.⁵² Iako je američka dokumentacija, posebno za četrdesete i pedesete, mnogo dostupnija, još je nedostupna potpuna dokumentacija o nekim ključnim aspektima američke politike, osobito tajnim akcijama. Osim toga, značenje mnogih američkih akcija također je dvosmisleno. Doktrina zaprečavanja, glavno načelo američke vanjske politike u doba Hladnog rata, nije samo namjeravala ograničiti širenje sovjetske moći i utjecaja, nego također olakšati širenje američke moći i utjecaja.⁵³ Ova kratka knjiga ne može razriješiti polemike koje su ukorijenjene u dubokim, iako često nepriznatim, ideološkim i filozofskim razlikama. Nadajmo se, međutim, da čitateljima pruža dovoljno informacija da donesu svoje vlastite zaključke o ovim i drugim važnim pitanjima.

167

U svakoj se procjeni razumnosti Hladnog rata moraju uzeti u obzir njegovi troškovi.⁵⁴ U tom su ratu Sjedinjene Države, Sovjetski Savez i mnoge druge zemlje dosta propatile. Zbog svojih neutaživih zahtjeva za sredstvima, zbog širenja ideološke i političke netolerancije, zbog naglaska na vanjskim prijetnjama i, shodno tomu, zanemarivanja unutrašnjih problema, Hladni rat deformirao je američko, sovjetsko i druga društva, poremetio njihove prioritete i potrošio njihova bogatstva. Njime je također došlo do gomilanja problema kao što su kronično siromaštvo, ekološka degradacija, etnički sukobi i proliferacija oružja za masovno uništavanje. Da parafraziramo sedamnaestostoljetnog filozofa Thomasa Hobbesa - Hladni je rat bio gadan, brutalan i dug.⁵⁵

PREPORUČENA LITERATURA

- Betts, Richard K. Nuclear Blackmail and Nuclear Balance. Washington, DC: Brookings Institution, 1987.
- Bowker, Mike and Phil Williams. Superpower Detente: A Reappraisal. London: Sage, 1988.
- Bright, Charles and Michael Geyer. "For a Unified History of the World in the Twentieth Century." *Radical History Review* 39 (1987): 69-91.
- Cohen, Warren I. America in the Age of Soviet Power, 1945-1991. Sv. 4 u *The Cambridge History of American Foreign Relations*. New York: Cambridge University Press, 1993.
- Cox, Michael. "From the Truman Doctrine to the Second Superpower Detente: The Rise and Fall of the Cold War." *Journal of Peace Research* 27 (February 1990): 25-41.
- Crockatt, Richard. *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics*. London: Routledge, 1995.
- Cronin, James E. *The World the Cold War Made: Order Chaos, and the Return of History*. London: Routledge, 1996. Daniels, Robert V. *The End of the Communist Revolution*. London: Routledge, 1993.
- Dunbabin, J. P. D. *International Relations since 1945*. Sv. 1: *The Cold War: The Great Powers and their Allies*. Sv. 2: *The Post-imperial Age: The Great Powers and the Wider World*. London: Longman, 1994.
- Gaddis, John Lewis. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Post-war American National Security Policy*. New York: Oxford University Press, 1982.
- Garthoff, Raymond L. *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Obn. izd. Washington, DC: Brookings Institution, 1994.
- Isti *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War*. Washington, DC: Brookings Institution, 1994.
- Hobsbawm, Eric J. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*. New York: Pantheon Books, 1994.
- Hogan, Michael J., ur. *The End of the Cold War. Its Meaning and Implications*. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Isti ur. *America in the World: The Historiography of American Foreign Relations since 1941*. New York: Cambridge University Press, 1995.
- Holloway, David. *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939-56*. New Haven, CT: Yale University Press, 1994.
- Jentleson, Bruce W. and Thomas G. Paterson, ur. *Encyclopedia of US Foreign Relations*. Četiri sveska. New York: Oxford University Press, 1997.
- Kennedy, Paul. *The Rise and the Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House, 1987.
- Kolko, Gabriel. *Century of the War: Politics, Conflict, and Society since 1914*. New York: New Press, 1994.
- LaFeber, Walter. *America, Russia, and the Cold War, 1945-1996*. Osmo izd. New York: McGraw-Hill, 1997.
- Lebow, Richard Ned and Janice Gross Stein. *We All Lost the Cold War*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Leffler, Melvyn P. *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1992.
- Isti *The Specter of Communism: The United States and the Origins of the Cold War, 1917-1953*. New York: Hill & Wang, 1994.
- Leffler, Melvyn P. and David S. Painter, ured. *Origins of the Cold War: An International History*. London: Routledge, 1994.
- Levering, Ralph B. *The Cold War: A Post-Cold War History*. Wheeling, IL: Harlan-Davidson, 1994.
- MccGwire, Michael. *Perestroika and Soviet National Security*. Washington, DC: Brookings

Institution, 1991.

- McCormick, Thomas J. *America's Half-century. United States Foreign Policy in the Cold War.* Drugo izd. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1995.
- McMahon, Robert J. and Thomas G. Paterson, ur. *The Origins of the Cold War.* Četvrto izd. Boston, MA: Houghton Mifflin, 1999.
- Maier, Charles S. *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy.* New York: Cambridge University Press, 1987.
- Martel, Gordon, ur. *American Foreign Relations Reconsidered, 1890-1993.* London: Routledge, 1993.
- Nation, R. Craig. *Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.
- Paterson, Thomas G. *Meeting the Communist Threat.- Truman to Reagan.* New York: Oxford University Press, 1988.
- Paterson, Thomas G. *On Every Front • The Making and Unmaking of the Cold War.* Obn. izd. New York: W W. Norton & Company, 1992.
- Powaski, Ronald E. *The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991.* New York: Oxford University Press, 1998.
- Vadney, T. E. *The World since 1945.* Drugo izd. Harmondsworth: Penguin, 1992.
- Walker, Martin. *The Cold War: A History.* New York: Henry Holt and Company, 1994.
- Woodrow Wilson Center. *Cold War International History Project Bulletin.* Sv. 1-10. Washington, DC, 1992-98.
- Young, John W. *Cold War and Detente, 1941-1991.* London: Longman, 1993.
- Zubok, Vladislav and Constantine Pleshakov. *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

BILJEŠKA O AUTORU

David S. Painter profesor je na Edmund E. Walsh School of Foreign Service Sveučilišta Georgetown u Washingtonu, DC. Predaje kolegije o američkoj diplomaciji, odnosima SAD-a i Trećeg svijeta te o ulozi SAD-a u svjetskom gospodarskom sustavu, odnosno Hladnom ratu. Nafta kao jedan od pokretača odnosa u međunarodnim odnosima modernog doba, jedan je od problema kojima se Painter detaljno bavi i o čemu je mnogo pisao (članci o nafti i Marshalllovom planu, o nafti i vanjskoj politici SAD 1941.-1954. i dr.)

Završio je King College u Bristolu, savezna država Tennessee, 1970. godine. Nakon kratkog boravka na Sveučilištu u Oxfordu doktorirao je na Sveučilištu North Carolina u Chapel Hillu 1982. godine. Dugo je vremena radio u Uredu povjesničara Ministarstva vanjskih poslova SAD (Office of the Historian, Department of State).

NAPOMENE

¹ Ovaj se dokument (NSC-68) može pronaći u Ministarstvu vanjskih poslova SAD-a, *Foreign Relations of the United States, 1950.*, sv. I (Washington DC, US Government Printing Office, 1977), str. 23485.

² Vidi: Stephen Walt, *The Origin of Alliances* (Ithaca, New York, Cornell University Press, 1987).

³ To je područje činilo Ujedinjeno Kraljevstvo, njegove kolonije i dominioni (osim Kanade) i druge (uglavnom srednjoistočne) zemlje koje su u međunarodnoj trgovini koristile britansku funtu.

⁴ Utjecaj krize nije bio ograničen samo na razvijene zemlje. Vidi: Dietmar Rothermund, *The Global Impact of the Great Depression, 1929-39* (London, Routledge, 1996).

⁵ Nakon žestokih okršaja SSSR i Japan potpisali su sporazum o neutralnosti u travnju 1941. godine.

⁶ Vidi: J. Samuel Walker, *Prompt and Utter Destruction: Truman and the Use of Atomic Bombs against Japan* (Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1997).

⁷ Za naj iscrpniju raspravu o sovjetskoj proizvodnji atomskog naoružanja (uključujući tu i pitanje špijunaže) vidi: David Holloway, *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939-1956* (New Haven, Yale University Press 1994).

⁸ Vidi: Diane Shaver Clemens, *Yalta* (New York, Oxford UP, 1970).

⁹ Klasičan opis američke nacionalne sigurnosti može se naći u: Mehon P. Leffler, "The American Conception of National Security and the Origins of Cold War, 1945-48", *American Historical Review*, br. 89 (travanj 1984), str. 346-381; drugo izdanje u: Melvyn P. Leffler i David S. Painter, ur., *Origins of the Cold War: An International History* (London, Routledge, 1994).

¹⁰ Najbolji izvor za stjecanje novih saznanja o sovjetskoj vanjskoj politici su publikacije Projekta za međunarodnu povijest Hladnog rata (Cold War International History Project), koji se provodi pod pokroviteljstvom Woodrow Wilson Centra u Washingtonu. Uz njihov *Bulletin*, korisne su i web-stranice Centra. Vidi također radove sa znanstvenog skupa objavljene u: *Diplomatic History*, br. 21 (proljeće 1997) i Melvyn P. Leffler, "Inside Enemy Archives: The Cold War Keopened", *Foreign Affairs*, br. 75 (srpanj/kolovoz 1996), str. 120-35. Za temeljitu razradu tradicionalnih stavova vidi: John Lewis Gaddis, *We Knew, Now: Rethinking Cold War History* (New York, Oxford University Press, 1997).

¹¹ Nakon 1947. postojalo je teoretsko rješenje da se Sovjeti odreknu Istočne Europe, pridruže Marshallovom planu i prihvate američku kontrolu budućeg vlastitog ekonomskog razvitka.

¹² U sklopu programa europske obnove SAD je između 1948. i 1952. zapadnoeuropskim državama dao više od 13 milijardi dolara pomoći. Zapadnim zonama u Njemačkoj dodatnu pomoć dale su američke okupacijske vlasti.

¹³ Kao što napominje James E. Cronin, Marshallov je plan premjestio njemački geografski fokus s Istočne na Zapadnu Europu i svjetsku ekonomiju; Cronin, *The World the Cold War Made: Order, Chaos and the Return of History* (London, Routledge, 1996), str. 91.

¹⁴ Vidi: Cary Fraser, "Understanding American Policy toward the Decolonization of European Empires, 1945-64", *Diplomacy and Statecraft*, br. 3 (ožujak 1992), str. 105-25; Wm. Roger Louis i Ronald Robinson, "The Imperialism of Decolonization", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, br. 22 (rujan 1994), str. 462-511.

¹⁵ Vidi: Benjamin O. Fordham, *Building the Cold War Consensus: The Political Economy of US National Security Policy, 1949-51* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1998).

¹⁶ Vidi raspravu u: Melvyn P. Leffler, *The Specter of Communism: The United States and the Origins of the Cold War, 1917-1953* (New York, Hill & Wang, 1994), str. 97-98; također: Cold War International History Project *Bulletin* 6-7 (zima 1996/97), broj posvećen "Hladnom ratu u Aziji".

¹⁷ Vidi: James E. Cronin, *The World the Cold War Made: Order, Chaos, and the Return of History* (London, Routledge, 1996).

¹⁸ Albanija je raskinula veze sa Sovjetskim Savezom potkraj 1961. godine, ali je formalno ostala članica Varšavskog ugovora do 1968.

¹⁹ O tome vidi raspravu u: Martin Walker, *The Cold War: A History* (New York, Henry Holt and Company, 1994), str. 78-81.

²⁰ Vidi: Frederic S. Deyo, ur. *The Political Economy of the New Asian Industrialism* (Ithaca, Cornell University Press, 1994), str. 306-08.

²¹ B-36, korišten sredinom 1948., bio je interkontinentalni bombarder, ali je bio vrlo spor i stoga lak plijen sovjetskim presretačima.

²² David Holloway, *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1938-56* (New Haven, Yale University Press, 1994), str. 306-08.

²³ Stephen I. Schwartz, ur., *Atomic Audit: The Cost and Consequences of U.S. Nuclear Weapons since 1940* (Washington, Brookings Institution, 1998), str. 281.

²⁴ U-2 su djelovali iz baza u Velikoj Britaniji, Turskoj, Tajvanu i Pakistanu. Kasnije je SAD podupirao letove U-2 koji su polijetali s Tajvana i fotografirali kineski teritorij.

²⁵ Walker, *Cold War*, n. dj., str. 168-69.

²⁶ U Indokini je između 1946. i 1954. život izgubilo oko 70.000 francuskih vojnika. Rat je bio toliko nepopularan da francuska armija u njega uopće nije slala redovnu, već profesionalnu vojsku, Legiju stranaca, i kolonijalne trupe.

²⁷ Vidi: Pedro Gleijeses, *Shattered Hope: The Guatemalan Revolution and the United States, 1944-1954* (Princeton, Princeton University Press, 1991).

²⁸ Vidi prikaz u: Michael McGwire, *Military Objectives in Soviet Foreign Policy* (Washington, Brookings Institution, 1987).

²⁹ Neki su stručnjaci mišljenja da su Sovjeti možda kanili preventivno napasti kineska nuklearna postrojenja ne bi li se situacija popravila.

³⁰ Peter H. Smith, *Talons of the Eagle: Dynamics of US-Latin American Relations* (New York, Oxford University Press, 1996), str. 154.

³¹ Walter LaFeber primijetio je da je Johnsonova izjava ponovila tvrdnju pomoćnika državnog tajnika za unutrašnje američke poslove Edwarda Millera iz 1950. godine koja kaže da je prema Rio-paktu ili Povelji Organizacije američkih država kolektivna intervencija bila opravdana jer je komuniste trebalo spriječiti da preuzmu vlast nad bilo kojom američkom državom. Vidi: LaFeber, *Inevitable Revolutions: The United States in Central America*, drugo izdanje (New York, W. W. Norton & Company, 1993), str. 95-97.

³² Vidi raspravu u: Richard Ned Lebow i Janice Gross Stein, *We All Lost the Cold War* (Princeton, Princeton University Press, 1994).

³³ Bojkot je vodila Organizacija arapskih zemalja izvoznica nafte (OAPEC), a ne OPEC.

³⁴ Vidi: Piero Gleijeses, "Havana Policy in Africa, 1959-1976: New Evidence from Cuban Archives," *Cold War International History Project Bulletin* 8-9 (Winter 1996/1997): str. 5-18.

-
- ³⁵ Vidi raspravu u: Olav Njolstad, "Key of Keys? SALT II and the Breakdown of Detente Odd Arne Westad, ur. *The Fall of Detente: Soviet American Relations during the Carter Years* (Oslo, Scandinavian University Press, 1997), str. 34-71.
- ³⁶ Vidi: William Burr, ur. *The Kissinger Transcripts: Top Secret Talks with Beijing and Moscow* (New York, New Press, 1999).
- ³⁷ Vidi: Ronald E. Powaski, *The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991* (New York, Oxford University Press, 1998), str. 212-15.
- ³⁸ Ralph B. Levering, *The Cold War: A Post-Cold War History* (Wheeling, IL, Harlan-Davidson, 1994), 161.
- ³⁹ Vidi: Odd Arne Westad, "The Road to Kabul: Soviet Policy in Afganistan, 1978-1979", u *The Fall of Detente*, str. 118-48.
- ⁴⁰ Vidi: Ronald Powaski, *The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991* (New York, Oxford University Press), 247-49.
- ⁴¹ Raymond L. Garthoff, *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War* (Washington, Brookings Institution, 1994), str. 511.
- ⁴² Isto, 680-81.
- ⁴³ Za literaturu o debati o akcijama Jaruzelskoga vidi isto, str. 546-547.
- ⁴⁴ To je izvješće izvučeno uglavnom iz istoga djela: str. 548-50. Garthoff primjećuje ironiju Sjedinjenih Država kada vrše ekonomski pritisak na svoje saveznike da bi ih tobože zaštitile od sovjetskog ekonomskog utjecaja.
- ⁴⁵ Vidi: Michael MccGwire, *Perestroika and Soviet National Security* (Washington, Brookings Institution, 1991) i R. Craig Nation, *Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991* Ithaca, Cornell University Press, 1992), poglavlje 8.
- ⁴⁶ Postoje različite varijante toga spora; vidi, primjerice: John Lewis Gaddis, "Hanging Tough Paid Off", *Bulletin of the Atomic Scientists*, br. 45 (January-February, 1989), str. 11-14.
- ⁴⁷ Vidi: Garthoff, *Great Transition*, str. 751-78; MccGwire, *Perestroika*, str. 381-93; i Mike Bowker, *Russian Foreign Policy and the End of the Cold War* (Brookfield, Dartmouth Publishing Corporation, 1997).
- ⁴⁸ Philip Dibb, *The Soviet Union: The Incomplete Superpower*, drugo izdanje (London, Macmillan, 1988).
- ⁴⁹ Međutim, kao što je naglasio Richard Betts, paritet je sam po sebi relativan pojam: "Ako podrazumijeva obostranu ranjivost do neprihvatljivog uništenja, paritet se pojavio sredinom pedesetih; ako podrazumijeva gotovo jednaku količinu civilne štete, pojavio se do ranih sedamdesetih; ako označava isti broj raketa ili sredstava za prenošenje- do sredine sedamdesetih; ako se mjeri ravnoteža snaga u cjelini ili kapaciteti za nanošenje protuudara- do kasnih sedamdesetih." Vidi: Richard K. Betts, *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance* (Washington, Brookings Institution, 1987), str. 188.
- ⁵⁰ Richard Crockatt, *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics* (London, Routledge, 1995), str. 140.
- ⁵¹ Za sličnu tvrdnju vidi: Edward H. Judge i John W. Langdon, *A Hard and Bitter Peace. A Global History of the Cold War* (Upper Saddle River, Prentice-Hall, 1996), str. 312-13.
- ⁵² Vidi: William C. Wohlforth, "New Evidence on Moscow's Cold War", *Diplomatic History*, br. 21 (proljeće 1997), str. 229-42.
- ⁵³ Vidi: Thomas G. Paterson, *Soviet-American Confrontation: Postwar Reconstruction and the Origins of the Cold War* (Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1973), str. 175n. Paterson i drugi, posebno William Appleman Williams, primjećuju da je takva ekspanzija bila središnji predmet američke povijesti.
- ⁵⁴ Za troškove Sjedinjenih Država vidi: Martin Walker, *The Cold War • A History* (New York, Henry Holt and Company, 1994), pogl. 14; i Stephen I. Schwartz, ur. *Atomic Audit: The Costs and Consequences of US Nuclear Weapons Since 1940* (Washington, Brookings Institution, 1998). Za ekološke troškove Sovjetskog Saveza vidi, primjerice: Murray Feshbach, *Ecological Disaster: Cleaning Up the Hidden Legacy of the Soviet Union* (Washington, Brookings Institution, 1994).
- ⁵⁵ Želio bih se zahvaliti kolegi Johnu McNeillu koji mi je predložio ovu rečenicu.